

TAMA

offergaver og kriserite

En utstilling med offergaver og kunst

Redaktør

Terje Storli

TAMA

offergaver og kriserite

TAMA

offergaver og kriserite

En utstilling med europeiske offergaver og kunst i
domkirkeruinene på Hamar og Erkebispegården i Trondheim 2009

Redaktør
Terje Storli

Kalimnos, Hellas 1989. Lovegave, sølv, 8,5 x 4,5 cm.

TAMA – offergaver og kriserite

En utstilling med europeiske lovegaver og kunst i domkirkeruinene på Hamar og Erkebispegården i Trondheim 2009.

Redaktør: Terje Storli

Alle tekster der forfatter ikke er angitt er skrevet av Terje Storli.

Bidragstere:

Herleik Baklid, førstelektor, Institutt for Kultur- og Humanistiske fag, Høgskolen i Telemark

Gunnar Danbolt, professor i europeisk kunsthistorie, Universitetet i Bergen

Anne Eriksen professor i kulturhistorie, Universitetet i Oslo

Dr. Nina Gockerell, direktør for etnografisk avdeling, Bayerisches Nationalmuseum, München

Øivind Lunde, arkeolog, forsker og antikvar,

direktør for Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider

Olav Dagfinn Müller, pensjonert katolsk prest, SS.CC

Thor Sæther, konservator ved Hedmarksmuseet

Terje Storli, adjunkt, Oslo Voksenopplæring, avd. Sinsen

Fotografer (der dette ikke er angitt):

Lill-Ann Chepstow-Lusty:

S. 7, 8, 9, 10, 14, 16, 19(v), 20(v), 30, 32, 33, 64, 73, 79, 84, 85, 87(h), 88, 89, 99, 100, 118, 119, 120, 121.

Morten Myhre Løberg:

S. 1(forside), 6, 17(h), 18, 19(h), 20(h), 29(h), 31, 36, 86(v), 116.

Terje Storli:

S. 9, 11, 12, 13, 15, 17(v), 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29(v), 86(h), 112, 113, 114, 115.

Foto bakside: Espen Grønli

Grafisk formgivning: Johnny Kreutz

Trykk og innbinding: CAL TRYKK, tlf. 69 36 68 90

Opplag: 700

ISBN 978-82-998095-0-4

Det er ikke lov å kopiere innholdet i denne boken uten tillatelse fra utgiver. Utgiver kan kontaktes via nettstedet www.terje-storli.net

Innhold

En utstilling til takk 7

Tama: en viktig del av vår uvitenhet 9

Å legge sitt øre mot bakken 11

Domkirkeruinene og Erkebispegården 12

Den enes tro er den andres overtro 15

Kunst og lovegaver - billedtradisjon og kriserite 16

En handel om gaver til himmelske makter 18

Djevelens finger 22

Gjemte lovegaver 23

Gaver til guder eller mennesker? 24

Et ikon av blod og leire 25

Passio Olavi – lovegaver og mirakler i Nidaros 29

På plyndringstokt til England 34

Lovegave i Sverres saga 35

Kunstnernes bilder og tekster 37

Brita Skybak 38

Terje Uhrn, Axel Ekwall, Erik Annar Evensen og

Kurt Hermansen 40

Marianne Bratteli 42

Karen Klim 44

Kari Steihaug 46

Randi Eilertsen 48

Beth Wyller 50

Eva Berge 52

Morten Myhre Løberg 54

Bård Breivik 56

Gunnar Torvund 57

Gunnhild Bakke, Barbara Czapran, Annabeth Kolstø 58

Jon Gundersen 60

Kjell Torriset 62

Votivgaver til kunst av *Gunnar Danbolt* 65

Oppsiktsvekkende avsløringer i Røldal 74

Votivgaver og pilegrimsferder av *Anne Eriksen* 81

Pilegrimsferder og votivgaver av *Olav Müller* 85

Valfartsskikk og votivgaver av *Nina Gockerell* 91

”Dei ofra til dei gode maktene ...” av *Herleik Baklid* 101

Bispetet som forsvant av *Tor Sæther* 111

Om Erkebispegården i middelalder av *Øivind Lunde* 112

Hva er votivgaver? - *Andreas Seierstedt*

i *Kirkeleksikon for Norden* fra 1929 114

En utstilling til takk

"Takk" på gresk. Athen 20. årh. Sølv, 6 x 8 cm.

Denne boken og utstillingen den er knyttet til, handler om gaver og gjengaver, om håp, tillit og takknemlighet over å få hjelp til å komme gjennom utfordringer og vanskeligheter vi møter i livet. Hjelp og støtte fra en rekke mennesker har vært avgjørende for å få gjennomført dette prosjektet. Om det ville blitt noe av uten hjelp fra høyere makter skal være usagt, men å nå et stykke opp har vært helt nødvendig.

Det ligger i alle fall interesse og tillit bak den økonomiske støtten fra *Prosjekt Pilegrimsleden*, Hamar kommune, Hedmark fylkeskommune, Trondheim kommune, Sør-Trøndelag kommune, Fritt Ord, Riksantikvaren og Norsk kulturråd.

Utstillingsrommene som Hedmarksmuseet Stiftelsen Domkirkeodden i Hamar og Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider i Trondheim har stilt til rådighet, er en vesentlig del av utstillingsens uttrykk og innhold.

Kunstnernes engasjement og interesse har vært til stor inspirasjon. Verdien av utstillingsarkitekt *Piotr Zameczniks* dyktighet og erfaring har vært uvurderlig. Katalogen preges av kvaliteten på *Morten Løbergs* og *Lill-Ann Chepstow-Lustys* fotografier og *Johnny Kreutz'* grafiske design.

Sjenerøsitet og kunnskap har motivert tekstene fra høyskolelektor *Herleik Baklid*, katolsk prest *Olav Müller*, professor i kunsthistorie *Gunnar Danbolt*, direktør for Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider *Øivind Lunde*, konservator ved Hedmarksmuseet *Tor Sæther*, professor i kulturhistorie *Anne Eriksen*, direktør for antropologisk avdeling ved Bayerisches Nationalmuseum München Dr. *Nina Gockerell* samt oversetter og forfatter *Per Glad*.

Like avgjørende for prosjektet har vært hjelp og støtte fra statsstipendiat *Ørnulf Hodne*, konservator og kirkehistoriker *Håkon Andreas Christie*, høyskolelektor *Herleik Baklid*, førsteamanuensis *Idar Kjølsvik*, professor *Tarald Rasmussen*, pilegrimsprest *Berit Schelde Christensen*, votivgavemaker *Georgos Zarnavelis*, votivgavemaker *Hans Hipp*, billedkunstner *Benedikt Hipp*, prest *Arne Bakken*, direktør ved Hedmarksmuseet Stiftelsen Domkirkeodden *Steinar Bjerkestrand*, Hamar biskop *Solveig Fiske*, Oslo biskop *Ole Christian Kvarme*, leder for Prosjekt Pilegrimsmotivet *Per Kvistad Uddu*, leder av formidlingsavdelingen Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider *Eimund Fossum*, prosjektleder for Pilotprosjekt Pilegrimsleden *Knut Lillealtern*, nettredaktør *Eiler Prytz*, gallerist *Marianne Zamecznik* og min livsledsager og rådgiver *Annelise Storli*, som står for montasjen av votivgavene til utstillingen.

Narmo Betong AS på Hamar har velvillig bidratt med utlån.

Oslo, juli 2009

Terje Storli

Kalimnos, Hellas 1998. Solu, 4,5 x 7,5 cm.

TAMA - en viktig del av vår uvitenhet

Da jeg så de små metallrelieffene i den lille flettekurven på fortauet, ble jeg øyeblikkelig fascinert. Jeg hadde stått tidlig opp etter tre dagers feber i den greske sommervarmen på øya Kalimnos. Gatene lå folketomme i kjølig morgenlys, og den lille kurven sto fullstendig alene utenfor den eneste åpne forretningen i byen.

Merkelige figurer var preget inn i det tynne metallet; et øre, et ben, et øye, et hjerte, et barn, en mann, en kvinne, hus, biler og enkelte ubegripelige avbildninger, hamret inn eller stanset ut, noen svært forseggjort, andre risset inn for hånd på enkleste måte. Jeg hadde absolutt ingen idé om hva dette var.

Vel hjemme i Norge var jeg ikke alene i min uvitenhet. Etter hvert fant jeg ut hvordan slike gjenstander andre steder blir brukt for å komme seg gjennom sykdom, ulykker og kriser. På nasjonalbiblioteket skulle jeg forstå at de tilhører menneskenes kanskje mest benyttede form for krisehåndtering. Det gikk opp for meg hvor ukjent vi er med dette i vårt land. Det var noe påfallende over denne mangel på kunnskap om en kriserite som i årtusener har tilhørt menneskene, og som fortsatt praktiseres i forskjellige former over store deler av verden, ikke minst i Europa.

Å be om hjelp i en vanskelig livssituasjon og love en gave som takk er normalt og naturlig. Så enkelt kan denne skikken i utgangspunktet beskrives. Når folk i Hellas henvender seg til høyere makter i et slikt ærend, kaller de det for TAMA. Det er også deres navn på selve gaven. Ellers i Europa kalles den ofte for *votivgave* eller *ex voto*. Navnene er mange. Her til lands brukte folk å kalle dem *lovegave*.

Forretning med lovegaver og mannsbøye voksløs, Tinos, Hellas

Messingform for å presse ut lovegaver i metallblekk, Athen, Hellas 1998. 5.5 x 9 cm.

Athen, Hellas 20. årh. Sølvs, 6 x 8 cm.

Å legge sitt øre mot bakken

Når Gunnar Torvunds skulptur "Liggjande lyttande" har lagt sitt øre på gulvet i domkirkeruinene på Hamar, blant lovegaver og billedkunst, kan det være for å høre noe som angår oss alle.

Å bringe lovegaver hjem til Norge er å by på forbudenfrukt. Ofringer til høyere makter tilhører gammel, naiv overtro vi har utryddet, et passert stadium. Slike eksotiskefenomen betrakter vi helst på avstand, under kontrollerte betingelser, beskyttet av glass og utvetydige beskrivelser.

Da jeg besluttet å dele min "oppdagelse" med andre, ville jeg unngå en tradisjonell museal utstilling med ferdige tolkninger og forklarende plakattekster. Fordommer og forutinntatte forestillinger har i flere hundre år preget vår skriftlærde tilnærming til denne typen eksotiske fenomener. Kunnskapen om lovegaver har vært beskjeden.

Et tegn på ekte kunnskap er som kjent erkjennelsen av dens begrensning. I strid med andres livssyn er dette lett å glemme. Nedlatenhet og distanse har også vært typisk for de relativt få beskrivelsene som finnes av lovegavene. Offergavene og deres virkelighet er forsvunnet fra syn og sinn. Hengivenheten og håpet de ga ble erstattet med tabu og skam.

Derfor gikk jeg først til kunstnerne. De vet at opplevelsen er uendelig mye større enn forståelsen. Jeg fortalte dem hva jeg hadde funnet og inviterte dem til å lage arbeider som skulle stilles ut sammen med votivgavene.

Jeg ønsket at publikum skulle se lovegavene før de fikk høre om dem. Dyktige fagfolk har sjenerøst villet dele av sin kunnskap til denne katalogen. Deres ståsteder og synspunkter i dette store landskapet varierer. Deres tekster er ment som en uhellig mikstur for fordøyelsen av noe nytt og ukjent.

Denne skikken er ikke bare en del av vår egen fortid. Den speiler også vår virkelighet. Vi går alle ut av våre gode skinn når ulykken er over oss.

Lovegaver festet på et ikon i en lokal kirke i Sfakia, Kreta, 1999

Lovegavene forteller om angsten og usikkerheten, fortvilelsen og nøden, sykdommen og døden. De vitner også om håp, tillit og takknemlighet. Disse avbildningene er ikke innbilninger. Jeg har ikke gjort annet enn å hente hjem det som hører hjemme også her. De gamle forbudene kan ikke lenger skremme oss.

Utstillingens offergaver tilhører ikke bare en fjern fortid. De finnes ikke bare blant de såkalt "eksotiske og primitive, de naive og enfoldige". Lovegavene er et uttrykk for vår felles menneskelige natur.

Domkirkeruinene og Erkebispegården

"... de lovte alle som en at den beste fisken de fikk på hver båt, skulle de sende til hellige Olavs kirke, hvis Gud i sin nåde ville hjelpe dem."

Erkebiskop Øystein Erlendsson, *Passio Olavi* ca 1170

Den unge fiskeren fortalte hvordan han hadde rodd i ukevis på Lofoten i dårlig vær uten fangst. Sammen med de andre fiskerne lovet han at hver båt skulle gi en fisk i gave til Hellig Olav, dersom han hjalp dem i deres nød. Han fortalte historien til Erkebiskop Øystein Erlendsson som skrev den ned i sin mirakelsamling *"Passio Olavi"* på slutten av 11-hundretallet.

Skattkammer eller gavelager?

Det er lovegaver fra dagens europeiske tradisjon som stilles ut i domkirkeruinene på Hamar og deretter i Erkebispegården ved Nidarosdomen i Trondheim. Bakgrunnen for valget av utstillingsrom er nettopp lovegavenes historiske tilknytning til disse stedene.

Fiskerens bønn av Karl Erik Harr

Folk tar med seg lovegaver til steder som er i besittelse av den undergjørende kraften som har hjulpet dem. Den finnes blant annet i kilder, trær og kirkebygg, i figurer og bilder av hellige personer. St. Olavs grav i Nidarosdomen var et slikt pilegrimsmål av europeisk format. Kongen hadde sitt skattkammer, men erkebiskopen trengte et gavelager. Det er ikke usannsynlig at det ble oppbevart lovegaver i Erkebispegården, som huser utstillingen.

Utstillingen vises i Erkebispegården ved Nidarosdomen i Trondheim

Nidarosdomen

Tilstrømningen av pilegrimer til Nidaros ble etter hvert omfattende. Den var særlig stor under den årlige Olavsfeiringen 29. juli–5. august. Da ble Olavsskrinet, som inneholdt relikvier av helgenkongen, båret i prosesjon rundt domkirken. Munker og prester fremførte Olavssekvensen, en egen messe til helgenkongens ære. Olavsskrinet, som var av rent sølv, ble under reformasjonen sendt til København og smeltet om, med et utbytte på 95 kg rent sølv. I 1568 kom det kongelig befaling om at kongens lik skulle begraves på et hemmelig sted under kirkegulvet for å motvirke at helgenkultusen fortsatte. Graven er fremdeles ikke identifisert.

Nidarosdomen, Vestfront

Hamardomen

Den prektige Hamar domkirke var også et av de viktigste religiøse sentra i norsk middelalder og mottok etter all sannsynlighet også mange gaver. Navnene på kirkens altre tyder også på dette: Hellig Legems alter, Hellig fem vunders alter, De femten nødhjelperes alter, St. Jørgens alter, Vår Frues alter, Kors alteret, St Michaels alter, St. Niculai alter, St Catharine alter, St Salvatoria alter, St Anna alter, Trinitatis alteret.

De senere års fornyede interesse i vårt land for pilegrimenes tradisjoner har hatt et tydelig fokus på "vegen og vandringen". Samtidig har det vært en påfallende mangel på bevissthet om lovegaveskikken og dens sentrale betydning for vandringsens bakgrunn og mål.

Pilegrimstradisjoner er gjort til "satsningsområde" under Kulturminneåret 2009. Jeg håper denne utstillingen i Hamardo-

Hamar domkirke slik Johan Olaf Brochmann Nordhagen antok kirken hadde sett ut. Nordhagen var også sentral i restaureringen av Nidarosdomen på 1920-tallet.

Hamardomen i dag. Foto: Hedmarkmuseet

men og Erkebisppegården bidrar til interesse og forståelse for en viktig del av vår felles kulturarv; lovegavene og deres kriserite.

Lovegave med motiv risset inn av giveren, Athen, Hellas 2001. Sølv, ca 6 x 9 cm (Forside og bakside).

Den enes tro er den andres overtro

"...der mennesker fra adskillige bygder samles, av hvilke noen i overtroisk enfoldighet har i sykdom eller andre tilfeller gjort det løfte å yde noe til dette tempel."

Prostirapport for Vatnås kirke 1801

Den nedlatende ironien i sitatet over er typisk for de sparsomme beskrivelser av lovegaveskikken i århundrene etter reformasjonen. De kan minne om et protestantisk tabu som i dag bærer preg av en kollektiv fortrenkning. Århundreders motstand og forbud fra vårt velmenende borgerskap ispedd en usalig blanding nedlatende latterliggjøring og velmenende formaninger har gitt resultater. Folk flest i vårt samfunn kjenner i dag overhode ikke til denne nær sagt allmennmenneskelige skikken. Ellers i Europa er det en større interesse for å dokumentere denne delen av fortidens tradisjoner, selv om dagens virkelighet ikke er like påaktet.

I forskningssammenheng har denne delen av vår religiøsitet falt mellom stoler; både folkelivsgranskere og kirkehistorikere har i stor grad latt dette feltet ligge. Eldre, evolusjonistisk pregede synspunkter har lenge fått stå nesten uimotsagt. Beskrivelsene er i stor grad preget av moraliserende motvilje. Utenforstående betraktere har med ironisk distanse forkastet lovegaveskikken som hedenskap og katolisisme, magi og gammel overtro. Også i dag er våre forestillinger preget av fortidens fordommer og uvitenhet.

Denne skikken er heller ikke "folkelig" i noen annen forstand enn at den gjennom historien har vært utøvet av folk flest, fra "høyt og lavt", av kvinner og menn i alle aldre, og blant tilhengerne av de fleste religiøse oppfatninger; protestantene utgjør et påfallende unntak. Motviljen mot gjenstandsgaver og å sette betingelser for å gi offeret ser ut til å ha vært tungtveiende.

Når folk tar direkte kontakt med de høyere makter, utfordres myndighetenes behov for kontroll. Lovegaveskikken har alltid unndratt seg kirkens og prestenes kontroll, og hos oss har den næret protestantenes engstelse for katolisismen

Tilbud på rimelige lovegaver og ikonkopier sammen med en mengde andre religiøse souvernirer utenfor en pilegrimskirke, Lesbos, Hellas 2008.

Kunst og lovegaver – billedtradisjon og kriserite

Lovegaven er mangfoldig. Det er giveren som avgjør hva gaven skal være.

En lofotfisker kunne love en fisk til høyere makter om han ble hjulpet. Andre gir penger og smykker, tenner vokslys, eller hjelper en nabo. Å reise til hellige steder, å smykke ut kirker, eller å bygge en hel kirke kan være en lovegave. Noen gaver er typiske, andre særskilte; giveren står i alle fall fritt. Det kostbare gis side ved side med det tilsynelatende verdiløse. Malte bilder har i flere hundre år vært en mye brukt lovegave i Europa og Sør-Amerika. Bildene skildrer gjerne krisesituasjonen, ofte med den hjelpende Jomfru Maria på en sky over menneskene

Teksten på dette meksikanske votivmaleriet forteller om familien Gonzales som var ute på gaten på kvelden da de ble angrepet. Takket være hjelpen fra den lokale helgenen, Jomfruen av San Juan de los Lagos, som sees svevende over familien, unnslopp de uskadet. Bildet er datert 28. august 1947.

De fleste lovegavene på utstillingen i domkirkeruinene og Erkebispegården er små metallrelieffer og voksfigurer som alle

illustrerer og identifiserer det problemet bønner gjelder. Det er lovegaver av denne type fra dagens europeiske tradisjon som preger utstillingen. Hver enkelt av disse gavene forteller sin historie om et menneske i møte med store eller små kriser i livet, alt fra sykdom og naturkatastrofer, til kjærlighetssorg eller simpelthen en avgjørende eksamen. Gjenbruk knytter også mange av dem til flere forskjellige hendelser.

Tvillinger, Iraklion, Kreta 1999. Sølv, 5,5 x 8 cm.

Den kunstneriske fagtradisjonen har kanskje ikke i samme grad som det øvrige akademiske miljø vært preget av nedlatende distanse i forhold til slike kulturuttrykk. Tilsvarende "førmoderne" billeduttrykk har tvert i mot spilt en viktig rolle i utviklingen av den moderne kunst. Den nysgjerrige interesse og utforskende lekenhet som preget blant andre Picassos møte med denne type materiale, utfordret fordommer på en befriende måte.

Selv om denne utstillingens kunstnere gjennom de siste fem årene i sitt arbeid er blitt kjent med votivgavene, var dette i utgangspunktet like fremmed for dem som det vil være for publikum. Dette felles utgangspunkt gir derfor publikum en mulighet for sin egen gjenkjennelse i kunstnernes uttrykk.

Kunstnernes arbeider er ikke blitt til som et gruppearbeid, men som individuelle og selvstendige verk. De utgjør en broket sammenstilling som også gir seg utslag i motsetninger seg i mellom, så vel som til lovegavene og utstillingsrommet. De avspeiler loveskikkens individualistiske, mangeartede karakter.

Identifikasjonsgaver, Altöttingen, Bayern, Tyskland 2001

Til høyre: Borgerpar.

Øverst: Form fra Altöttingen Bayern, Tyskland 16. årh.

Nederst: Form fra München, Tyskland 18. årh.

Voks, høyde ca 20 cm.

En handel om gaver til himmelske makter

Hva er en handel og hva er en gave?

Merkelig, tenker jeg og stirrer ned på de små metallplatene. Flettekurven på fortauet er full av dem. Figurer i relieff på tynt metall. Preget med forskjellige motiver. Jeg plukker opp en kvinneskikkelse i en drakt fra århundreskiftet. Med snøreliv og broderier. Mann med bart i gammel dress. Et krøllet rødt

Østlig bønnepositur, Athen, Hellas 1989. Sølv, 12 cm.

silkebånd knyttet gjennom et lite hull over hodet. Noen har vært flittig brukt og ser gamle ut. Her er underlige motiver; brennende øye omgitt av flammer. Her er et ben. Fra litt over kneet og ned. En arm, en munn, en lastebil, et hus. Perspektivet er forskjøvet. Naivt fremstilt. Hjelpeløst perspektiv. Stan- set ut av en form eller preget for hånd? Andre risset inn på enkleste måte. Overflaten er blankslitt av bruk. Tynt sølvblekk som er brettet og foldet ut igjen. Metallet er anløpt. Skjoldet. Der ligger et øre. Som irrer. Det er kobber under sølvet. Men dette er et hjerte. Er det messing under sølv? Vakker patina. Et ben. Enda et ben. Med vakker blondemansjett og blått silke- bånd. Et kvinneben skinner i solen.

«Silver!», hører jeg bak meg. Jeg snur meg og ser opp. En svær, tykk mann står over meg. Himmelen er blå. Morgensolen skinner på de hvite husene. Bare denne ene forretningen hadde åpnet så tidlig. «Silver!», gjentar han megetsigende med ettertrykk fra et stort ansikt, som om det meste dermed skulle være sagt. Så nikker han, som for å bekrefte alle mine antagelser. Han står et trinn høyere og er så nær at jeg nesten faller bakover i gaten når jeg reiser meg. Han rører seg ikke. «What is this?» spør jeg etter å ha gjenvunnet fatningen. Han svarer på gresk. Det gjør meg ikke klokere. Men han har merket min interesse. Han snur seg og går bort til døren. Vinker meg inn i forretningen. Det er tidlig på morgenen. Gaten er folketom. Jeg småfryser.

Athen, Hellas 1999. Forgylt sølv, 5 cm.

*Ben, sølvplett på kobber, preget av gjenbruk.
Athen, 4,5 x 12 cm.*

Innenfor døren henger oljelamper i sølv og svære kandelabrer i messing. En rad med ikoner, vokslys i alle størrelser, noen to meter høye. Esker med røkelse. Lysestaker i sølv og messing. Hyllene fulle. Jeg er åpenbart kommet inn i et slags religiøst supermarked. Innehaveren romsterer nede bak en svær disk og trekker frem to svære pappkasser som står stuert vekk. Begge har samme innhold som kurven på fortauet. Han peker på kassene og fortsetter ufortrødent på sitt morsmål. Jeg spør

Kvinneben, Kalimnos, Hellas 1989. Sølv, lengde 13 cm.

igjen «What is this?» Han bekrefter standhaftig sitt «silver!» og har åpenbart uttømt sitt engelske ordforråd.

Jeg plukker opp nok et lite sølvrelieff av en arm. Den er så merkelig selvfølgelig, så enkel og avsluttet og samtidig tilsynelatende formålsløs. Skjevt skåret. Unøyaktig. En bruksgjenstand av uforståelig karakter som tilsynelatende overskrider et symbolsk uttrykk og antar en mytisk karakter. Dette er den

Lovegave med tittel "Diploma", i håp om å bestå eksamen, Athen, Hellas 2001. Billig metall, 6,5 x 4,5 cm.

opprinnelige, den egentlige armen. Uten ornamenter eller border. Ingen pynt. Den er seg selv nok. Sølv et anløpet, relieffet står frem i sin matte glans. Overflaten viser spor av all tid. Som om den er eldre enn mennesket selv.

Jeg spør om prisen. Det forstår han. Det forstår en kjøpmann. Han gjentar sitt omen «All silver!», som et uttrykk for en hengenhet for varen og skriver 600 på et papir. Dette er tegn jeg forstår. 600. Hm. All silver? Jeg har valgt ut et antall. Jeg holder en av dem opp mot ham. Hvis dette er sølv, må det være plett. Delvis slitt av. Kobberet under synes. Enda vakrere slik riktignok. For meg. «Not silver», forsøker jeg allikevel. «Silver!», gjentar han bestemt. Jeg har gått over streken. Hva er det egentlig jeg prøver på? Jeg klarer ikke prute. Jeg hater å handle. Særlig i Syden. Hjemme har en vare sin faste pris. Samme pris for alle. Men her i Hellas befinner varen seg i sitt egentlige element, i fritt sveis mellom tilbud og etterspørsel. Men ikke alltid i midten, hvor nå enn det er.

Jeg må ta et standpunkt. Hva er den verdt for meg? Hva er den verdt for han? Han er stor og tung. Han er absolutt urokkelig. Jeg hater å bli lurt. Jeg begynner å svette. Jeg leter etter en ut-

vei. Varen er allikevel verdt sin pris for meg. Jeg vil absolutt ha den. Uansett. Hvilken lykke er det for meg å spare noen kroner på prisen? Sølv eller ikke sølv. Hvor liten skal man gjøre seg? Hvor dum skal en utlending kunne virke? Jeg nikker brydd, flau over ikke å fremstå fornøyd. Jeg er fornøyd. Overlykkelig! Han gjør en mengde besvergelses over kasseapparatet. Skriver tall med tre nuller. Jeg fomler med sedlene. Gir ham antallet han ber om. Så bærer jeg skatten tilbake til hotellet.

Athen 1999. Sølv, 15 cm.

De var overbærende med min uvitenhet. Selvfølgelig; det er tama. Alle vet vel hva *tama* er. Tama er gaver. Selvfølgelig. Grekerne elsker å gi gaver. De gir hele tiden. Og får. Alt vi gir hverandre er i og for seg gaver. Gjenstander eller tjenester. Fra mennesker eller guder. Til mennesker eller guder. Vi nordmenn kjøper og selger. Grekerne gir og får. Vel har grekerne hatt penger lenger enn de fleste. Men det har aldri grepet om seg slik som hos oss, med vår desimale presisjon. Ikke med en slik pinlig grad av nøyaktighet. Ikke så pinlig. Her får du alltid et par epler på toppen av vekten, når varen er veid.

Disse gavene er ment for himmelens hellige hjelpere. Når sykdom og farer truer. Til helgenene eller Jomfru Maria. Det er et intimt og nært forhold. De har innflytelse. De kan gå i forbønn til Gud.

Senere skulle jeg finne dem igjen, i kirken. Ved ikonene. Plutselig oppdaget jeg dem overalt. Folk henger dem på snorer tvers over ikonet, eller kiler dem fast i billedrammen. Men tama er ikke bare slike gaver som jeg hadde funnet. «Alt' kan være et tama», sier folk. Mye av inventaret i kirkene er gaver. Sølv og gullet som pryder ikoner, oljelampene og lysekronene. Ikonene

er gaver. Kirken kan være bygget som en gave. Den berømte Sofiakirken i Istanbul skal være en gave. Det finnes utallige gavesjangre. Folk gir brød, olje, vokslys, klær, levende husdyr. Barn hjelper til i kirken som en takk. Som hotellverten Christopher uttrykte det på sitt greske engelsk: «Du er syk eller du har problemer. Du ber til Jomfru Maria eller din favoritthelgen. Du sier: 'Jomfru Maria, vær så snill, hjelp meg. Hvis du gjør meg frisk skal jeg gi deg denne gaven.' Det er tama.»

Dette er folkelig religiøsitet uten skrevne regler som lever sitt eget frodige liv utenfor kirkens liturgi. Prestene tar ikke del i disse ritualene. De er eldre enn kristendommen. Eldre enn den greske antikken. På museet i Iraklion på Kreta fant jeg votivgaver mer enn seks tusen år gamle. Tama er menneskenes mulighet til å få hjelp når alt annet svikter. Verden er ikke et spinn av tilfeldigheter. Det er alltid en mulighet for hjelp fra høyere makter. Uansett hvor stort eller lite problemet er. Om troen er sterk nok.

Fra et lite kapell i en landsby på Lesbos, Hellas 2008

Djevelens finger

Djevelens finger ble funnet mellom steinene i domkirkeruinen på Hamar i 1925 og er sannsynligvis en identifikasjonsgave. Foto: Hedmarkmuseet

Djevelens finger, som står i en av montrene på Hedmarksmuseet er en gjenstand med særlig interesse for utstillingen. Det er en finger i sølv som tilhører museets faste samling. Den ble funnet mellom steinene i muren til domkirkeruinene.

Sannsynligvis er dette en identifikasjonsgave og derfor en absolutt sjeldenhet i vårt land. Hedmarksmuseets besøkende

får høre historien om *Djevelens finger*: Fingeren ble funnet i Hamardomens ruiner av Kesar Johannesen rundt 1925. Kesar Johannesen var elev ved latinlinjen på Hamar Katedralskole. Han tok fingeren med seg og gav den til Lektor Christensen ved Katedralskolen. Kesar Johannesen ble syk og døde kort tid etter. Fingeren ble da overlatt til museets daværende bestyrer Didrik Grønvold. Didrik Grønvold døde like etter dette. Fingeren ble så sendt til Oslo og tatt imot av en kvinnelig forsker som skulle se nærmere på den. Kvinnen ble syk og døde kort tid etter. Fingeren ble deretter pakket inn og sendt tilbake til Hamar med toget. Der ble den stilt ut i museet som da hadde utstillinger i Løtenbygningen. Men en slik verdifull og beryktet finger fikk ikke stå i fred lenge. Den ble stjålet rundt 1955. Men fingeren var ikke lenge borte. Den kom til rette igjen. Og den dagen fingeren kom tilbake, døde museets hest "Rottenikken".

Figuren ble så stilt ut der den nå befinner seg. Første pinsedag på midten av 1980-tallet fant museumsvakten at monterer der fingeren sto var brutt opp og fingeren borte. Hedmarksmuseet gikk da, i samarbeid med Hamar Arbeiderblad, ut med en skremselshistorie. De oppfordret den som hadde stjålet fingeren til å bringe den tilbake for ikke å gå en usikker skjebne i møte. Byens befolkning ble bedt om å følge med på dødsannonsene. Nøyaktig ett år etter lå Djevelens Finger på dørklinka til museet, helt uskadd og nypusset. På museet ble det da bakt en marsipankakemodell av fingeren.

På sesongåpningen for museet i 1972 gav moren til Kesar Johannesen 30 00 kr i en anonym gave til museet til minne om sin sønn.

Historien om Djevelens finger ble først skrevet av Nils Christensen, lektor ved Hamar Katedralskole og museets faglige leder fra 1928. Den viser ikke bare vår uheldbredelige fascinasjon over det mystiske og bisarre. Den kan også tyde på at "enfoldig overtro" ikke bare tilhører "forgangen fortid", og har typiske trekk fra lignende historier.

Skjulte lovegaver

Takbvelv, Athen

"Gud er overalt og er ikke omsluttet eller begrenset i rom, men hvem kan gjennomskue hans plan, når undere skjer på det ene stedet, og ikke på det andre?"

Kirkefaderen Augustin, død 430

"Djevelens finger" ble funnet mellom steinene i Hamardomen, noe som tyder på at dette er en lovegave. Det er gjort flere funn av lovegaver i kirkemurer. Bakgrunnen for å gjemme dem der, kan være et ønske om fysisk nærhet av den hellige kraften på stedet. Gavene hopet seg mange steder opp og ble derfor fjernet mot giverens ønske. Dersom sølvfingeren ble gjemt i kirkeruinene etter reformasjonen, kan giveren ha ønsket å unngå oppmerksomhet fra presten eller andre som var motstandere av denne form for "katolisisme og gammel hedenskap".

Det er også funnet en rekke gjenstander under kirkegulvene som er dyttet ned i sprekke mellom kirkens gulvbord. Her

var man trygg på at gaven ble værende og at den derfor i større grad dro nytte av stedets hellige kraft.

I dagens Hellas henges små lovegaver gjerne direkte på en snor over de særlig undergjørende ikonene. Det var ellers vanlig å gi fra seg gaver på Kirkealteret. Dette var også gunstig fordi kirkens relikvier ofte ble oppbevart her. Tilsvarende praksis er også påvist blant annet i deg gamle Egypt. Gaven plasseres helst i umiddelbar nærhet av den helbredende kraften.

Folk lover gjerne å gi gaven først når hjelpen er mottatt, men det er heller ikke uvanlig at man gir den før man er hjulpet. Det ene er ikke mer høyverdig enn det andre; er gaven brakt til kirken og avlevert ved et undergjørende ikon, er den å betrakte som mottatt. Dermed er det også naturlig å forvente en motytelse av mottakeren; fra "den høyere makt".

Gaver til guder eller mennesker

"Da åpenbarte Herrens herlighet seg for folket, og det gikk ild ut fra Herrens åsyn som fortærte brennofferet og fettstykkene på alteret".

Tredje Mosebok kap. 9.

Ofrene fra Moses og Aron i 3. Mosebok ble fortært av Herren i bokstavelig forstand. Identifikasjonsgavene blir forstått som vitnemål for den hjelpen giveren har fått. Slike gaver er avbildninger som illustrerer krisen og hjelpen som er mottatt. Giveren gir uttrykk for takknemlighet for de undergjerninger som har skjedd. Kirken får et motiv for å akseptere skikken; den styrker folk i troen og tilliten til Gud og kirken.

Men det er også fremsatt andre forklaringer på identifikasjonsgavens hensikt. Kanskje er det ikke nødvendigvis vitnemålet som først og fremst gir gaven mening? Gaven gis ofte *for* hjelp er mottatt. Det er heller ikke uvanlig at identifikasjonsgaven gis uten at andre mennesker blir gjort oppmerksom på det. Da blir det tydelig at gaven i bokstavelig forstand gis til en personifisert høyere makt. Dersom man unnlater å la lovegaven komme andre for øye ved å gjemme den mellom steinene i kirkemurer, senke den i et vann, en kilde, en myr eller en brønn, kan dette tyde på at identifikasjonsgaven simpelthen

er ment som det den gir seg ut for å være; en gjenstand lik den man har fått. Gir man en arm eller et ben av leire etter at ens egen arm eller ben er helbredet, kan det med andre ord forstås som noe annet og mer konkret enn en *symbolsk* representasjon. Det minner om når gud formet mennesket i det samme materialet. Denne "like-for-like-forklaringen" svekkes riktignok av identifikasjonsgaver som viser legemsdeler som er skadet, i stedet for den helbredede legemsdelen giveren selv har bedt om. Tradisjonen med malte bilder viser også selve krisen, ikke den ønskede situasjonen. Kan vitnemålsfunksjonen være en senere utvikling motivert av kirkens og de forskjellige religiøse institusjoners behov? Kan identifikasjonsgaven i tidens løp ha utviklet seg innenfor denne motsetningen mellom giver og religiøs institusjon som uttrykk for begge behov?

Lovegavene har i alle fall sin primære funksjon som del av en kriserite. Identifikasjonsgavene minner oss om vår egen billedterapeutiske praksis. Ved å identifisere, synliggjøre og konkretisere våre vanskeligheter er det lettere å forholde oss til dem, gjennomleve og overkomme dem.

Stålformer til å hamre ut lovegaver, Athen, Hellas 1998

Et ikon av blod og leire

-Du vil se mange merkelige ting, sa Vassilis Giakoumis, den flotte gamle mannen som innviet meg i Mandamados' mysterier. - I det gamle klosteret er det dyrefringer i tre døgnet gjennom. Folk kommer langveisfra i hundrevis. De går i flere dager og har med seg offergaver til det undergjørende ikonet i kirken. Jeg er født og oppvokst i denne landsbyen. Jeg kjenner alle der. Du kan bo hos meg.

Tre måneder senere gikk jeg i land i på øya Lesbos. Bussen tok to timer til Mandamados, en ganske stor landsby nordøst på øya. Her er ingen turisme, stedet har stått stille i tiår. I et knøttlite hus midt i byen tar Vassilis meg imot. Her han har vokst opp med sine foreldre og seks søsken. Det mange år siden Vassilis var førstedanseren i den kjente filmen Zorba, men han er ennå ikke for gammel til å ha besøk av den eksotiske libanesisk-egyptiske skjønnheten Atossa Faghri Afghani, som han tidligere har danset med. Hun masserer Vassilis' ømme føtter og gir meg fargerike halvedelstener av forskjellig slag som vil hjelpe meg på en rekke måter. -Bare gå til klosteret, du finner frem, sier Vassilis etter frokost med hvit geitost, brød og kaffe.

Landsbyen Mandamados på øya Lesbos, Hellas

Atossa masserer Vassilis føtter

Erkeengelen Taxiarchis

Den døve munken som gjemte seg i klokketårnet da sarasenske sjørøvere på 800-tallet plyndret øya og massakrerte innbyggerne, var den eneste overlevende i klosteret. I en blanding av leire og blod fra sine døde brødre, skal denne munken ha formet ansiktet til erkeengelen Taxiarchis. Dette uvanlige ikonet henger i klosterkirken og blir stadig oppsøkt av folk med gaver som enten søker hjelp eller takker for hjelp de allerede har fått.

Hvert år to uker etter påske vandrer folk milevis fra de andre landsbyene på øya for å komme til dette klosteret og tilbringe helgen der. Vandringeren er en del av offeret de har lovet i sine bønner til Taxiarchis for å få hjelp til alle slags problemer og vanskeligheter. Unge og gamle, kvinner og menn har gått på bena natten igjennom, mange i over ni timer. Nå samles de i hundrevis for å takke og gi gaver, eller for å søke helbredelse og hjelp fra det undergjørende ikonet. De har med gaver av mange slag; redskaper, gjenstander knyttet til ulykker og farlige situasjoner, voksllys eller penger. Mange legger også igjen klærne sine i kirken når de kommer frem.

Taxiarhis-ikonet er laget av blod og leire.

Ifølge legenden trenger erkeengelen sko til sine nattlige vandring der han går rundt og hjelper folk som har bedt ham om det. Derfor har folk i århundrer plassert små sko i sølv eller gull som et offer foran ikonet. For få år siden satte myndighetene en stopper for denne merkelige skikken. I dag kan man i stedet kjøpe enkle metallsko av billig blikk som lages til formålet. Men fremdeles mottar kirken svært forseggjorte og kostbare sko og støvler i støpejern og andre merkelige materialer.

Tillit og hengivenhet preger folks forhold til det undergjørende ikonet av Taxiarchis.

Skoene er vanlige lovegaver til Taxiarchis og minner om historien om Ole Lukkøye.

Reddet fra kollisjon!

Under denne årlige feiringen bor folk aller helst i klostercellene eller sover på kirkeloftet sammen med andre pilegrimer. Da er de i fysisk nærhet av Taxiarchis-ikonet.

På kirkeloftet møter jeg en kvinne som har kommet helt fra Australia sammen med søsteren og de to sønnene på atten og treogtyve år. De vil være i nærhet av det undergjørende ikonet hele tiden. De spiser sine måltider og sover her oppe helgen igjennom. Hun forteller om en nestenulykke i bil noen år tilbake: -Jeg ropte ut: Taxiarchis hjelp meg! I det samme så jeg engelen med sverd og vinger. Det var ingen visjon. Han var virkelig der. Jeg så tannen i munnen hans. Det betyr at han liker meg. I motsatt fall er ansiktet svart. Ser du hår på armen hans, betyr det at noen i familien din er død.

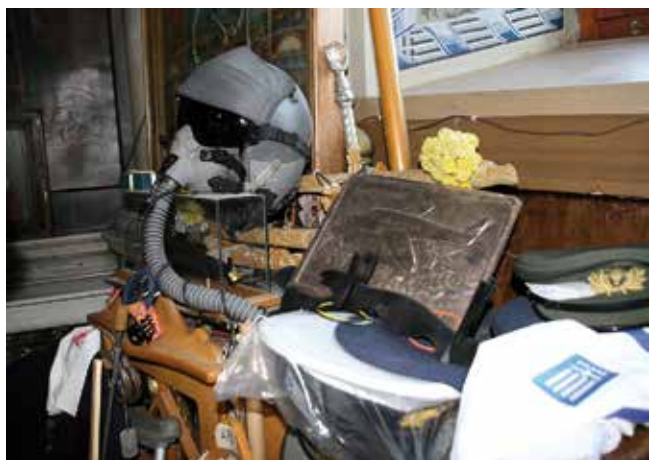
Noen år senere lå faren hennes for døden av lungekreft. Da de endelig kom frem til sykehuset for å se til ham, fikk de vite at han allerede hadde vært død i fjorten timer. Sykehuset ville legge ham i kjølerommet, men hun hadde nektet. Faren hadde ikke vært særlig religiøs og han hadde heller ikke fått nattverd. -Derfor ba jeg, om og om igjen, til Taxiarchi. Da våknet min far opp igjen og levde i seks uker. Hun har mye å takke erkeengelen for.

Pilegrimer som sover i kirkeloftet under feiringene i Mandamados.

Ikke alle er like barbariske

Ikke alle går så langt i sin tillit til Taxiarchis som denne kvinnen. Jeg kommer i snakk med et hyggelig par i førtiårene fra Australia. Han er født i en landsby noen mil unna, men forstår å markere en distanse til denne "primitive og barbariske" feiringen som han kaller den. Han lar det også skinne tydelig igjennom at han vanligvis ikke omgir seg med slike "enkle landsbyfolk". Vanligvis er han sammen med folk fra det han kaller en "høyere klasse"...

Maten gjør mer enn å stille sulten

Mange tar med seg levende husdyr som offer til Mandamados. Lørdag har hundrevis av besøkende samlet seg rundt det store platantreet foran klosterkirken. Byens dyktige slaktere tar livet av en svær okse og femten sauer mens barn og voksne ser på. Dyrene parteres etter alle kunstens regler. Folk følger ivrig med. Deretter forberedes mer enn tretti kjempegryter med mat som står og koker i timevis over åpen ild. Store mengder brød velsignes også under messen som varer natten gjennom. Kirken er full av folk mens prestene synger og leser fra bibelen med poetisk patos. I skinnet fra vokslysene stiger røkelsen opp mot takhvelvene.

Maten fra dyreofringene har undergjørende krefter.

Etter høymessen søndag formiddag, står jeg sammen med hundrevis av mennesker som ivrig venter på maten. Mens vi holdes på god avstand fra grytene, kommer først biskopen og prestene i prosesjon ut av kirken, foran byens ordfører og ledende menn, offiserer og til slutt bevæpnede soldater fra den lokale forlegningen. Iført sine vakre, gullbroderte silkekapper og store kuppelhatter, velsigner prestene maten i de store grytene som er plassert rundt kirken. Ikke alle klarer å beherske seg når vi til slutt får slippe frem til maten. Bak hver gryte står

Til venstre: Et utvalg forskjellige lovegaver gitt til Taxiarchis i Mandamados.

Maten velsignes av biskopen og prestene, med beskyttelse av militæret, mens folk venter utålmodig.

staute menn og utporsjonerer maten og øser over på tallerkener og alle slags beholdere som folk har med seg. Utdelingen blir ganske kaotisk. Folk er ikke bare sultne. Disse velsmakende og forseggjorte gryterettene, som blant annet består av erter og kjøtt banket til en fin mos, kan mer enn å stille sulten. Det hele sendes på direkten av det lokale TV-selskapet.

Smykker for folk med utdannelse

Gamle religiøse tradisjoner lever videre i det ortodokse Hellas, i forståelse med kirken. I vårt eget land ble disse skikkene forsøkt uttryddet ved innføringen av protestantismen. Men de er seiglivede. Helt opp i vårt århundre kan man i flere norske kirker følge sporene fra denne type offertradisjoner.

Innstillingen blant mange yngre folk i Hellas er kanskje en sak for seg. Den vel utdannede direktøren for en nasjonal kulturinstitusjon hadde kjøpt en samling små offergaver i sølv, som en kuriositet. Da jeg spurte om han selv kunne tenke seg å ofre slike gaver ble han litt brydd, og svarte at folk som ham ikke gikk med slikt til kirken. -Dette er for de enkle menneskene. Så legger han til at folk som ham selv finner det naturlig å gi sine personlige smykker – eller penger...(!)

Smeden i Mandamados.

Smedens offer

Grovsmeden i Mandamados, Stélíos Dókas, er 82 år. Arbeidet er hans offer. Hver dag står han i den kolsvarte smia. Han blåser i den store belgen til jernet gløder. Steinveggene i det mørke rommet er svarte av all røyken. Der hamrer han ut sko til esler og hester, lager redskaper, nagler og beslag. Rundt føttene hans går et lite kolsvart lam som han forer med flaske. Stélíos er gammel kommunist. Han går ikke i kirken. Han smiler til meg med skinnende lyse blå øyne og sier: -Det er når jeg gjør mitt arbeid jeg kommer i kontakt med Gud.

Passio Olavi – lovegaver og mirakler i Nidaros

"... sjeli vann styrke di veikare kroppen vart, og di mindre det batna med jordisk hjelp, di meir laut dei venda si von til den guddomlege"

Fra *Passio Olavi* av av erkebiskop Øystein Erlendsson

Passio Olavi tilhører en litterær sjanger av "mirakelbøker" som ble skrevet for de forskjellige valfartsstedene på kontinentet. Boka beskriver folks kriser og deres lovegaver til Nidarosdomen i hundreåret etter at Olav den hellige ble gravlagt der. Den er sannsynligvis skrevet av erkebiskop Øystein Erlendsson mot slutten av 11-hundretallet og er vårt kanskje viktigste kildeskrift for lovegaveskikken i katolsk tid. Tittelen er en forkortning for *Passio et miracula beati Olavi*, som betyr *Hellig Olavs lidelse og undergjøring*. En del av historiene finnes også i *Heimskringla*.

Nidarosdomen

Keiseren av Bysants bygger en kirke til Hellig Olav

"De lover at dersom martyren hjelper dem, så de kommer hjem med seier, da skal de bygge en kirke i keiserbyen i navnet til martyren og til ære for den hellige jomfru Maria."

Kirke. Sølv, 12,8 cm.

"Selv i keiserbyen Konstantinopel er historiene om ham kjent, og det er bygd en kirke i byen til hans ære." Da imperiet var truet av en stor fiendehær, stod keiseren med bare få menn og hadde mistet motet. "Da vendte han seg mot Gud, og alle bad de gråtende den salige martyren om hjelp, han som de hadde hørt alltid hjalp de som kjempet for rettferdighet. De lover at dersom martyren hjelper dem, så de kommer hjem med seier, da skal de bygge en kirke i keiserbyen i navnet til martyren og til ære for den hellige jomfru Maria. (...) De kristne drar hjem med seier og rikelig krigsbytte. Da keiseren var kommet tilbake til Konstantinopel, husket han løftet han hadde gjort til den hellige martyren, og bygget en kirke for jomfru Maria; og hele folket var ivrig med å gi gaver, så da den veldige kirken var bygd, med all den utsmykning som hørte til, var det fortsatt mye igjen av de pengene som var ofret. Og hele folket var fylt av glede og takknemlighet mot den hellige martyren, for denne velgjerningen og mange andre; det er tydelig for alle å se

i den kirken der martyren hviler: Den stråler av kostelige gaver som er sendt dit fra Konstantinopel.

Befrielse fra fangenskap

Det får konsekvenser for den som ikke holder løfter som er gitt om gaver. En ung mann hadde lovet alltid å tjene Hellig Olav dersom han fikk hjelp til å slippe unna fangenskap fra fienden. Han ble reddet ut av sin fortvilte situasjon og var akkurat kommet til Nidaros. "Når nå alt hadde gått så bra for ham, begynte han å tenke på om det ikke kunne greie seg med noe mindre enn de hadde lovet 'helligmannen'. Til sist ga han en god dag i hele løftet." Den unge mannen dro videre, men samme natten fikk han i en drøm se tre kvinner som refset ham. Bonden som hadde gitt gutten husrom snakket til ham og fikk ham til å dra tilbake.

Et bortkommet barn

Gaven kan også gis *før* hjelpen er mottatt. I en bygd i nærheten av Nidaros var et barn kommet bort fra foreldrene. Foreldrene var i selskap og bad gjestene hjelpe til å lete: "De lette hele dagen uten få finne gutten. Dagen etter fortsatte de. Men da de kom tilbake uten et spor, og alle var slitne og triste, kalte de på hellig Olav. Så la de sammen penger etter som hver av dem eide, og sendte det til 'den hellige martyren'. De begynte å lete tredje gangen, under hans beskyttelse. Og straks de dro i veg, fant de gutten sovende, nær huset, et sted de tidligere trodde de hadde lett grundig. Glade dro de hjem; nå hadde de funnet han de hadde sørget over, og de lovet Herren for hans store verk, han som ville gjøre så mange under for hellig Olavs skyld, Guds stridsmann".

Mot sår som ikke gror

Å faste kan være en lovegave. En kjøpmann som lå på Island en vinter, "gled på isen og brakk leggen på tre steder, og i hele syv uker kunne de ikke få det til å gro, hvordan de enn prøvde. Palmesøndag så han at foten var blitt grønn, og holdt på å råtne. Da sukket han sårt og ba den hellige Olav om hjelp, og lovet at før tre år var gått, skulde han dra til kirken hans og

*Til venstre: Mann med vokslys,
Athen, Hellas 1998. Sølv, 3,5 x 12,5 cm.*

Stålform til å hamre ut sølvblekk. Ca 10 x 9 cm.

alltid holde faste, med brød og vann, på vaken hans, dersom han ville hjelpe ham til å bli frisk. Da fikk han sove godt, og da det var morgen, kunne han røre foten og stå på den. Neste søndag, påskedag, gikk han stødig som før.”

Under husbrann

En bonde fra Møre oppdaget at huset med vinterforsyningen med korn var truet av brann. Han ”bad til den hellige Olav om hjelp i denne nøden, og han lovte også at så sant noe ble berget fra brannen, skulle han ofre halvparten av alt sammen til kirken hans. Da la flammene seg, og skadet verken kornet eller løa.”

I havsnød

”En gang det var en fæl storm, ble et skip slengt opp på en bergodde. Fjellet var bratt som vegg; det var ikke framkommelig for fykende fugl. Berget sto rett opp, og havet braket og brøt innunder. Sjømennene var skrekkslagne. De gråt og bad inderlig til den hellige Olav, at han måtte høre de som ropte på han fra dette forferdelige dødegapet. Og plutselig på et blunk ble skipet dratt av skjæret – rett mot den rasende stormen, raskere enn om tusen mann hadde skjøvet det. De nådde havnen dit de skulle, og de glemte ikke velgjerningen for martyren: De ga til takk skipet sitt til den kirken som da ble bygget, - jeg tok selv imot pengene.”

Messingform for lovegaver av sølvblekk, Athen 2001.

Den bortkomne sønn

En rik mann fra Angar fikk den yngste sønnen sin tatt til fange av hedenske røvere i et land langt borte. De satte løsepenger for sønnen. Mannen nekta å betale til noe til hedninger. Han ”vendte seg til den hellige Olav om hjelp, viet seg tillitsfullt til hans tjeneste med sønnene sine og hele sitt hus, og samlet inn penger hvert år fra denne landsdelen, og sendte det til hellige Olav kirke. Han overlot sønnen i martyrens hånd, for han stolte på hans velgjerninger, og han lovet en gullring til kirken hans, som en skatt fra forfedrene, dersom denne kostbare gaven kunne gjøre ham bønnhørt.” Olav viste seg i et syn og hjalp gutten fri.

Mot spedalskhhet

At votivgaver er en del av pilegrimstradisjonene, viser seg blant annet i beretningen om en ung mann som: ”...hadde blitt så forferdelig angrepet av spedalskhhet at foreldrene ble motløse og legene ikke visste råd. Men som det av og til går: sjelen vant styrke jo svakere kroppen ble, og jo mindre det hjalp med jordisk hjelp, jo mer så de i håp til den guddommelige. Både foreldrene og den unge mannen vendte seg til martyren med bønn og helbred, og la til det løftet, at de skulle besøke kirken hans og ofre, så sant Gud ville vise dem nåde. Det gikk slik de ønsket og de holdt løftet sitt.”

Når fiskelykken er dårlig

Øystein Erlendsson fikk selv høre de "troverdige ord" av en ung mann som hadde rodd på fiske til hedningenes (finnernes) land sammen med en stor flokk kristne i tre uker med storm og uvær uten å få fisk. De bad derfor til hellig Olav "og lovt alle som en at den beste fisken de fikk på hver båt, skulle de sende til hellige Olavs kirke, dersom Gud i sin nåde ville se til dem." Nå var også votivgavene kjent blant hedningene: "Da finnene, som også hadde kommet på fiske, hørte bønnene til de kristne, bad de om å få være med på dette rådet de også, men da på den måten at deres avguder skulle få offer for sin hjelp, på samme måte som 'de troende' hadde lovet offer til den hellige Olav." Men hedningenes bønner hjalp ikke. "Det var med nød de hadde til kokefisk. Men de kristne sendte til kirken vår, på påskeaften, fire og tyve store fisker, så mange som de hadde båter, slik de hadde lovet..."

Båt, risset inn for hånd, Hellas. Sølv, 10 x 6cm.

Venstre: Kreta, Hellas 20. årh. Sølv, 9 x 3 cm.

Athen, Hellas 20 årh. Billig messinglegering, 6 x 8 cm.

Huset truet av brann

”I det landskapet som blir kalt Sogn, hendte det på en bondegard at det huset som blir kalt badstua, tok fyr så kraftig at flammene sto ut gjennom både takgluggen og døra. Bonden ble skrekkslagen ved denne ulykken, og lovet den hellige Olav femteparten av husverdien på gården, om han ville fri husene fra ilden. Så skyndte han seg av gårde, for å redde bygningene og eiendommene ellers. Men på tross av strevet, undret han på hvorfor det liksom ikke ble til noe med den stekende varmen. Han gikk bort og åpnet døra og så inn: Da var ilden så godt slukket som om det skulle ha fossa vann gjennom hele huset. Straks kalte han sammen naboene sine og lot dem verdsette husene, og den delen av verdien som tilhørte martyren, den sendte han til meg, mens jeg var i Bjørgvin.”

Kreta, Hellas 20 årh. Sølv, 8,5 x 5 cm.

Når buskapen dør

Biskopen forteller videre om sitt møte med bonden som kom til Nidaros med en okse, slik han hadde lovet å gjøre hvert år etter at alle kalvene hans i syv år på rad hadde dødd for ham. Kjell Bondevik viser til eksempler der slike løfter har gått i arv i århundrer og etter hvert utviklet seg til en rettsgyldig individuelt lovpålagt skatt som ble betalt helt inn i forrige århundre..

Passio Olavi, Det Norske Samlaget 1995
Kjell Bondevik: *Studier i Norsk segnhistorie*,
Aschehoug 1948, s. 92.

Språket er tilpasset.

På plyndringstokt til England

I *Heimskringla* beskriver Snorre et plyndringstokt i Wales hvor Olav den helliges søstersønn Guttorm lover å gi et mannshøyt sølvkors i votivgave til sin døde onkel i Nidaros.

Fra Snorres kongesagaer. Ill. Halfdan Egedius

Et mannshøyt sølvkors

”Guttorm var ofte i herferd og herjet mye i Vesterlandene; han hadde mange folk. Han hadde fredland og vintersete i Dublin i Irland og var i stort vennskap med kong Margad.” (Konge i Dublin). Sammen dro de på plyndringstokt og herjet i Wales sommeren 1050.

”Sommeren etter fór kong Margad og Gutorm sammen og herjet på Bretland og fekk uhorveleg mykje gods der. Siden la de inn i Ongulsøy-sundet (Menai Street) der ville de dele hær-fanget mellom seg. Da store mengder sølv ble båret fram, og kongen fikk se det, ville han ha alt godset alene og vørte da lite sitt vennskap med Guttorm. Det likte Guttorm ille at han og hans menn skulle miste sin del. Men kongen sa at han skulle få to vilkår å velge mellom: ’Det ene er det at du skal finne deg i det som vi vil, og det andre er det at du skal holde slag med oss, og så kan den ha godset som får seier. Dessuten skal du gå

fra skipene dine, dem vil jeg ha.’ Guttorm syntes at begge vilkårene var harde; han syntes ikke at han med ære kunne gi fra seg skip og gods uten skyld. Det var også et stort vågestykke å kjempe med kongen og den store hæren som fulgte ham, og det var også så stor forskjell i deres styrke at kongen hadde seksten langskip, men Guttorm bare fem. (...)

Fra Snorres kongesagaer. Ill. Halfdan Egedius

Nå valgte Guttorm heller å dø med manndom eller å vinne seier enn det å tåle skam og svivøring og hånsord når han mistet så mye. Da kalte han på Gud og på den hellige Olav, frenden sin, bad dem om hjelp og støtte og lovte å gi til den hellige manns hus tiende av alt det hærfang som de ville få om de vant seier. Siden stilte han opp mannskapet sitt og fylkte det mot den store hæren og tok til å kjempe mot den. Og med Guds og den hellige kong Olavs hjelp fikk Guttorm seier. Der falt kong Margad og hver mann som fulgte ham, ung og gammel.

Etter denne herlige seieren vendte Guttorm glad hjem med alt det gods som de hadde fått i striden. Da tok de hver tiende penning av det sølvet de hadde fått, slik som de hadde lovt den hellige kong Olav; og dette var slik en mengde penger, at Guttorm av dette sølvet lot gjøre et krusifiks etter sin egen eller sin stavnbus vekst, og dette bildet er sju alen høyt. Dette

krusifikset ga Guttorm til den hellige Olavs kirke, og der har det vært siden til minne om Guttorms seier og om den hellige kong Olavs jærtegn.

Fra *"Harald Hardrådes saga"*, Snorre Sturlason, Norske kongesagaer, Oslo 2005, s 493

Lovegave i Sverres saga

Da kong Sverre i 1184 bygger et uvanlig stort krigsskip som seiler med 320 mann, lover han en rekke gaver til jomfru Maria for å beskytte skipet. Han skrev antakelig selv store deler av originalteksten. Når han gir presteklær til kirkene, er dette ikke uvanlig som lovegave i europeisk tradisjon.

'Kong Sverre var ombord i skipet, da det var kommet på vannet, og han sa: " (...) Jeg tror ikke det er mange her som har sett et langskip så stort som dette flyte på vannet. Det vil bli et godt landvern mot våre uvenner, hvis da lykke følger det. Jeg vil overgi dette skipet til den hellige Marias varetekt og kalle det "Mariasuden". Jeg vil be om at den hellige jomfru Maria vil være vern og verge for skipet. Og til vitnesbyrd om dette vil jeg gi Maria disse kostbarhetene, som er til bruk ved gudstjeneste, det er messeklær som en erkebiskop kan være ved høytidene. Jeg håper hun vil ta imot disse gavene, og til gjengjeld gi sin

hjelp og beskyttelse til skipet og alle som er på det."

Kongen lot legge inn relikvier i prydplatene på skipet både for og akter. Han fordelte messeklærne, lot messehagelen gå til Mariakirken, kantorkåpen til Helgeseter og alt det andre til Nonneseter på Bakke."

Fra *"Sverres saga"*, Norges kongesagaer III, oversatt av Dag Gundersen.

Fra Snorres kongesagaer. Ill. Wilhelm Wetlesen

Kunstnernes bilder og tekster

Tre elementer danner utstillingens helhet: kunstverkene, lovegavene og utstillingsstedet. Det er fem år siden jeg inviterte kunstnere til å delta på utstillingen med arbeider som forholder seg til lovegavene (votivgavene):

Gunnhild Bakke, Eva Berge, Marianne Bratteli, Bård Breivik, Barbera Czapran, Randi Eilertsen, Axel Ekwall, Erik Annar Evensen, Jon Gundersen, Kurt Hermansen, Karen Klim, Annabeth Kolstø, Morten Myhre Løberg, Brita Skybak, Kari Steihaug, Kjell Torriset, Gunnar Torvund, Terje Uhrn og Beth Wyller.

Både Erkebispegården og Hamardomen har en fortid hvor de sannsynligvis mottok lovegaver. Kunstnernes arbeider er laget for å møte lovegavene i disse utstillingsrommene.

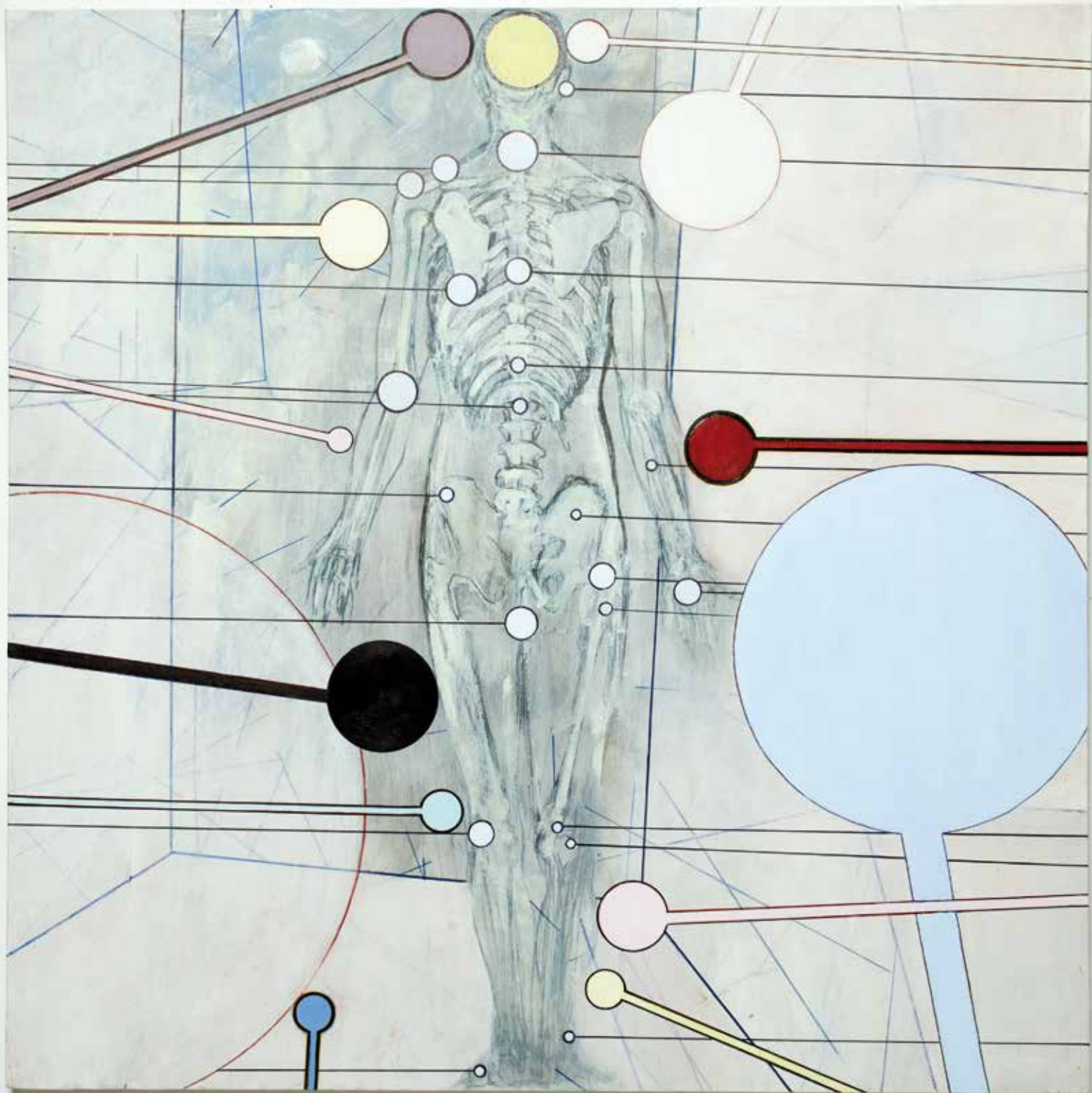
De lovegavene som er metallrelieffer, vises montert på tretten små lettvegger. Sammen med arbeidene fra en kunstner eller kunstnergruppe danner de tretten selvstendige enheter. I Hamardomen er de lovegavene som er laget av voks, plassert i to nisjer i ruinenes vegger.

På Hamar vil lettveggene identifiseres med navnet fra ett av de tretten altrene som skal ha befunnet seg i kirken i middelalderen. Deres navn er: *Hellig Legems alter, Hellig fem vunders alter, De femten nødhjelperes alter, St. Jørgens alter, Vår Frues alter, Kors alteret, St. Michaels alter, St. Niculai alter, St. Catharine alter, St. Salvatoria alter, St. Anna alter, Trinitatis alteret.*

I Trondheim vil lovegavene og kunstnernes arbeider knyttes til Erkebispegårdens og Nidarosdomens fortid som landets viktigste pilegrims mål og mottak for lovegaver.

Lovegavene var allerede laget og valgt da kunstnerne møtte dem. De er først og fremst nyttegjenstander for de som bruker dem. Et kunstverk er derimot sjelden noen *nyttegjenstand*. Lovegavene har påvirket kunstnerne, og deres kunst er ment å påvirke vår oppfatning av lovegavene. I oss skaper dette et rom for dialog. Kunstnerne har også bidratt til dette med sine tekster i katalogen.

Til venstre: "Uten tittel", utsnitt, Morten Myhre Løberg

Brita Skybak

"PARTITUR I - III"

"Jeg har for denne utstillingen valgt å jobbe med skjeletter.

Skjelettet bærer i seg, som votivgaven, et vakkert spenn mellom det veldig jordnære / konkrete og det mer åpne betydningsrom.

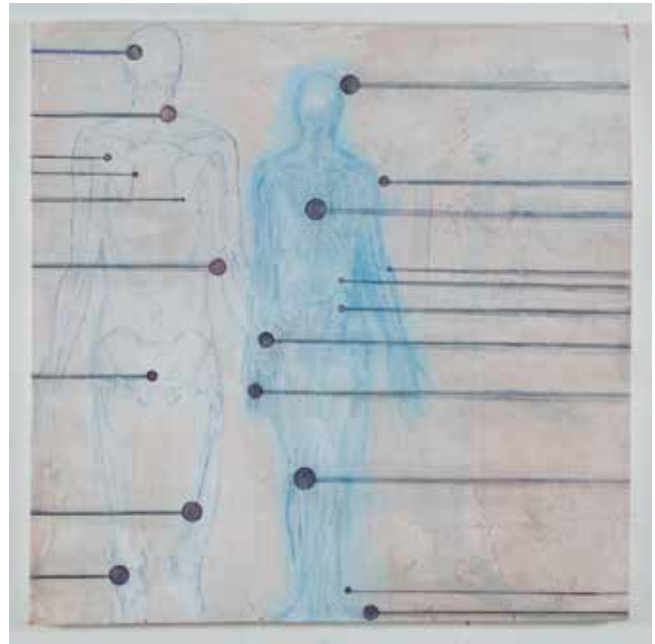
Jeg har tegnet skjelettet bakfra for å bevare en slags objektivitet, slik at jeg kan streife inn og ut av det gjennomsluktige mennesket og lete fritt etter ulike visuelle rom.

Et partitur for all slags musikk, tenkt som en vedvarende kriserite; et slags hverdagspartitur for det å være menneske."

Til venstre: "Partitur I"

"Partitur II"

"Partitur III"

Terje Uhrn, Axel Ekwall, Erik Annar Evensen og Kurt Hermansen

”BRØNNEN”

”Eg hev vore meg upp med sky

Og ne-att på svarte dikje;

Eg hev set åt heite helvite

Og ein deil av himmelrikje.”

Fra *”Draumkvedet”*

Marianne Bratteli

Foto og tresnitt

To foto:

”FARS HUS 1” og ***”FARS HUS 2”***

Seks tresnitt:

- ***”Kristus™***
- ***”For mens vi er her til huse sukker vi for vi lengter etter vår bolig i himmelen.”***
- ***”Hellig bror”***
- ***”Stjerne/bilde”***
- ***”Herre over sol og måne”***
- ***”Lille-Pelle”***

*”Jeg har sett Akropolis,
for jeg har aldri vært der”*

Diktet av Hans Børli forteller om oss mennesker i vår kaotiske jord-eksistens og vår higen mot den ytterste harmoni. Som tittelen på et av mine tresnitt (sitat Paulus): “ For mens vi er her til huse, sukker vi, for vi lengter etter vår bolig i himmelen.”

Fra jeg var barn hadde jeg en dragning mot det metaforiske. Tresnittene ”Hellig bror”, ”Stjerne/bilde”, ”Lille-Pelle”, ... er laget for en tid siden. *”FARS HUS”* er to fotografier av et objekt, en mini-katedral, det er Askeladden i møte med Notre Dame og Nidarosdomen.

Til venstre: ”Fars hus 1”

Karen Klim

”Torso” 2009

”I mine arbeider til denne utstillingen, forsøker jeg å fastholde formens sanslighet og karakter. Akkurat som votivgaven rommer ønsker, drømmer og fortellinger, vil jeg med glasset skape stemninger som berører og forundrer.”

Foto: **Espen Grønli**

Kari Steihaug

”Forbindelser”, nr 6/7 og 4/7, opprekte klær / strikket bilde.

Foto: **Espen Tollefsen**

Randi Eilertsen

***"U.T I"* 2009 H 225 cm x 97 cm**

***"U.T II"* 2009 H 225 cm x 97 cm**

***"U.T III"* 2009 H 225 cm x 97 cm**

"Jeg har laget et stort kobbertrykk og to himmelblå linotrykk i samme format. På linotrykkene henger jeg objekter av kobber, tæger og røtter inspirert av votivgavene.

Det er første gangen jeg stiller ut i et lokale som er så åpent.
Det blir spennende å se hvordan arbeidene fungerer i slike omgivelser.

Jeg har prøvd å lage mine figurer like konsentrert i uttrykket som votivgavene og derfor tror jeg de kan fungere i utelys både i solskinn og regnvær."

Til venstre og nedenfor: Utsnitt av bilder

Beth Wyller

1. *"Torso med tarmar"* h 27 x b 35 cm
2. *"Torso med nyrer"* h 27 x b 35 cm
3. *"Knær"* h 27 x b 35 cm
4. *"Knær"*, detalj
5. *"Dobbel ryggrad"* h 14 x 45 cm
6. *"Ribbein"* h 65 x 60 cm (Liggende h 22)
7. *"Ribbein"*, detalj
8. *"Ribbein"*, detalj
9. *"Ribbein"*, detalj

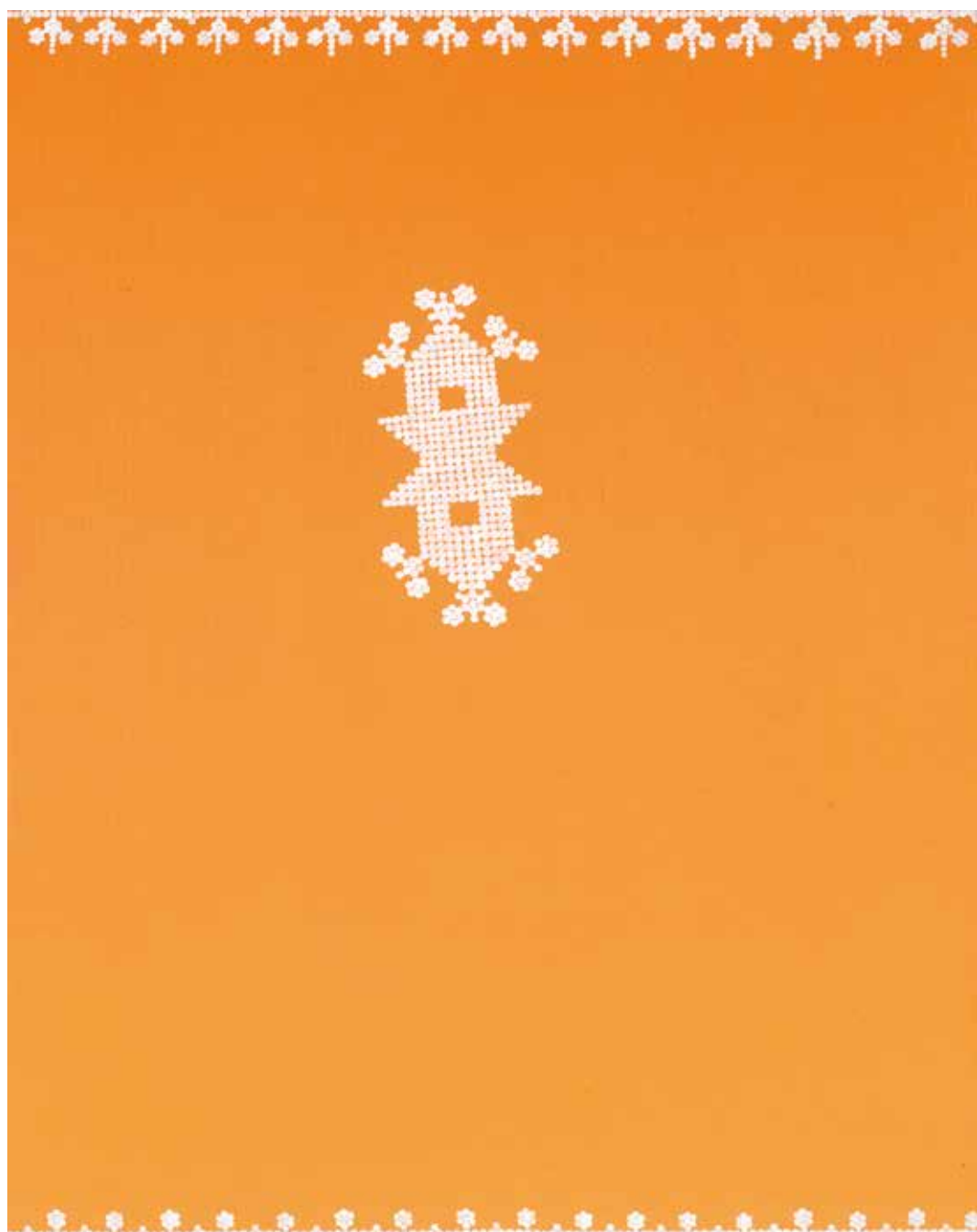
Alle arbeidene er laget i steingods.

"Jeg tror verken på Gud eller et liv etter døden. Votivtradisjonen er derfor i utgangspunktet fremmed og uaktuell, jeg går til doktoren når jeg har vondt i magen eller fingeren. Jeg har ingen å forhandle med når livets eneste sikre premiss, døden, nærmer seg.

Men votivgavene som uttrykk rører og berører meg, en folkelig hverdagskunst som med sitt direkte og enkle språk representerer noe dypt menneskelig. Det er fortellinger i en form som ikke trenger noen forklaring for å gjøre inntrykk. På den måten blir de for meg universelle og aktuelle, uavhengig av sin opprinnelige intensjon."

Til venstre: "Torso med nyrer"

Foto: **Espen Grønli**

Eva Berge

”Arkens frø”, ”Horisontens alterring” 2006

Teknikk: Olje, lerret, plate

Størrelse 71 x 61 cm

”Arkens frø

Ordet helbredelse betyr å gjøre hel igjen; reparere det som er gått i stykker.

Dette forutsetter en forestilling om at alt har en opprinnelig enhet, helhet.

Ordene ”å gå i stykker” sier det samme. Vår verden kan sees som et splintret bilde.

Mye er gått i stykker for oss. Det er mye smerte og lidelse på jorden.

”Arken” som billedmotiv forteller om noe som tar vare på det hele, om en samlende enhet og om overlevelse. Arken bærer livets frø. Den er bygget av menneskehender og uttrykker således menneskets forvalteransvar for alt livet på jorden.

Verdens frøbank, beskyttet og oppbevart dypt inne i permafrosten på Svalbard, kalles også Arken. Dette fenomen håper jeg kan få oss til å se med nytt og våkent blikk på Bibelens urgamle fortelling om katastrofen, flodbølgen, Noah og arken.”

Bildet tilhører St. Olavs hospital i Trondheim.

Morten Myhre Løberg

"Uten tittel", fotografi på plexiglass, 110 x 150 cm

Fotomosaikk i stort format bestående av ca 75 enkeltbilder.

Motiv-tematikken kombinerer greske votivgaver med studier av pilegrimsleden mellom Oslo og Nidaros, nærmere bestemt lokalisert til et par kilometer av stien i Ringsakerfjellet, Hedmark.

Dette er i samme område som Birkebeinerrennet går om vinteren, som også er brukt i motivkretsen.

Å gå Birkebeineren har for mange en dimensjon som minner om den religiøse offerproblematikken.

Bård Breivik

"Promissas", Brasil 1990

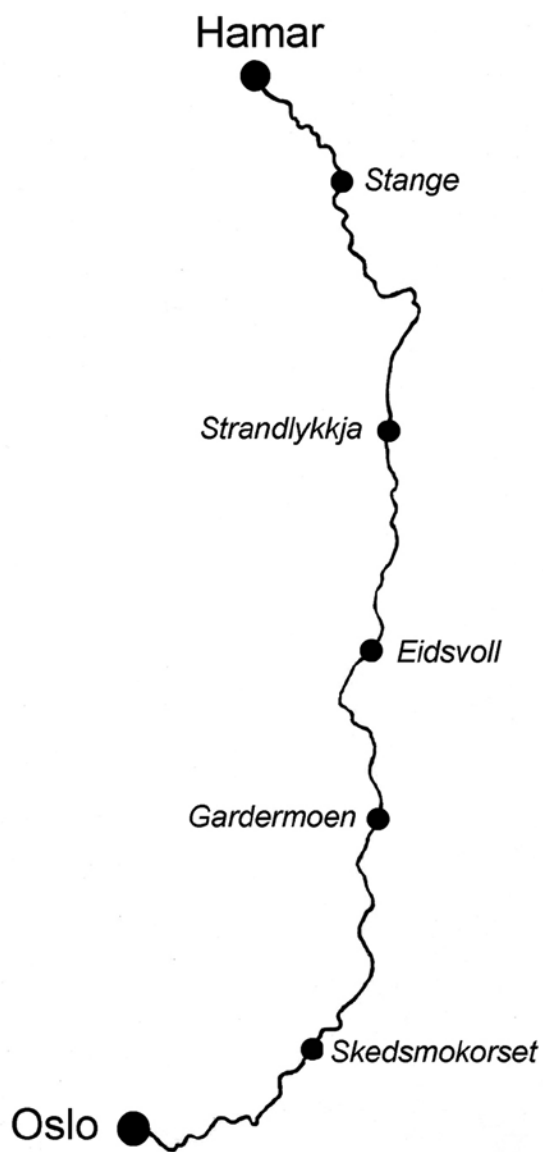

Gunnar Torvund

"Liggjande, lyttande", gran, 3 m lang.

Foto: Halvard Haugerud

Vandringsrute Oslo - Hamar
15. - 22. 8. 2009

Gunnhild Bakke, Barbara Czapran, Annabeth Kolstø

”KAFÉ BARBARA UNDERVEIS”

”Kafé Barbara er en eksisterende installasjon i Gunnhild Bakkes hjem i Oslo sentrum, initiert våren 1998 i forbindelse med Bakke og Czaprans daglige vandringer i Oslo og omegn. Kafeen er et tilbud til spesielt inviterte turgjester og besøkende, og har under tiden servert litervis med kaffe og annet nytelsesmiddel. Kafé Barbara ble første gang offentlig eksponert under Gunnhild Bakkes separatutstilling i Kunstnerforbundet i Oslo januar 2009.

I forbindelse med Offer og Kriserite er Annabeth Kolstø inkludert i teamet og Kafé Barbara har lagt bak seg en syv dagers vandring fra Oslo til Domkirkeodden. Undervegs er kafeen åpen for å møte nye gjester langs vegen. I utstillingen vises en utvidet Kafé Barbara, der de spesialkonstruerte vandringsdraktene, funne objekter og annet innsamlet materiale fra turen inngår i installasjonen.”

Jon Gundersen

”Naturlig magi”

”Optisk fenomen med konkavt speil (hulspeil).”

”Jeg skal være med på en interessant og spennende utstilling med kombinasjon votivgaver og kunst som skal vises på Hamar i Kulturminneåret 2009.

Denne sammenstillingen av kunst/votivgaver, museum og det sakrale rom hvor alle parter kan tilføre hverandre noe, er en sjelden anledning til samvirke.

Med bruken av de museale og det sakrale rom vil dette skape en dialog mellom tre parter, kunst, museum og kirke.

Mitt bidrag til utstillingen votivgaver/kunst er basert på et optisk fenomen med bruk av et stort hulspeil og et lite sølvblankt formet hode. I et bestemt avstandsforhold mellom speil, hode og betrakter, vil hodet forrykkes opp og fram i rommet. Det vil se ut som hodet står på et konsoll, eller sokkel. Griper man etter det imaginære hodet er det bare luft.

Naturlig magi etter fysikkens lover.”

Til venstre: Kunstnerens verksted (fra boka ”Ting”)

Kjell Torriset

”The Service”, 2009

Porselen og trebord.

30 porselenstallerkener, hver 36 cm i diameter.

10 trebord, hver 42 x 117 x 35,5 cm

”Votivgaven er offentlig men personlig-
og etterlates ved alteret,
som en bekjentgjøring av tro på Gud og takk for favør.

Den moderne kunstner tilkjennegir også sin tro
gjennom arbeidet og produksjonen av verket,
for kunst er manifestert håp,
og verket er derfor også i beste fall investert med håpets tro.”

Votivgaver til kunst

Av **Gunnar Danbolt**

Kunst er ikke en ferdig pakke man betaler for og setter seg ned med. Den krever en egeninnsats. Den må man være villig til å yte, hvis man skal få noe ut av et kunstverk. Det kommer vi ikke forbi.

Inger Elisabeth Hansen

Selve materialet

De votivgavene som Terje Storli har samlet gjennom en årrekke, vesentlig i de katolske og ortodokse deler av Europa – pluss noen få fra Mexico – er ikke gamle. De fleste er nok laget i løpet av det siste hundreåret. Og de er heller ikke særlig store, og materialene er for det meste ganske billige, skjønt både gull og sølv forekommer. Her er ingen tegninger eller små malerier, men likefullt sier disse votivgavene mye om hva som var formålet med dem. For de viser bilder – ofte relativt hjelpeløse – av den sykdom eller ulykke som engang rammet givnerne, og som de på mirakuløs måte ble helbredet fra. Var det en fot eller et bryst, hode eller en hånd, som var ødelagt, er det dette vi får se. Og hensikten med dem er å vise takknemmelighet til den høyere makt som har hjulpet dem, enten dette er Gud selv, Maria eller en helgen.

Ingen av disse gjenstandene er hva vi vanligvis kaller kunstobjekter – i hvert fall ikke ut fra modernistiske kriterier. For man leter som oftest forgjeves etter estetiske kvaliteter. Men det gjør vi også i mange tilfeller i den post- eller etter-moderne kunsten, fordi kunsten i dag har helt andre funksjoner enn under modernismen. Derfor denne sammenstilling av moderne kunst og votivgaver.

Votivgaver i antikken

Ett av de mest interessante aspekter ved dette materialet, er at det har en *trans-historisk* karakter, for votivgaver er intet

Til venstre:

Preget for hånd, Kalimnos, Hellas 1989. Sølv, 4 x 6,5 cm.
Samme votivgave fotografert med ulik belysning.

Romerske votivgaver, 200 f.Kr. - 100 e.Kr. Bronse.

nytt fenomen. Vi kan spore det langt tilbake i historien, blant annet til antikken. I Hellas bygget man såkalte *thesauroi*, bygninger som lignet templer *in antis*, det vil si med to søyler i fronten. Man finner dem særlig på de kjente kultstedene, som for eksempel i Delfi. Der var det hele tyve av dem, bygget av viktige byer som takk for den hjelp orakelet hadde gitt dem i én eller annen kritisk situasjon. Og innholdet i dem var akkurat votivgaver – man har funnet alt fra statuer av den aktuelle guddom, klær, speil, våpen, etc.

Romersk votivgave, 200 f.Kr. - 100 e.Kr. Bronse.

Men det var ikke bare bystater som ofret votivgaver – det gjorde også private. For menneskets eksistens er utsatt. Når man var stilt overfor avgjørende begivenheter som en fødsel, overgangen fra barn til voksen, ekteskap, valg til et embete, utfallet av en rettsak, men også overfor sykdom, pest, krig og sjøreiser – anledningene var talløse – avla man et høytidelig løfte (*votivus* på latin) til en guddommelig makt om å gi en bestemt gave til henne eller ham, om man kom velberget gjennom. Syke reiste ofte til legeguden Asklepios' alter eller tempel for å love en gave, hvis man ble helbredet av ham. Og ble man det, kvitterte man ofte med terracotta-utgaver av den legemsdel som var syk og nå var blitt frisk igjen. Disse votivgavene ble vanligvis samlet i det innerste rommet i templene, det såkalte *opisthodomos*.

Romersk votivgave, 200 f.Kr. - 100 e.Kr. Bronse.

Og det var ikke større enn at det etter en viss tid ble overfylt av disse gavene, og da måtte det renses opp. Men ødelegges kunne de ikke, fordi de jo var gudens eiendom og derfor tabu. Istedenfor ble de oppbevart i spesielle underjordiske rom inne på tempelområdet. Og her har de i de siste hundre år vært bytte for moderne arkeologers utgravninger.

Bystatenes ofringer var ofte til nytte for guddommen selv, fordi de besto av templer, altre, kolonnader, statuer, etc., mens privatfolks gaver derimot var gjenstander de selv hadde hatt nytte av, men nå overga i gudens varetekt – en billedhugger kunne gi noen av sine dyrebareste redskaper, en skipsreder et bilde av skipet sitt, en hetære speilet sitt, osv. Innskrifter i de greske skatthusene forteller oss ofte hvem som ga og hva de fikk igjen, og romerske innskrifter gjør det like klart at det var en art gjensidig forpliktelse her. Mennesket ga guden en gave, mot at guden takket med å oppfylle giverens ønske.

Votivgaver i kristendommen

Skikken med votivgaver fortsatte også i kristen tid, men ble satt inn i en annen teologisk sammenheng. Det begynte med martyrgravene, fordi disse kvinnene og mennene som hadde ofret sitt blod for sin herre og frelser, ble ansett som hellige. Det innebar at de var fylt av Guds nådekraft, som hadde brent bort alle deres synder og skavanker. Og denne kraften var overført til alt de hadde rørt ved – ikke bare benrestene deres, men også klær og stav, osv. Utgangspunktet var en fortelling i Markus, 5, 30 - 34:

I det samme kjente Jesus at en kraft gikk ut av ham, og han snudde seg i folkemengden og sa: "Hvem rørte ved klærne mine?". Disiplene sa: "Du ser hvordan folk trenger seg på deg, og så spør du hvem som rørte ved deg". Men Jesus så seg omkring for å få øye på den som hadde gjort det. Kvinnen skalv av frykt, for hun visste hva som var skjedd med henne, og hun kom og falt ned for ham og fortalte ham alt som det var. Da sa han til henne: "Datter, din tro har frelst deg. Gå bort med fred; du skal være fri for din plage".

På samme måte ville det å berøre martyrens grav utløse den nådekraft som var knyttet til den hellige, og det var en kraft som gjennom martyren kom fra Kristus selv. Derfor flokket

Augustin malt av Sandro Botticelli, ca 1480.

alminnelige mennesker seg ved martyrgravene – syke og døende, halte, blinde og døve, men også kvinner som var ufruktbare og menn som skulle ut på farefulle reiser. Og de lovet martyren at om de ble hjulpet, skulle de vise sin takknemlighet. Det gjorde de også, for arkeologer har funnet en rekke votivgaver – øyne, føtter, hender, krykker, osv. som er laget mer eller mindre dyktig av gull og sølv. Den syriske biskop Theodoret av Cyrus (ca. 393 - ca. 457) skriver både i et brev

(det 71.) og i sin kirkehistorie at han selv var et bønnesvar. Munken Macedonius hadde lovet Gud at hvis moren, som hadde vært barnløs i tolv år, ville få en sønn, skulle han gis til Gud som en votivgave. Derfor fikk han navnet Theodoret = gudegave. Ut fra både brevene og kirkehistorien hans fremgår det at votivgaver var vanlig på denne tiden. Ikke bare i Syria, men også i Italia. Paulinus av Nola (ca. 354 - 431) skriver i flere av sine *Carmina* (særlig 14, 18 og 20) om undre ved martyrgraver, og det samme gjør Augustin (354 - 430) i *Om Gudstaten*. Kraften kommer i alle disse tilfeller fra Kristus via martyrenes relikvier, men ikke uten et løfte om votivgaver.

At det å gi votivgaver til Gud og hans hellige lignet på det man gjorde i den hedenske antikk, var kirkefedrene klar over. Det kommer også Theodoret av Cyrus inn på, men han understreker også forskjellen – at det var Kristus, ikke martyrene, som “kraften gikk ut av”, og at grunnen til at helbredelsen kunne finne sted var at martyrene hadde “dødd og oppstått i Kristus” (Rom. 6, 4-5), og slik kunne gi denne *salus* (= helse og frelse på latin) videre til dem som søkte den. Og det skjedde i og for seg uavhengig av løftet, men når man likevel avla det, var det bare fordi man da lettere kunne få øye på asymmetrien mellom menneskets skrøpelige gave og Guds uendelige nåde i det som i én og samme handling var både helse og frelse.

I den katolske verden kunne votivgavene være hele kirkebygg – et eksempel på det er St. Kajetan-kirken (Theatinerkirche) i München som var en votivgave fra kurfyrsteparet Henriette Adelaide og Ferdinand Maria, som takk for at de fikk en arveprins i 1659. Men vanligvis besto de av slike gjenstander som Terje Storlis samling omfatter. Skjønt ofte var det små malerier og tegninger, slik vi kan finne dem blant annet i Notre-Dame-de-la-Garde i Marseille, i Sant’ Antonio i Padua og i Wiesskirche i Syd-Bayern. Det er viktig å understreke at det generelt sett ikke har vært noen motstand mot dette i den katolske og ortodokse verden, fordi denne praksis var godtatt av de store kirkefedrene i oldkirken og av de viktigste teologene i middelalderen.

Også i de lutherske kirkene finner vi eksempler på votivgaver. Altertavlen i Strandby kirke i Farsø kommune i Danmark var en votivgave, og det kan sikkert også noen norske altertavler

St. Kajetan-kirken (Theatinerkirche) i München.

Foto: Uwe Barghaan

være, og det samme er de mange seilskipene som henger i norske kirker. De var votivgaver som takk for en lykkelig utgang av et skipsforlis eller et nesten-forlis, eller et fromt ønske om at det måtte gå sognets sjøfolk vel. Men fordi votivgave-praksisen vanskelig lar seg forene med en ortodoks luthersk teologi, ble deres opprinnelige funksjon raskt omtolket. Kirkeskipene ble til symboler på selve kirken, eller til en bokstavelig metafor for den del av kirken man kaller kirkeskipet, etc.

Men hva har så disse votivgavene å gjøre med den moderne kunst som omgir dem her på utstillingen?

Votivgavenes mening og kunstens

Votivgavene på denne utstillingen er som øverste del av et isfjell – slik sett kan Karen Klims *Isfisk* fungere som en instruktiv illustrasjon. For den har en overflate av tykt, gjennomskiktig plannglass, hvor vi ser en rekke runde former flyte rundt på overflaten. Slik sett ligner de på votiv-gavene på denne utstilling. Men ser vi nærmere etter, utgjør hver av overflatens rundinger munningen på blåste, blå glassformer som stikker py-

ramidalt nedover og står med spissene sine på “havsens bund”, som det heter hos Ibsen. Og det kan igjen få oss til å tenke på votiv-gavene, for også hos dem ligger det meste gjemt og glemt under overflaten: oppfatningen av at sykdom enten skyldes gudenes vrede (antikken) eller demoners herjinger (oldkirken og middelalderen); den ofte utsiktsløse fremtid fylt av lidelse og smerte som sykdommene førte til, og den kanskje vaklende troen på at det skulle hjelpe å avlegge et høytidelig løfte til en martyr, en helgen, Maria eller Kristus om å gi en eller annen skrøpelig gave som takk, hvis de ble den nåde til del å kunne bli frisk igjen. Alt dette er de skjulte røttene som gir alle disse gjenstandene mening. Tatt ut av denne brukssammenhengen – som sier så mye om tro og håp, holdninger og oppfatninger i en annen tid og en annen kultur – blir votivgavene nokså likegyldige, for i seg selv er de knapt særlig verdifulle.

Det er heller ikke de mange ulike gjenstandene vi finner i Gunnhild Bakkes bidrag (*side 64*). I hennes installasjon møter vi både et stort bilde av en kafé (hvor det faktisk skal serveres te og kaffe) og tepper på gulvet med motiv hentet fra Storlis materiale, men også en rekke gjenstander samlet inn på morgenturer i Oslo, på en fottur fra Oslo til Domkirkeodden, og fra turer i Beijing og Krakow. I tillegg til tre levende personer – Bakke selv og hennes to medhjelpere, Barbara Czapran og Annabet Kolstø, i spesialsydd vandringsdrakter. Det kan neppe være objektene selv som er avgjørende i denne installasjonen – det er snarere den idé eller det konsept som ligger bak det. Og det er ikke gitt – det må vi selv forsøke å finne frem til. For her er nokså forskjelligartede verdener forenet – by- og naturvandring, pilegrimstanken, Askeladdens nyssgjerrighet og samletrang, den hjemlige kafé og tepper med henspillinger på votivgaver, uten selv å være det. Problemet er at vi ikke kan gjøre dette – som under modernismen – som en betrakter *utenfor* verket, fordi vi jo innbys til å bli deltagere i installasjonen, og vil bli det hvis vi tar en kopp kaffe eller te på kaféen. Så her er vi både innenfor og utenfor, og det gjør et samlet perspektiv vanskelig.

For å finne en mening i alle disse forskjelligartede elementene må vi som Gunnar Torvunds *Liggjande lyttande* (2002) (*side 63*) lytte oss frem til en eller annen mening. Men om det finnes en slik, vet vi lite om. Men gjør vi som Torvund anviser

– legger det ene øret mot jorden, lukker øynene og konsentrerer oss helt og fullt om å fange opp jordens indre stemmer, kan det nok være at vi begynner å ane en sammenheng. Jordens indre – dens glødende magma – forbindes ofte metaforisk med menneskets indre, det underbevisste, som uten at vi selv helt forstår det i stor grad styrer vår bevissthet. Så den sammenheng som vi ikke kan nå frem til ved hjelp av fornuften, fordi installasjonen er for usammenhengende og heterogen til det, kan likevel være forbundet ad merkelige stier i det underbevisste. Den innså surrealistene, og fra dem er det blitt relativt vanlig i dagens kunst. Men for å få det underbevisste i tale, må vi lukke ute den ytre verden og lytte til den indre. Og kanskje vil vi da ane en sammenheng i Gunnhild Bakkes installasjon. Men fordi den unndrar seg fornuften og derfor ordene, kan vi aldri formulere den klart og entydig.

Hos Torvund er den lyttende figuren ikke bare et ansikt, men også en krukke. Sett som krukke blir ørene hanker – det var grekerne som først begynte å sammenligne krukkene med menneskefiguren og talte om krukkens hals, skuldre, mage, osv. – og det gjør oss oppmerksom på den unaturlige posisjonen krukken inntar. Et hode kan lytte til jordens indre, men en krukke skal stå oppreist for å kunne holde på sitt innhold, enten dette er vann, vin eller olje. Når den ligger, slik som Torvunds skulptur, må den være vellet om kull, kanskje fordi den ikke lenger er brukbar og er blitt utdatert? Slik er assosiasjonene helt andre, om vi ser den som krukke og ikke som et ansikt. Der ansiktet blir lyttende og derfor erkjennende, får krukken karakter av noe utrangert og ufunksjonelt.

Her ser vi en innsiktsskapende forskjell mellom votivgavene og kunstverkene. For mens de første har en noenlunde fast kontekst og meningssammenheng, savner altså kunstverkene det. Det betyr ikke at kunsten savner røtter i en eller annen form, men de lar seg ikke uten videre rykke opp for å undersøkes, fordi de er mange og spredt på ulike steder. Slik sett kan de ligne på den skulpturen Jon Gundersen har laget – et hode som står på en sokkel og virker like klar og tydelig som virkelighetens mange hoder. Men forsøker vi å gripe det, er det bare “luft, vind og ingenting”, fordi det er basert på et optisk fenomen. Ved hjelp av et lite sølvblankt hode og et stort hulspeil kan det virke som om hodet rykkes frem i rommet, hvis vi ser

det på en bestemt avstand. Det virker som ren magi – som et mirakel – selv om det kan forklares ut fra fysikkens lover. Dette synliggjør kan hende et karakteristikum ved kunsten – at den aldri lar seg gripe og begripe på samme måte som et eple eller et ekorn. Det er noe tvetydig unnvikende ved kunstverket som gjør at det alltid glipper når vi tror at vi har fanget det opp i ett eller annet meningsgarn. Samtidig sier Jon Gundersens arbeid også noe om votivgavene. For det kan jo være at de undrene som votivgavene henspiller på, også er basert, *ikke* på et optisk, men et psykologisk fenomen? Og kan være lovmessig nok, bare ikke ut fra fysikkens, men psykologiens lover?

Votivgavene i nytt lys

Morten Myhre Løbergs *fotomosaikk* skal henge midt i rommet, montert slik at fotografiene kan sees fra begge sider. Og de skal

Utsnitt av Morten Myhre Løbergs fotomosaikk.

dels vise greske votivgaver og dels bilder fra pilegrimsleden til Nidaros. Men ikke hele leden – bare strekningen i Ringsakerfjellet i Hedemark, der Birkebeinerrennet også foregår. Slik kombineres altså tre ulike fenomener: antikkens votivgavepraksis med hele den livsverden, nå i stor grad glemt, som den innebar – middelalderens lange botsgang til Nidaros som forutsatte en helt annen oppfatning av livet, av synd, soning og frelse – og den moderne form for utpining av kropp og sjel, det lange og harde skirennet om våren, der målet er et sunt og veltrenet legeme. Men på én betingelse: at man gir sitt eget legeme som offergave til trenings-guden. Også et fjerde aspekt kommer inn her, nemlig dagens pilgrim som er mer opptatt av natur og frisk luft enn synd og straff.

Kjell Torriset: "The Service"

Fire helt forskjellige og delvis kontrære virkelighetsoppfatninger tårner her sammen i en kakofoni som skal få oss til å innse hvor tilsynelatende problemfritt vi turnerer det umulige. Og det hver eneste dag, kan hende fordi vi i likhet med Andy Warhol har lært oss til at det ikke finnes noe bak de overflatene vi ser. Alt er bare ting og gjenstander i omgivelsene våre – like viktige eller uvikige som objektene i Gunnhild Bakkes installasjon. Eller votivgavene, når vi ikke spør etter røttene.

Kjell Torrisets tretti porselens-tallerkener, glaserte, brente og bemalte med svart jernoksid på hvitt gods, trekker frem et annet aspekt. Noen viser bønneinnskrifter, skrevet på flere

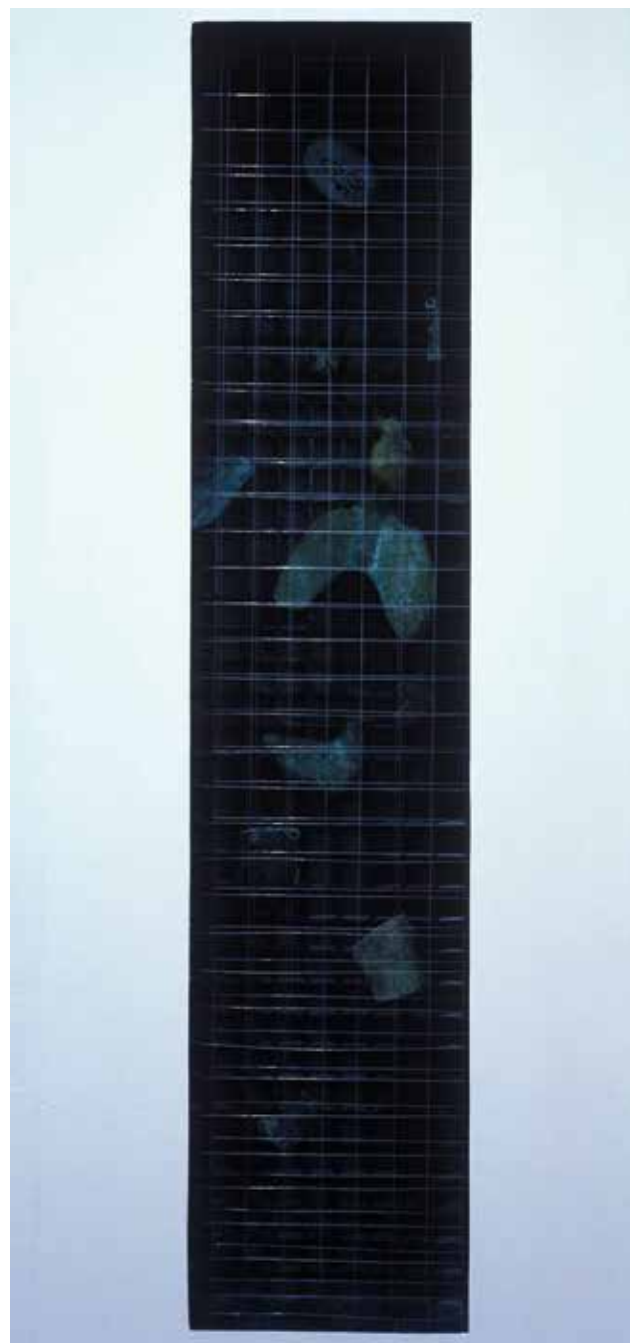
språk, mens andre har bilder som henspiller på votivgavene. Slik kombinerer han to viktige aspekter ved votivgavene, det høytidelige løftet i form av en bønn til Gud, og de bildene man gir Gud etter at bønnen er hørt. Men i tillegg kommer også et tredje aspekt – tallerkenene er i kristendommen knyttet til felleskapets måltid, nattverden. Og den utgjør, slik den daglig aktualiseres i den ortodokse og katolske messen, den virkelige store votivgaven som også er forbilde for alle andre votivgaver: Kristus som gir seg selv til Gud mot at menneskene slippes fri fra deres lenker og slik får helse og frelse. Så her knyttes votivgavene til den store og bærende tanken i kristendommen.

Bård Breivik derimot gjør nesten det motsatte – han omgjør syd-amerikanske votivgaver til kunst ved å samle dem i en vakker trekasse hvor de kan beundres for deres egen skyld. Det er altså noe med den sammenheng disse votivgavene er plassert i, som vil få den kunstkyndige til nesten automatisk å se på gjenstandene *som* kunst, og ikke som votivgaver. De kan naturligvis også *ses* som votivgaver, men det er adskillig mer strevsomt. På samme måte som de fleste umiddelbart ser anden i and-kanin-figuren, mens de ofte har problemer med å få øye på kaninen. Og man kan ikke se begge samtidig. Man må gjøre et valg. Når man møter votivgaver i Notre-Dame-de-la-Garde i Marseille, er tanken på at dette kan oppfattes som kunst fjern og uvirkelig, men plassert i vakre omgivelser på en kunstutstilling, kan de fremtre på en måte som oppfordrer oss til en estetisk holdning. Og da vil alle spor av brukssammenheng og meningsrøtter overskygges og bli satt ut av funksjon.

Epilog

Det er mange andre arbeider på denne utstillingen som også kunne ha fortjent en omtale, men plassen tillater dessverre ikke det. Vi skal kun trekke frem ett verk til – Eva Berges små ornamentale bilder: *Det manglende bildet* og *Den tomme graven*. De virker som fragmenter av en større sammenheng som er blitt borte – som de tilfeldige restene av et stort puslespill. Vi aner at mye er gått tapt og at det kan være vanskelig inntil det umulig å rekonstruere det helhetsbilde fragmentene stammer fra. Og likevel vil de få brikkene vi har igjen, antyde et fravær, en tapt helhet, som ikke lar seg gjenskape.

Til høyre: Bård Breivik, "Promissas", Brasil 1990

Eva Berge: "Det manglende bildet"

Gjelder dette også for votivgavene? Både ja og nei,! Ja, fordi denne praksis lever i beste velgående mange steder i den katolske og ortodokse verden også i dag, men nei, fordi den virker fjern, svært fjern, fra den moderne, sekulariserte virkelighet som størstedelen av Norges befolkning nå lever under.

Skjønt er den egentlig så fjern? Forbausende ofte hører man utsagn om at det er "urettferdig" at ett eller annet – en sykdom, en ulykke eller bare uflaks – har rammet et "menneske som aldri har gjort en katt fortred". Bak slike uttalelser lurte det en oppfatning av at verden er eller i hvert fall burde være rettferdig – at man bør få som fortjent. Har man levet et ærlig, moralsk liv burde man – av Gud eller Skjebnen? – også behandles deretter. Og da er vi inne i den tankegang som motiverte

Eva Berge: "Den tomme graven"

votivgave-praksisen – at det er "rettferdig" at når jeg gjør mitt beste ved å gi en eller annen gave, skal også Gud eller skjebnen gjøre det samme. Tanken er øyensynlig dypt rotfestet, fordi man hører den så ofte fra både lek og lærd. Ikke i alminnelighet, men akkurat når sykdom og ulykke rammer.

Det er ikke så mange årene siden en ex-statsråd uttalte at han synes det var urettferdig at nettopp han fikk kreft. En merkelig uttalelse, men den forteller at mye av den tankegangen som lå bak votivgave-praksisen ennå lever videre, også i et sekularisert, protestantisk land som vårt. Derfor er det verdifullt at denne flere tusen år gamle tradisjonen igjen løftes frem og settes i perspektiv av vår egen tids kunst.

Like, men ikke like. Preget for hånd, stempel fra produsent, Athen, Hellas. Sølv 4,5 x 10 cm.

Oppsiktsvekkende avsløringer i Røldal

Røldal stavkirke fra 1200-tallet. Foto: Arne S. Nataas

Det var prost O. N. Løberg som sto bak avissoppslaget fra 1868, mer enn 30 år etter at han på sitt visitasbesøk i Røldal hadde gjort sine avsløringer. Da hadde det ikke vært noen fra den *”gejstlig overøvrighed”* der de siste 25 årene.

Både kirken og krusifikset skal være fra tolvhundretallet. Allerede i 1622 skrev biskop Nils Glostrup om *”den store avgudsdyrkelse”* han hadde hørt om i Røldal. I 1644 så igjen bergensbiskopen Ludvik Munthe seg nødt til å påby at *”ingen måtte søke hjelp i Røldal kirke eller gi kirken voksløs”*. Av samme grunn sendte Kristiansandbiskopen Jacob Kjærup i 1737 et brev hvor

han irettesatte folk i Røldal for deres "avguderi" og forbød dem og andre tilreisende å "tilbe det døde bildet". Han befalte spesielt at det lille krusifikset som hang i kirken skulle tas ned og legges i en kiste på St. Hans natten, da det bestandig kom mange tilreisende som oppsøkte krusifikset for å få hjelp. Senere ble det også forbudt å låse opp kirken på St. Hans.

Selv om Løberg kjente til at kirken hadde vært en lovekirke i tiden etter reformasjonen, skal han ha vært uvitende om at denne "nedarvede overtro" fortsatt eksisterte her. I avisartikkelens hevder han nødvendigheten av "... en alvorlig og kraftig Opptreden mod hele det katholske Uvæsen til for aldeles at rykke det op med Rod." Han tilkjenner dermed seg selv noe av æren for at dette var oppnådd i Røldal. Valfarten dit skal imidlertid ha pågått også etter Løbergs besøk. Han understreker sin distanse ved å beskrive seg selv i tredje person:

"(...) Røldals Kirke er eller vel rettere var en Lovekirke, det vil sige en Kirke, til hvilken der jordes Løfter og skjænkedes Gaver i Haab om Bønhørelse i Nød og Sorg. Der valfartedes til den af Pilgrime fra det vestenfeldske Norge og fra Thelemarkens Dalfører hele Aaret igjennem, dels af Syge og Sørgende, som selv kunde møde frem, dels af de Syges Stedfortrædere, som havde at føre tilbage med sig Helsebod og Trøst for Liv og Sjæl. Der gjordes Løfter til den i store overhængende Ulykker, i Ildebrandstilfælde, i Havsnød, i Barnsnød og i mange andre

Identifikasjonsgave funnet i Røldal kirke ca 1860.

Det undergjørende krusifikset i Røldal. Foto: Ingeborg Øyna

tilfælde; der lovedes til den for Opfyldelse af eftertragtede Goder, for heldig Hjemkomst efter farlig Rejse, for Sejer i Kamp, for Erholdelse af Livsarving og for meget andet; der indkom Gaver fra alle Kanter af Taknemmelighed for Held i vanskelige Foretagender, for uforudseet tilflydte Goder, for overstanden Sygdom, for vunden Kjærlighed, for mættet Hævn, og trolige Rigdomme strømmede sammen, hvorved ikke alene en talrig Gejstlighed havde sit rigelige Udkomme og Kostbarheder opdyngedes, men som ogsaa paa mange forskjellige Maader kom Bygden til gode.

Identifikasjonsgave funnet i Røldal kirke ca 1860.

(...) Naar der tales om Røldals Kirke som en Lovekirke, da er det egentlig ikke – som flere andre Steder er Tilfældet – selve Kirken, hvis Hellighed dette er at tilskrive, men i Lighed med, hvad der finder Sted ved mange andre af de katholske Kirker,

er det et undergjørende Billede, man har at takke for Kirkens Ry. Dette er et særdeles smukt, emaillet Kristusbillede i Legemsstørrelse, forestillende den tornekrone, korsfæstede Frelser, saa skjønt udført i stenhaard Eg, at det vilde gjøre den største Billedhugger Ære.

(...) Omkring 1755 hjemfaldt Kirken til Menigheden. Formodentlig have Brugere af Kirkens Gods, for ikke at blive skilt ved dette, overtaget Kirken som Ejendom og til Vedligeholdelse. I deres Interesse var det, at Valfarterne og Gaverne fremdeles vedbleve, og saaledes tilsagde Egennyttens dem at gjøre alt for at opretholde Troen paa Kirkens undergjørende Kraft. Deri understøttedes de kraftigt af den nedarvede Overtro, som ogsaa i flere andre Retninger har holdt sig oppe i de vestlandske Fjord- og Fjelddistrikter, og, man kan gjerne lægge til, af de suldsalske Sognepræsters Ligegyldighed for hvad der foregik i det afsidesliggende Røldal; thi der skulde en alvorlig og kraftig Optræden mod hele det katholske Uvæsen til for aldeles at rykke det op med Rod. Men Præsterne kom kun tre Gange om Aaret til Røldal: St. Hans-Tider, sex Uger efter og Mikelsdag, og paa disse Tider vare de saa optagne af ministerielle og egne Forretninger, at der kun levnedes dem faa Stunder til at undersøge Menighedens aandelige Tilstand. Ubekjendte kunde de dog ikke være, med hvad der gik i Svang; men de have formentlig betragtet det Hele som en ærværdig, fra Fædrene nedarvet Skik, som ikke var værd at røre ved, og maaske have de heller ikke villet støde Kirkeejerne, Bygdens bedste Mænd, for Hovedet. Saaledes vedblev Overtroen at blomstre lige indtil vore Dage. Paa denne Maade gik Tiden hen til Aaret 1835, da Provstevisitats blev afholdt i Røldals Kirke. En halvudslettet latinsk Indskrift skrevet med Kridt med den daværende Provsts egen Haand paa en af Væggene i Koret udviste, at denne havde været i Kirken 1809 eller 1811. Senere havde ingen gejstlig Overøvrighed besøgt Røldal.

Visitatsen var berammet til fjorten Dage efter St. Hans-Dag, hvorfor Sognepræsten til den Tid opsatte sit sædvanlige Midssommerbesøg. Der er knapt med Husum i Røldal, hvorfor Provsten blev indkvarteret paa Gaarden Gryting, medens Sognepræsten tog ind i det sædvanlige Herberge paa Saltvold, Lørdagen før Visitatsen faldt ind paa St. Hans-Aften efter gammel Stil, 6te Juli, Røldals største Helg fra ældgamle Tider, den

Identifikasjonsgave funnet i Røldal kirke ca 1860.

Dag, da Kristusbilledets Kraft fornemmelig viste sig virksom, og da de fleste Pilgrime plejede at indfinde sig. Klokken kunde vel være 11 om Aftenen, og Provsten var netop kommen i Seng, da han med Forundring hørte Kirkeklokken begynde at ringe. Ved at kaste et Blik ud af Vinduet blev han i den halvdunkle Sommernat var et stærkt Lysskjær ud af Kirkens Vinduer. Uden at forstaa, hvad dette havde at betyde, stod han op, gik ned til Saltvold, hvor han fandt Præsten vaagen, og begge begav sig nu til Kirken. De fandt Kirkens Skib indhyllt i Mørke, medens derimod Koret var glimrende oplyst og tæt opfyldt af Mennesker. Foruden flere Lys rundt omkring i Koret brændte paa Alteret 6 klare Voxlys, og over den hele Forsamling hvilede ved det første Skue en vis Højtidelighed, forhøjet ved Nattens stille Dunkelhed og de Røgskyer, som opstege, dels af Kjerterne paa Alteret, dels fra den Røgelse, som af og til antændtes i et gammelt, Kirken tilhørende Røgelseskar. Foruden dem, der befandt sig i Koret som handlende Personer, fandtes i Kirken som Tilskuere ingen uden de to Præster, der den hele Tid holdt sig bag i Kirkens Skib, hvorfra de kunde høre og overse alt, hvad der foregik i Koret.

Efterat en Salme var afsungen, oplæste Forsangeren, en gammel afskediget Skoleholder, en Prædiken af en Postille. Oplæsningen foregik med en snøvlende og monoton Stemme, hvorfor den hele Handling ogsaa lidet syntes at tiltale Forsamlingen,

der aabenbart kjedede sig og viste Længsel efter at komme til Hovedakten af det Hele. Nogle gabede, enkelte tog sig en Lur, og en halvtosset Pige fra Hardanger kortede sig og andre Tiden ved at gjøre alle Slags Grimaser med Ansigtet. Endelig var Oplæsningen tilende, hvorpaa to af de tilstedeværende Kirkeejere hentede ned fra dets Plads over Kordøren det ældgamle, hellige Crucifix og satte det med Ansigtet til Kordøren, lænet op til Alteret, hvor nu det skønne Kristusbillede viste sig i fuld Belysning for den tilbedende Mængde, hvoraf maaske ingen tilforn havde overværet en lignende Gudstjeneste. Under Afsyngelsen af en Salme gik derpaa de Valfartende – thi Saa-danne vare alle de Tilstedeværende paa Skoleholderen og Kirkeejerne nær – en efter en op til Alteret, hvor de med en Linklud tørrede Sveden af Billedets Pande og Ansigt og derefter med stor Omhyggelighed gemte den fugtige Klud. «Hver St. Hans-Nat sveder Billedet» nemlig, og denne Sved er Helsebod for alle Brøst, enten saa den Troende personlig søger denne, eller den af den Lidende hentes ved en lejet Stedfortræder. At der paa det haarde Billedes Ansigt i den kølige Nat kaster sig Dug, naar saa mange Mennesker ere tilstede, tilskrives selvfølgelig af de Valfartende, som nu selv faa Syn for Sagen, kun Billedets guddommelige Egenskab og hjælper dem til Bestyrkelse i Troen paa dets Bistand. Efterat alle havde faaet sin Part af den dyrebare Sved, fulgte Slutningsscenen, for Kirkeejerne dog den fornemste Del af den natlige Handling og den, der rimeligvis væsentlig har bidraget til at opretholde Troen paa Billedets undergjørende Kraft lige til vore Dage. Billedet blev atter ærefrygtsfuldt taget fra Alteret og ophængt over Kordøren, og paa dets Plads stillede sig en af Kirkeejerne; den gamle Offer-Salme «Al den ganske Kristenhed» intoneredes, og de Valfartende gik op «til Offers». Offerets Størrelse ahang af de Valfartendes Formue og Stilling i Livet og rimeligvis ogsaa af Styrken af deres Tro; men at der ved denne Lejlighed ikke kom saa ganske lidet ind, kan sluttes af, at der var dem, som lagde indtil 10 Spd. paa Alteret; i det Hele var der en 14-16 Ofrende. Efter Ofringen sang man endnu et kort Vers, hvorpaa Forsamlingen skyndsomt brød op.

Kommen ud af Kirkedøren greb hver sin der eftersatte Stav og begav sig saa hurtigt som muligt paa Vandring; thi «Pilgrimene maatte ikke komme til Bygden, før Sol gik ned, og være ude af den, før Sol gik op», en klogt beregnet Bestemmelse, skjønt

Identifikasjonsgaver funnet i Røldal kirke ca 1860.

ikke hjemmehørende i de ældste Tider, men rimeligvis skrivende sig fra den senere Tid, da Vantroen havde faaet Indpas i selve Bygden, og kun Kirkeejernes Beregninger vedligeholdte Troen blandt fjernere Boende. Disse Troende maatte da ikke indlade sig i nogen Samtale med selve Røldals Beboere, for at deres Tro ikke skulde svækkes. Dette var den sidste af de saa højt priste natlige Gudstjenester i Røldals Kirke. Visitator traf Saadanne Foranstaltninger, at de fra den Tid af ganske hørte op. Men om dermed Troen paa Billedets Underkraft og paa Kirken som Lovekirke er udryddet overalt omkring i Bygderne, er et stort Spørgsmaal. Saameget er ialtfald vist, at endnu Aar bagefter indsendtes der fra flere Steder Gaver til Kirken, dels til Kirkeejerne, dels gennem Suldals Præst. I selve Røldal er, som før bemærket, Troen forlængst uddød. (...)”

Aftenbladet for 1868, Nr. 49. – Se ogsaa L. Daae, Norske Bygdesagn, Kristiania 1870, S. 8-14.

Fotoer av identifikasjonsgaver er utlånt av Bergen Museums fotoarkiv.

Gullgubbe. Det er funnet ca 3000 slike i Skandinavia. De har vært forstått som lovegaver (votivgaver) og er laget av gullblekk som er preget av mønsterplater eller patriser, den samme teknikken som mange steder ble anvendt for lovegaver gjennom hele middelalderen. Omkring 700 e. Kr., ca 9 x 11 mm.

Votivgaver og pilegrimsferder¹

Av **Anne Eriksen**

På en oblateske i sølv i den lille trekirken i Røldal i Hordaland er disse linjene risset inn:

Røldals kirke forært fra Hjelmelands Prestegjeld

- Vi pryder her ditt bord med denne troens gave.

O! Hjerter fromme Gud, du nåde for oss have,

La plagen holde opp,

vi derom bede deg.

Bevare fe og får,

driv fra dem ulveplagen.

anno 1704²

Mer enn dette vet vi knapt om sølvesken. Det er likevel nok til at den kan brukes som et kikkhull inn i et kompleks av tradisjoner og skikker som har levd i Norge gjennom århundrene, og som er lite kjent i dag. At pilegrimsvandring og votivgaver til kirke, altre og helgener forekom i middelalderen, i Norge som i andre kristne land, er vel lite overraskende for de fleste.

Men at slike skikker også er blitt holdt i hevd til langt inn på 1800-tallet, kan være mer uventet, ikke minst fordi kirken ivrig forsøkte å bringe dem til ende. Slikt hørte bare til i den “papistiske superstition” – det vil si den katolske overtro – i følge norske og danske teologer i århundrene etter reformasjonen. For folk flest var det kanskje mindre viktig om tradisjonene deres var katolske eller protestantiske. Større betydning hadde det å vite at det fantes steder å få hjelp, og bestemte måter å skaffe seg denne hjelpen på, når fare og nød truet.

Til venstre: Lovekirken i Røldal Foto: Arne S. Nataas

Det er disse handlemåtene og trosforestillingerne som oblatesken med inskripsjonen forteller om. Esken er tydeligvis en gave fra et helt, samlet prestegjeld, iallfall fra langt mer enn én enkelt person. Giverne har kommet langveisfra, det er langt fra Hjelmeland på Jæren til Røldal som i dag hører til Odda kommune. I dag går det dessuten vei til Røldal, men helt frem til 1900-tallet lå bygda øde og isolert, og ferden fra Hjelmeland kan verken ha vært enkel eller kort. Likevel har bøndene i Hjelmeland prestegjeld vært villige til å ofre både tid, penger og betydelige anstrengelser for å få gitt en gave til akkurat Røldal kirke. Inskripsjonen forteller også at dette gjorde de for å be Gud vise nåde og befri dem fra en “plage”: Husdyrene i Hjelmeland var blitt revet i hjel av ulv, og i sin fortvilelse over tapene – som antagelig har vært betydelige – har bøndene i Hjelmeland begitt seg på pilegrimsferd til kirken i Røldal. Hvorfor? Hvis hensikten var å bønnfalle Gud, og la bønnen ledsages av en gave, hvorfor kunne de ikke valgt en annen kirke? En som lå litt nærmere, i litt mer farbart strøk?

Svaret er at Røldal var en av de mest kjente pilegrimskirkene i Norge gjennom århundrene etter reformasjonen. Det er grunn til å tro at tradisjonen stammer fra middelalderen, men det er fra årene etter reformasjonen i 1537 at vi har informasjonen om pilegrimsferdene til Røldal, for i denne perioden forsøkte prester og biskoper å bekjempe “avguderiet”. Prost Løberg, som var på visitas ved kirken i 1840-årene var forskrekket over å oppdage at skikken ennå var i bruk, og at det ble holdt en ytterst uoffisiell pilegrimsgudstjeneste i kirken sent på kvelden. Han roste seg av å ha stoppet uvesenet med et påbud om å holde kirken låst når presten ikke var tilstede, men de historiske kildene viser at valfarten til Røldal fortsatte i mange år etter Løbergs besøk.

¹ Fremstillingen er bygget på forfatterens magistergradsavhandling “Lovekirker i Norge etter reformasjonen”, Universitetet i Oslo 1986.

² Skrivemåten er normalisert her.

I norske dialekter kalles disse pilegrimskirkene for “lovekirker”. Navnet kommer av at man lovet å gi en gave til kirken – altså en votivgave – og at dette løftet var like viktig som selve pilegrimsreisen. I noen tilfeller ble løftet avgitt i en nødsituasjon, og deretter innfridd når hjelpen var mottatt og faren over. Typiske eksempler på slike gaver er de som er gitt etter redning fra havsnød. Løvøykapellet utenfor Horten skal endog i seg selv være et slikt innfridd løfte. Her forteller sagnet om en hollandsk skipper som kom i havsnød i sundet, og lovet å reise en kirke hvis han bare kom velberget i land. Også flere andre kapeller langs norskekysten – plassert på steder der det neppe noen gang har vært en menighet – har slike forklarende sagn knyttet til seg.

Kneskinner og håndstøtter funnet i Røldal kirke.

Foto: Bergen Museums fotoarkiv

Gaver som er gitt av fødende kvinner kan ha en tilsvarende historie: Løftet gir under den vanskelige fødselen og innfries når det hele er over. Vanligere var det likevel at kvinner som ventet barn, gjorde som bøndene i Hjelmeland: De gav en gave til kirken sammen med en bønn til Gud om hjelp. Gaven gjorde at bønnen fikk en sterkere virkning – Gud måtte jo innfri sin del av pakten som en gave medførte. De aller fleste gavene ved de norske lovekirkene er nok likevel gitt i forbindelse med sykdom og uførhet. I Røldal kirke fantes det for eksempel lenge

en samling med såkalte “identifikasjonsgaver”, det vil si gaver som forestilte eller henspilte på en eller annen syk kroppsdell. Det kunne være krykker og staver – formodentlig lagt igjen i kirken av uføre som ikke lenger trengte dem, eller trefigurer som forestilte armer eller føtter.

De fleste lovekirkene var små og lå avsides. Antagelig ville det ikke vært mulig å opprettholde en slik uoffisiell religiøs tradisjon i større og mer sentralt beliggende kirker. Til de avsideliggende kapellene kom prest eller biskop ikke så ofte, og kirken var overlatt til menigheten og tilreisende pilegrimer det meste av året. Røldal var et annekssogn til Suldal, og fikk besøk av presten bare tre ganger årlig. Ellers måtte menigheten klare seg uten gudstjenester. I stedet hadde en from mann fra bygda i oppgave å lese høyt fra en preakensamling hver søndag. Andre lovekirker var små kapell som skulle vært nedlagt ved reformasjonen, da antallet kirker i landet ble redusert. Takket være votivgaver, i form av både penger, kirkeutstyr og vokslys – noen ganger i så store mengder at de kunne selges og dermed gi kirken en ekstra inntekt – ble disse kirkene likevel opprettholdt. Noen ble nærmest private kapeller, som for eksempel Vatnås kirke på Grenskogen i Sigdal. Andre ble annekssogn, som Røldal eller Ingedal kapell i Skjeberg.

I Tomaskirken på Fillefjell ble det holdt gudstjenester bare om sommeren. Da kom sognepresten opp fra Vang i Valdres. Med seg hadde han kirkesølvet og annet som skulle holde til for gudstjenesten. Den viktigste messen ble holdt samtidig med et stort stevne med dans, spill, drikk, kappriding – og ofte ville slåsskamper. Disse utskeielsene var begrunnelsen for at kirken ble revet tidlig på 1800-tallet. Men med kirken og stevnet forsvant også pilegrimene, som hvert år hadde søkt kirken fra begge sidene av fjellet og etterlatt seg tallrike pengegaver. Riving av kirken var det nabopresten Hermann Ruge som først gjorde seg til talsmann for. I tillegg til overtro, umoral og utskeielse var kirken også en “høne som legger gullegg” for Vangspresten, mente Ruge. Det kan se ut som om han var misunnelig fordi pilegrimenes gaver både holdt kirken i god stand og gav presten en ekstrainntekt.

I Røldal ble den årlige pilegrimsmessen holdt uten prestens nærvær, i all hemmelighet sent på kveld. Tradisjonen tilsa at

pilegrimene ikke fikk komme ned fra fjellet før sent på kveld, og de måtte være ute av bygda igjen før neste morgen. Ved de fleste andre lovekirker blir pilegrimsgavene gjerne gitt i forbindelse med de regulære gudstjenestene. Ofte ser vi at det først og fremst var prosten eller biskopen som forsøkte å bekjempe skikken og oppfattet den som katolsk eller overtroisk, mens den lokale sognepresten lukket øynene. Det kan skyldes at han ikke ville gi fra seg “gulleggene”, men kan også forklares med at han ikke oppfattet gavene til kirken som utilbørlige. Kirken trengte penger til vedlikehold, og det fantes ingen forbud mot å gi gaver til kirkene. Det var troen på at Gud – helt automatisk – ville gi en gjengave, som ble oppfattet som overtroisk og “papistisk” – altså katolsk.

Røldal skiller seg ut fra andre norske lovekirker ved at skikken her var knyttet til det store middelalderkrusifikset i kirken. Det var undergjørende: under pilegrimsmessen avga figuren en mirakuløs svette, og pilegrimene hadde med seg små kluter for å tørke den av. Disse klutene ble brukt til å kurere sykdom. Ved Vatnås kirke fantes det en kilde eller brønn der vannet ble regnet for å være helbredende. I dette tilfellet kunne pengegaven gis i kirken, men like ofte ble mynter kastet ut i kilden, der pilegrimene tok med seg helbredende vann i små flasker. Ved de fleste lovekirkene er det likevel vanskelig å finne ut hva som har gitt kirken dens spesielle ry. Det synes nærmest som om de tradisjonelle skikkene er blitt ført videre av sin egen tyngde, uten å forklares med noen bestemt opprinnelse.

Det er ikke lett å vite hvor gamle disse skikkene er, heller ikke hvor utbredt de har vært. Pilegrimsskikken har etterlatt seg spor nesten bare i de tilfellene der myndighetene har grepet inn for å stoppe den. Det store antallet gaver, ofte hver av dem ganske små, som er blitt gitt en bestemt dag i året og etter et helt bestemt, tradisjonelt mønster, gir likevel grunn til å tro at skikken med å dra på pilegrimsferd for å gi votivgaver til utvalgte kirker har vært relativt utbredt i Norge i flere hundre år etter reformasjonen.

Pilegrimsferder og votivgaver

Har dagens interesse for våre pilegrimstradisjoner et romantiserende fokus på veien og vandringen som gjør dette til en hovedsak? Den katolske pater *Olav Müller* gir bakgrunn for lovegaveskikken og gavene.

Av Pater *Olav Müller* ss.cc

Pilegrimsferder

Pilegrimsferder er ikke et eksklusivt kristent fenomen. Norsk historie fra førkristen tid forteller om hedninger som valfartet til undergjørende kilder for å drikke av vannet og slik bli helbredet for sine sykdommer. Og vi har beretninger fra Lilleasia, Egypt, og Hellas om valfarter som for flere tusen år siden fant sted til hellige steder. Jøden Jesus valfartet årlig sammen med sine foreldre til tempelet i Jerusalem, og troende muslimer setter sin ære i hvert fall en gang i livet å ha valfartet til Mekka.

For pilegrimer har til alle tider MÅLET vært det viktigste – ikke veien. Vi har i dag en tilbøyelighet til å romantisere pilegrimsferdene i middelalderen. Romantikk er det ord som passer minst. Realisme er et bedre uttrykk. For de fleste pilegrimer var VEIEN et beintøft og farefullt slit. Vi kan i dag knapt forestille oss det blodslit pilegrimer til fots måtte utholde, og hvilke farer de utsatte seg for på en langvalfart. Hos de millioner av mennesker som grep til pilegrimsstaven var det få som gikk svanger med høytflygende filosofiske og psykologiske tanker. Det dreide seg heller stort sett om millioner av enkle, fromme, fattige mennesker som med en høyst realistisk tro våget alt og fikk sin belønning ved veis ende.

Målet

For å forstå hvordan MÅLET var det viktigste også for middelalderen kristne; la oss nå bruke fantasien: Siste etappe på ferden står for tur. Slitne og lykkelige er pilegrimene nådd frem til "mons gaudi", gledesberget.¹ Herfra har de for første

Venstre: Tysk "Spiegelbildgabe" (identifikasjonsgave), Regensburg, Bayern, Tyskland 20. årh. 12 x 16 cm,

Bedende mann, preget for hånd, Athen, Hellas 1999. Sølv, ca 4 x 9 cm.

gang utsyn over lengslenes mål, helligdommen de har slitt seg frem mot. Ydmykt bøyer de kne, forretter en bønn og synger en sang.

Kreta, Hellas. Sølvpletet kopper, 6 x 9,5 cm.

Slik nødlidende i bibelsk tid trengte seg frem til Jesus for å få nærkontakt, berøre hans kappe, ta på ham, slik søker de samme mennesker i ettertid å nærme seg Jesus via hans tjener - hvis jordiske rester er tilstede i dette skrin, og hvis sjel står Jesus så inderlig nær i himmelborgen. Noen våker natt etter natt i kirkerommet. Det skjer et under. Den helbredede, som kanskje er blitt båret frem til valfartsstedet, eller sittet repet fast til en hesterygg, jubler og strekker hendene mot himmelen, løper så rundt skrinet på ben som før var lamme. Det går et brus av undring gjennom den troende forsamling. Hvis det er i Santiago underet skjer, vil først én, så alle juble: «Stor er den hellige Jakob, ære og lov tilkommer Jesus Kristus». Våkenatten tilbringes i bønn og lovprisning. De som blir helbredet, beretter om de sykdommer de har lidd av. Andre forteller om helgenens liv og undergjørende kraft. Neste morgen tar de del i messen, hvor kilden til all helbredelse og trøst blir nærværende på alteret for så å gi seg selv som føde for den vandrende pilegrim. Denne skildringen kunne like godt vært fra Nidarosdomen.

Oppbevarte protokoller om mirakler på valfartsstedene beskriver tallrike helbredelser som fant sted. Vi minnes også hva Snorre skriver når han gjengir Glælognskvida, kvadet diktet av skalden Toraren Lovtunge til hellig Olavs ære. "Dit den hellige konge hviler, kryper en hær og ber om hjelp, blinde søker bedende dit til fyrsten, går friske derfra."²

Gaver til helligdommen

I alle religioner – særlig innen folkereligiositeten – har det vært vanlig å legge igjen gaver på valfartssteder.

Mange av dem ble gitt i ren ærefrykt for den overjordiske makt som hadde åpenbart seg på dette stedet. Men i de fleste tilfeller dreide det seg nok om votivgaver (Votiv av latin; votum = løfte). Det handler her om gaver gitt som takk for bønnehørelse etter et tidligere avgitt løfte. For å konstruere et tilfelle fra hedsens tid: "Hvis du mektige Zeus helbreder mitt syke barn, vil jeg skjenke et alter til ditt tempel." Bønnen går i oppfyllelse og gaven blir gitt. Begivenheten kan også skje i omvendt rekkefølge: En gave blir gitt for at en bønn om hjelp ut av nød skal bli hørt.

Votivgaver er funnet så tidlig som i europeisk steinalder. Gaver til overjordiske makter ble lagt på utilgjengelige steder i myr og fjell og ur for slik å være forbeholdt naturvettene. Og gavene ble med hensikt gjort ubrukelige for at ingen andre skulle utnytte dem til rent verdslige formål. Grekerne skjenket votivgaver til legekunstens gud, Asklepios.

Det har vært en utbredt skikk å love fiendens våpen som loevgaver til høyere makter om man seirer. De gamle sverdene i Hedmarkmuseets samlinger som er bøyde og gjort ubrukelige kan være lovegaver.

Lovegave fra romersk antikk, ca 200 år f. kr.

En helt spesiell form for votivgaver har fått navnet identifikasjonsgaver, i tysktalende områder også kalt Spiegelbildgaben (Speilbilledgaver). Begge betegnelser blir brukt for å fremheve likheten mellom gaven og den syke kroppsdelen, som er blitt eller som den bønnfallende ønsker skal bli helbredet. Eller gaven avspeiler symbolsk en redning ut av fare og nød. I Isistempelet i Pompei har man fra førkristen tid funnet Votivhender og andre avbildninger av menneskelige kroppsdeler, formet i leire og bronse. Lignende votivgaver vigslet romerne til guden Sabatsius.

Votivkulten sluknet ikke med innføringen av kristendommen i Europa. Særlig på valfartssteder finner vi identifikasjonsobjekter i miniatyr, vigslet til en helgen, etterligninger som plastisk formidler takk for bønnhørelse eller bønn om hjelp. Kirkefaderen Theodoretos, biskop av Kyros, skriver en gang på firehundretallet om avbildninger i gull og sølv av helbredete lemmer som øyner, føtter, og hender, som ble gitt ved martyrenes graver. I Norden har slike votivgaver nok vært like vanlig som nedover i Europa.

Tysk "Spiegelbildgabe" (identifikasjonsgave), Regensburg, Bayern, 20. årh. 12 x 16 cm,

Ikke alltid er identifikasjonen - speilbilledfunksjonen - mellom votivgaven og den helbredede kroppsdelen like lett å oppfatte. Fra Sverige berettes om en kvinne i middelalderen som led av en tarmsykdom. Hun lovet å valfarte til en helligdom i Stockholm og ofre et langt voksstykke, som skulle forestille hennes syke innvoller. Straks ble hun helbredet.³ Votivpadder (særlig i Sydtykland) og stålkuler (særlig i Sydtirol) symboliserer helbredelse av livmoren. Skjeer angir befrielse fra munntann- og fordøyelsesonder. Hår og fletter symboliserer at pilgrimen binder seg i åndelig "livegenskap" til den hellige på valfartsstedet. Spesielle urner ble gitt som bønn eller takk for helbredelse av hodesmerter. Var urnen fylt med korn, var den en bønn om gode årringer. Dyrefigurer av jern ble båret rundt alteret som en plastisk bønn om velsignelse av alle husdyr.⁴ Et barn formet i voks kan betegne takk for hjelp under fødselsveier eller for at et barn ble reddet fra en ulykke. Hjerne eller hode symboliserer befrielse fra hodepine, feber eller tunghørthet. Et kinn står for helbredelse av tannpine, en tunge fra stumhet, en mage fra brokk. Et skip formet i voks eller sølv symboliserer takk for redning i havsnød.⁵ En kjetting kunne være takk for befrielse fra fangenskap.

I "Passio et miracula Beati Olavi", (Lidelseshistorien og undergjerningenene til hellig Olav),⁶ mest sannsynlig nedtegnet av erkebiskop Eystein, leser vi om fiskere i 24 båter nordpå, som slet i dager og uker for å få fangst, men alt slit forgjeves. Da vendte de seg ydmykt i bønn til Gud om at han på hellig Olavs forbønn måtte hjelpe dem. Gjorde han det, skulle de skjenke den beste fisken i hver båt til kirken til den hellige Olav.⁷ Fangsten ble så stor at de knapt fikk den ombord. Tro mot sitt løfte skjenket de 24 store fisker til erkebispen i Nidaros.⁸

En like klar identifikasjonsgave ble gitt av bonden fra Leksvik i Nord-Trøndelag.⁹ Det gikk dårlig med buskapen hans. Enten var kyrne ufruktbare eller kalvene døde. Da lovet han Gud og hellig Olav å skjenke Olavskirken i Nidaros en treårsgammel okse tre år på rad om buskapen tok til å øke. Hans bønn ble oppfylt, og tre år senere leide han den første oxen fra hjembygda til Olavskirken i Nidaros.¹⁰ Dyr var i det hele tatt en utsøkt og talende votivgave i middelalderen, fordi dyrets levende hjerte symboliserte det oppriktige og takknemlige hjerte til giveren.

Krykker er en av de vanligste votivgaver vi finner på valfartssteder. Fra Fana pilegrimskirke i Bergen berettes fra etterreformatorisk tid at sogneprest Peder Simonssøn fjernet seks hestelass med krykker og staver som pilegrimer hadde etterlatt seg som takk for og tegn på at de var blitt helbredet.¹¹

En spesiell form for votivgave er løftet om og oppfyllelsen av en fremtidig handling. Et godt eksempel er det berømte pasjonsspillet i Oberammergau i Sydtykland. I 1630 herjet en pest i Bayern. I den lille landsbyen Oberammergau ble 84 innbyggere smittet og døde. Da lovet de gjenlevende at hvis Gud i sin miskunn stanset pesten, ville de hvert tiende år oppføre Kristi lidelseshistorie. Underet skjedde. Dette løftet har de holdt like til denne dag.

Ofte finner man på valfartsteder votivtavler av tre, lerret, bly eller pergament, som billedlig fremstiller helbredelse fra sykdom eller redning fra ulykker og farer. Bildene, som alltid uttrykker takknemlighet, er oftest forsynt med en forklarende tekst.

Malta 2006. Sølv, 14,5 x 5,5 cm.

Billedets "historie"

Pilegrimstanken og votivgaver ble ikke unnfanget av kirkelige myndigheter. Valfarten og dens skikker er i sitt opphav en folkelig bevegelse. De har sine røtter i legfolkets religiøse instinkt, trangen til å møte det og den hellige i nære og fjerne strøk av verden. Kirken har søkt å fremme, beskytte, disiplinere denne folkelige bevegelse, men aldri blandet seg inn i dens uttrykksformer og indre logikk.

Vi vet fra religionshistorien at bilder, og andre fremstillinger av mennesker og dyr, hos animistiske folkeslag blir tiltenkt magiske egenskaper. Sjelen blir forstått som værende i kroppen, men ikke bundet til kroppen. Sjelen kan gi seg ut på vandring når kroppen sover og være tilstede i ens egen skygge, i andre personers drømmer eller i billedlige fremstillinger. (Fremdeles finnes det innfødte i Afrika som vegrer seg mot å bli fotografert). Mellom mennesket eller dyret og deres billedlige etterligninger hersker i den animistiske forestillingsverden en viss identitet. Den måten man behandler bildet på, treffer også den bildet skal fremstille. Slik kan man forstå hulemaleriene fra forhistorisk tid. Huleboerne skjøt med pil og spyd mot dyrefremstillingene for å tiltvinge seg god jakt. Eller jegeren graverte bilder av lekre frukter på koggeret for å lokke viltet til seg. Svært utbredt var og er skademagien. Man stikker, skjærer i eller brenner etterligningen av den man vil til livs.¹²

Da Moses mottok de ti bud på fjellet Sinai, var han vel kjent med egypternes og nabofolkenes avgudsdyrking og magiske skikker. Han må ha funnet det svært meningsfylt når Herren i det første bud nedla forbud mot å lage bilder av "det som er oppe i himmelen eller nede på jorden" og tilbe dem.¹³ I hedenske forestillinger lever gudene i billedene eller besjeler dem, og han som dyrker guden eller gudinnen, får ved sine offergaver en viss makt over dem. Faren for at israelittenes tro på den transcendenten Jave skulle bli smittet av magiske forestillinger, lå snublende nær. Tenk bare på dansen rundt gullkalven.

I Det nye testamentet ble billedforbudet opphevet. Allerede i katakombene finner vi den vakreste kunst. I Kirkens historie har vi dessverre opplevd tre perioder med billedstorming (ikonoklasmer). Den siste var under reformasjonen på 1500 – tallet. Reformatoren Martin Luther - i motsetning til Cal-

*Hjerte hamret ut mot stålform, Athen, Hellas 1996.
Sølv, ca 5,5 x 8 cm.*

vin - var mot fjerning og ødeleggelse av religiøse bilder. Ja, han endog anbefalte å utsmykke gudshus med bilder.¹⁴ Mot en slik bakgrunn er det vanskelig å forstå hvorfor så mange kunstsaker gikk tapt i Norge etter reformasjonen. Det var vel først og fremst helgenvyrdningen de ville til livs. Å ære bilder av Maria og andre helgener ble sett på som avgudsdyrkelse og magiske handlinger og mange steder forbudt under streng straff. Her finner vi vel årsaken til at funn av votivgaver ytterst sjelden forekommer i Norge. Ikke bare religiøse bilder, men i enda høyere grad votivgaver må geistligheten ha sett på som

avgudsdyrking og svart magi. - Men hadde reformatorene rett? La oss se litt nærmere på dette.

Kirkens pastorale utfordring

I overgangen fra hedendom til kristendom sto Kirken overfor store pastorale utfordringer – også, ja, ikke minst hva bilder og votivgaver angikk. Vår kunnskap om billedets ”historie” – som vi skildret den ovenfor – lar oss i dag ane hvilke irrasjonale og magiske forestillinger fra hedensk tid som truet med å snike seg inn i den kristne trosverden. Tross mange advarsler har misbruk forekommet. På det ene kirkemøte etter det andre ble det slått fast at æringen av bilder av Kristus, Maria og helgener var relativ – at den egentlige æringen gjaldt urbilledet, altså den person bildet skulle fremstille. Jeg tror vi undervurderer middelaldermennesket storlig hvis vi tror at de fleste – med forstanden i behold – ikke forstod forskjellen mellom et dødt krusifiks og den lys levende oppstandene Kristus, eller mellom en skulptur av hellig Olav og helgenkongen selv.

Hva votivgaver angikk må Kirken i sin forkynnelse – og da særlig på valfartssteder – ha poengtert at gaven ikke hadde iboende magiske krefter, som ga pilegrimen makt over den helgen som her lå begravet og hvis sjel nå var hos Gud i himmelborgen, men at gaven tjente som vitnesbyrd om og takknemlighet for bønnhørelse, eller hvis underet ennå ikke hadde skjedd, at gaven var et ytre tegn på vedvarende indre bønn om hjelp.

Analoge votivgaver i våre dager

Trangen til billedlig å vise takknemlighet for mottatte gaver, eller la gjenstander tjene som tegn på bønn om hjelp, lever også i våre dager.

I større europeiske byer brenner en ild foran den ukjente soldats grav.

De siste tyve – tredve årene har man i lutherske kirker gjenopptatt skikken med å tenne små lys. De stilles inn i en lysglobe for å ære Kristus og som tegn på bønn om hjelp i et eller annet anliggende.

Da sørgebudskapet om Kong Olav V's død spredte seg i Oslo-området, ble – og det skjedde helt spontant – et hav av små lys

tent i Slottsparken, et symbol på den takknemlighet vi føler mot ”folkekongen” for alt han betød for land og folk.

Ved prinsesse Dianas død var det en lang kø av mennesker som utenfor Kensington Gardens tente lys, la ned blomster, og kort med personlige budskaper, og små gjenstander som f.eks. teddybjørner, som tegn på takknemlighet for det hennes liv hadde betydd for giveren.

På steder hvor tragiske ulykker har funnet sted, tennes lys, legges ned blomster samt små kosedyr.

Hvis filosofen Aristoteles hadde rett da han hevdet at intet når frem til forstanden uten først å ha gått veien om sansene, da gjelder vel også analogt den omvendte sannhet at alt som erkjennes av forstanden, higer etter å uttrykke seg på sanselig vis.

-
1. Pilegrimer nådde siste dagen frem til Feginsbrekka (Gledesbakken). Herfra hadde de utsikt over byen med Kristkirkens tårn ragende høyt over de små tømmerhusene.
 2. Snorre kp.245
 3. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, Bind 20, s.254
 4. Lexikon für Theologie und Kirche, Verlag Herder s. 897-898
 5. Ohler Norbert: ”Pilgerleben im Mittelalter”, Verlag Herder 1994, s.189 - 194
 6. Passio et miracula Beati Olavi, Det Norske Samlaget, Oslo 1970
 7. Olavs kirke står her for Nidarosdomen
 8. Passio Olavi s.76-77
 9. Passio Olavi s. 77
 10. Passio Olavi s. 77
 11. Gervin, Karl: ”Det store bruddet”, Andresen & Butenschön 1999 s. 100
 12. Lexikon für Theologie und Kirche, Verlag Herder, Bind 2, s 458
 13. 2. Mosebok 20, 4)
 14. Lexikon für Theologie und Kirche s. 463 – 466 og Kirchenlexikon: Freiburg-Herder s. 827

Valfartsskikk og votivgaver

Votivbilde av Maria Steinbach. Oljemaleri på tre, Bayern, ca 1780.

Nina Gockerell er direktør for etnografisk avdeling ved Bayerische Nationalmuseum i München, som har en av Europas største samlinger lovegaver og folkereligjøre gjenstander.

Av **Nina Gockerell**

Oversatt av Per Glad

Pilgrimsferd – Valfart

"Forut for valfarten går som oftest et løfte avlagt i legemlig eller sjelelig nød."

Til alle tider har mennesker fra ulike religioner av høyst forskjellige grunner oppsøkt steder hvor de har følt seg ekstra nær de høyere makter. Ønsket om midlertidig å befinne seg i nær kontakt med guddommen hører til det religiøse menneskes grunnbehov. I kristendommen, som i de fleste andre religioner, gjelder dessuten overbevisningen om at Gud er ekstra villig til å bønnhøre de troende på bestemte steder. Den fromme reisen til et hellig sted blir kalt pilegrimsferd eller valfart. Den kan foretas til fots eller med ethvert tenkelig transportmiddel. Valfarten setter deltagerne i en legemlig og åndelig unntakstilstand. Denne kan være preget av en forventning om nåde –

***Pilegrim ved alteret til hellige Stefan i Weinstesphan.
Oljemaleri på lin. Sydtyskland, datert 1603, delvis
overmalt i 18. århundre***

i mindre grad en forventning om under –, men fremfor alt av adferdsnormer som er bestemt av tradisjonen. Forut for valfarten går som oftest et løfte avlagt i legemlig eller sjelelig nød: Den troende ber om himmelsk hjelp eller lover å oppsøke nådestedet etter at det har skjedd en bedring, for å overbringe sin takk.

Et sted hvor mennesker på mirakuløst vis har fått hjelp, og hvor de derfor føler seg nærmere den tilbedte himmelmakten enn andre steder, kan bli til nådested. Nådesteder kjennetegnes ved at de allerede er blitt oppsøkt av mange troende på grunn av

et løfte. I samsvar med historisk språkbruk kaller man de store målene fra middelalderen – Jerusalem, Roma, Santiago de Compostela – pilegrimsmål, reisen dit pilegrimsferd og menneskene som foretok den, pilegrimer. Metaforene ”livet som pilegrimsferd” og ”homo viator”, om mennesket som hele livet er underveis til sitt egentlige mål, anskueliggjør situasjonen til den langveisfarende pilegrimen, som bryter opp i visshet om at hans tilbakekomst er usikker. Denne pilegrimen hadde bare i sjeldne tilfelle en helt konkret grunn til sin fromme reise, som for eksempel en overlevd ulykke eller en helbredet sykdom. På sin pilegrimsferd forfulgte han som oftest høyere, åndelige mål, som ble tilfredsstilt ved hans nærvær på det hellige stedet – selv om det bare var midlertidig. Som søkende bega han seg på vei til Gud.

Disse pilegrimsferdene, som i videste forstand alltid tjente som botsøvelse, ble i senmiddelalderen avløst av valfarter av en helt konkret grunn. Behovet for disse ble skapt både av menneskenes allmenne utrygghet gjennom langvarige kriger og av den voksende angst for sykdommer som følge av flere pestepidemier. Disse valfartene førte for det meste til et ikke altfor fjerntliggende sted og betydde ofte at et løfte gitt i en nødsituasjon ble oppfylt. Valfarter ble altså – og blir i dag igjen i forsterket målestokk – foretatt av enkeltmennesker til takk for oppnådd hjelp i sykdom, nød og fare eller med bønn om åndelig hjelp i vanskelige situasjoner. Ved siden av denne individuelle og spontane typen finnes også den ritualiserte form for valfart med en bestemt yrkes- eller standsgruppe, en hel menighet eller andre grupperinger til et fastlagt tidspunkt, eller valfart til en skytshelgen på dennes personlige festdag, som til St. Leonhard den 6. november.

Løfter

”Valfarter ble ofte lovet i en tilsynelatende fortvilet situasjon”

Valfarter ble ofte lovet i en tilsynelatende fortvilet situasjon: Etter at situasjonen hadde bedret seg på et eller annet vis, måtte løftet innfris, noe som nesten alltid var forbundet med foræring av en gave. Dette ”votum”, dette lovede, kunne være å arrangere en messe, forære en bestemt sum penger eller en viss mengde voks til bruk ved alteret. Men for det meste ble det

ofret avbildninger i forskjellige materialer, som ble oppfattet som symboler for den overvunne nødssituasjonen: Etterligninger av enkelte kroppsdelar og innvoller av leire, tre, voks eller sølv; avbildninger av voksne, barn og nyttedyr av de samme materialene; kodete tegn for intime løfter; malte tavler, som med sin detaljrike skildring konkret og anskuelig gjengir ulykker, faresituasjoner og andre grunner til foræring av votivgaver. Det overveiende antall av løftene refererte til sykdommer hos egen person eller familiemedlemmer, først og fremst barn, på andreplass til sykdommer hos husdyr, bondens livsgrunnlag. Tredjeplass hadde ulykker i arbeidslivet og naturkatastrofer som oversvømmelser, lynnedslag og hagl, fulgt av ytre farer som overfall, ran eller følgene av krig.

Votivgaver

"Do, ut des": jeg gir deg for at du også skal gi meg.

Votivgaver har overalt og til alle tider dokumentert menneskers behov for hjelp, men samtidig også tillit til høyere makter og til disse makters mulighet for umiddelbart å gripe inn i den enkeltes skjebne. Den kristne votivgaveseremonien, som ledsa-

Mannlig kjønnsorgan og uterus. Etruria, 4. - 3. årh. f.Kr.

Votivgaver: Skadete kroppsdelar. Tre, utskåret og malt. Fra Fontanellato/Parma, tidlig 19. årh.

ges av en konkret gave, innebærer en personlig tillitserklæring og derigjennom en langvarig, meget intim binding mellom giveren og den påkalte helgen eller Maria som formidler til Gud i betydningen "me tibi dedico", jeg hengir meg til deg. Ved det føler giveren seg ikke utelukkende som en bedende, men han krever av og til helt tydelig at hans bønn skal bli oppfylt. Således kan en votivgave understreke giverens absolutt krevende holdning i betydningen "do, ut des", dette svært materialistiske "jeg gir deg for at du også skal gi meg".

Votivgaveskikken har aldri kjent standsgrenser. Den kunstferdige eller enkle formen på en votivgave, det utsøkte eller det enkle i materialet må ikke forlede oss til å anlegge forskjellige målestokker i bedømmelsen av intensjonen som ligger bak votivgaven: I alle tilfelle er den uttrykk for en troendes tillitsfulle bønn eller takk.

At enkeltmennesket i sin nød forlater den ellers relativt strengt avgrensede private fromhetssfære og i forbindelse med en valfart og især med nedleggelsen av en votivgave offentlig vedkjenner seg ikke bare sin tro, men utover dette også sin helt

Votivgaver: Innvoller (Lunge). Tre, utskåret og bemalt. Fra Mariabilf/Passau, Schachrerkapellet ved Eggldham/Pfarrkirchen og Ameisenkapellet ved Hohenau/Bayer. Wald, 18./19. årh.

personlige tillitshandling, er en del av de tradisjonelle handlingsstrukturer som er forbundet med fenomenet valfart.

Votivgaver av leire

Et av de eldste materialene for votivgaver er formet og brent leire. Offergaver av leire er først og fremst overlevert i det gammelitaliske området helt fra antikken. De forestiller menneske- og dyrefigurer og også enkelte kroppsdeler, som ble bragt som takknemlighetstegn til gude- og heltegraver. I mange regioner med større leireforekomster og en lengre tradisjon med keramikkproduksjon finner man helt inn i det 19. århundre votivgaver av leire, som i formen skiller seg lite fra antikkens.

Votivgaver av tre

Et av de viktigste råmaterialene til produksjon av tredimensjonale votivgaver med symbolfunksjon er tre, som er tilgjengelig nesten overalt og relativt lett å bearbeide. For det meste er det

enkelte kroppsdeler, som – løst fra den naturlige kroppssammenheng – ble fremstilt med tydelige skader eller vansiring etter sykdom. Ofte kan man noenlunde sikkert finne grunnen til at disse trevotivgavene er blitt forært, ut fra typen av skade, selv om de nærmere omstendigheter ved ulykkesforløpet naturligvis fortsatt er uklare. Tredimensjonale votivgaver, uansett hvilket materiale de er lagd av, har sjelden innskrifter som gir opplysning om hvordan de er blitt til. Men man kan være sikker på at de fleste votivgaver med symbolfunksjon ble forært som takkoffer etter avsluttet helbredelse. Kanskje det største antallet av trevotivgaver fremstiller menneskelige innvoller, og da særlig lunger og tilstøtende organer. Fremfor alt må den i det 19. århundre sterkt utbredte og den gang uhelbredelige lungetuberkulosen ha vært årsak til at mange mennesker brakte med seg lunger både av tre og voks. Fremstillingsmåtene varierer fra en relativt naturtro avbildning av lungene, over former som ikke kan fornekte sin tilknytning til barokk Kunstens svungne linjer, til fullstendig stiliserte eksempler, som bare med nød og neppe kan gjenkjennes som innvollsvotivgaver. Nettopp lungevotivgavene avslører meget tydelig ved sin form og sin utførelse hvilket sosialt miljø deres produsent kommer fra.

Tredyr forekommer først og fremst i det sydøstlige Østerrike, i Kärnten og Steiermark, mens i andre områder dominerer dyrevotivgaver av voks eller jern. Utskårede og fargerike dyregrupper viser for det meste mor-dyr med unger – hester, kuer og griser - noe som på den ene side refererer til vanskelighetene som var forbundet med oppdrett av ungdyr, og på den annen side anskueliggjør den høye verdien av nyttedyret i bondelivet.

Votivgaver av voks

Offergaver av voks måtte ikke produseres egenhendig, men fantes som regel på lager hos den lokale lysestøper. Voks-votivgaver er nesten utelukkende produkter fra profesjonelle håndverkere, som laget dem ved hjelp av støpeformer i tre (sjabloner) av ufarget eller rød voks. De dobbeltsidige formene til dette ble produsert av formstikkere – en egen yrkesgren – som etter behov og på bestilling skar ut av harde frukttresorter sjabloner såvel for votivgaver som for pepperkaker. Voks ble alltid foretrukket av kirken som materiale til offergaver, det

Votivgaver: Bedende mennesker i borgerlig kresdrakt. Voks, støpt og malt. 18. årh. (Avstøpning fra Lechner, Visblsburg, ca 1940).

kunne jo brukes ved alteret omsmeltet og i form av lys. Tar man i betraktning mengden av votivgaver som samlet seg i godt besøkte valfartskirker i løpet av bare ett år, forstår man problemet med en "avfallsfjerning" på en måte som ikke sårer givernes følelser. Trevotivgaver måtte brennes med regelmessige mellomrom, riktignok uten at den enkelte giver fikk vite om det.

Den såkalte barnsnød, altså alle bekymringer for svangerskap, fødsel og barselseng, var ofte grunn til foræring av små voksbarn, som for det meste ble gjengitt som spebarn. Øyensykdommer, tannpine, hørselstap, hodepine, gikt i hender og føtter, sykdommer i lunger og andre indre organer var grunn til foræring av voksvotivgaver i form av de syke kroppsdelen. Helt frem til ca 1770/80 var voksvotivgaver vel den vanligste form for offergave ved kroppslige skavanker, ved bekymringer for barn og husdyr eller for å anskueliggjøre takk etter over-

stått brannfare, når små hus av voks ble forært. Når ens eget liv var truet, ble det forært menneskefigurer, som viste giveren i kirkeklær og i bønneposisjon med rosenkransen i hendene.

Votivgaver av sølv

Ved siden av voks var sølv et ofte anvendt materiale til billedlige votivgaver, først og fremst blant borgerskapet. Rundt midten av det 18. århundre laget sølvsmeder votivgaver av relativt kostbar art. Ofte lot givne seg avbilde knelende ved bedeskammelen. Den detaljert gjengitte klesdrakten ble etter støpingen av votivgaven fra en matrise etterarbeidet for hånd, og således finner man ofte fint siselerte mønstre på klesplaggene og omhyggelig fremstilte smykker. Klestypen såvel som kvinnenens hodeplagg, og ofte også den rike ornamenteringen på bønnestolene, viser tydelig at disse sølvvotivgavene ble gitt i oppdrag av velhavende givere og brakt til valfartsstedet. Noe lignende gjelder for fint utarbeidede sølvavbildninger av spedbarn og småbarn, som er blitt forært i anledning av et barns sykdom. Også enkelte kroppsdeler ble produsert relativt kostbart av sølvsmeder. Dyrevotivgaver av sølv er heller sjeldne; de ville jo uten unntak komme fra bondeområder, hvor tre og voks alltid ble foretrukket som materiale for votivgaver.

Langt mindre verdifulle, såvel materielt som kunstnerisk, er votivgavene som er presset og stanset ut av sølvfarget blikk og fremstiller bedende mennesker, spedbarn, husdyr, enkelte kroppsdeler og indre organer. Disse serieproduserte votivgavene var først og fremst vanlige i slutten av det 19. og begynnelsen av det 20. århundre i Italia; i dag er det imidlertid knapt mulig å finne en eneste av dem i en italiensk valfartskirke. I midten av det 20. århundre ble de rigorøst fjernet. Ved salgsdiskene foran de store valfartskirkene – f.eks. ved St. Antonius i Padua – er det bare lov å tilby sølvhjerter i forskjellig størrelse. De er laget etter et enhetlig skjema: Det ornamentalt oppfattede hjertet blir omrammet av prydsloyfer og av og til holdt av svevende putti. Det viser som regel de påklinkede bokstavene "G R" eller "P G R", som betyr "gratia ricevuta", altså "mottatt nåde" eller "per gratia ricevuta", "for mottatt nåde". Det dreier seg da utelukkende om takkevotivgaver, som er egnet som tegn for mange situasjoner og anledninger, hjertet er jo det allmenne symbol for den tillitsfulle henvendelse til Gud. Riktignok gir disse votivhjerter ingen hint om den spesielle

Votive av sølvblekk, Italia, 19./20. årh.

situasjonen giveren har vært i, og forteller ikke noe konkret om hjelpen han har fått.

Også på den ortodokse kirkes område er sølvvotivgaver vanlige; i Hellas er de svært utbredt den dag i dag. Sølvsmeder har dem på lager, så lenge det dreier seg om kurante motiver som bedende mennesker, spedbarn, enkelte kroppsdeler, biler, fly, skip eller hus. Dessuten tilbyr de prefabrikkerte, firkantete plater av relativt mykt sølvblikk med dekorerte kanter, hvor giveren selv ved hjelp av en spiss gjenstand kan risse inn et symbol for sin spesielle situasjon.

Votivgaver av jern

Uedelt metall, som i grunnen er vanskelig å bearbeide for en som ikke er fagmann, er likevel et av de videst utbredte materialer til votivgaver. I hele det sørtyske språkområdet ble hestene og kyrne stilt under St. Leonhards beskyttelse; til ham forærte man nesten utelukkende dyreformede votivgaver av jern.

St. Leonhard, en av de mest tilbedte helgener, fungerte i middelalderen som vern for fanger, fødende og som hjelper ved sinnslidelser. Han gikk for å være lenkeløser, såvel i direkte

som i overført betydning, og var dermed nærmest alt annet enn en skytshelgen for bøndene. Hvorfor kunnskapen om hans egentlige beskyttelse gikk til spille – antagelig fra det 17. århundre – og jernlenken som attributt for fangenes skytshelgen ble omtydet til en krøtterenke, lar seg ikke lenger fastslå. Sikkert er det imidlertid at dette skytshelgenskiftet har hjulpet helgenen til å bli enda mer populær og gjort ham til den viktigste beskytter for bondebefolkningen. Allerede i det 17. århundre utviklet så skikken seg med å fremføre smijernsavbildninger av de syke dyrene som votivgaver.

Spesialformer

I tradisjonen med votivgaver har man nesten utelukkende benyttet seg av kodete tegn når det dreide seg om bønn eller takk ved sykdommer i kjønnsorganene eller om hendelsesforløpet ved parring og fødsel. Som symboler for livmoren ble valgt padde og piggekule. Forestillingen om dyr som levde fritt i menneskekroppen og gjennom sine bevegelser kunne forårsake sykdommer, går tilbake til antikken. Måten fødselsveene

Votivgaver: Padder. Jern, smidd. Bayern og Østerriket, 18. årh.

foregikk på, førte til den forestilling at uterus måtte ha form av en padde, som krøp omkring i kroppens indre, bet og derved forårsaket smerter. Som en videreføring av denne tanken så man da padden som opphavsmann til alle underlivssykdommer. Paddevotivgaver kan derfor også symbolisere kolikkar-tede tilstander hos menn, men i de aller fleste tilfelle ble de forært ved kvinnesykdommer. De fleste votivpaddene er støpt av voks og viser et helstøpt firfotet dyr som står oppreist på en liten sokkel. Sølvpadder, ofte fint utarbeidet og ettersiseleret, ble derimot alltid hamret ut i flatt relieff og var beregnet på å henges opp. I enkelte tilfelle – fremfor alt i Kärnten og Steiermark – ble offerpadder smidd av jern. For å etterligne deres naturlige utseende slo man grove hull i jernkroppen og antydte dermed skjellene og vortene i paddehuden.

Votivtavler

Svært ofte har mennesker i nødssituasjoner bestemt seg for å love en malt tavle, et votivbilde, til et valfartssted og etter avsluttet helbredelse bringe det dit. Med den billedlige fremstilling kunne man jo mest detaljert tydeliggjøre hva man ønsket å uttrykke, fremstille redselssituasjonen på den mest anskuelige måte, og også tydeliggjøre den hjelp man hadde fått, på spesielt vis. Votivbilder ble for det meste malt på tre, sjeldnere på blikk, lerret eller papir. Man skiller mellom takketavler for den redning man har fått fra sykdom og trengsel, og de langt sjeldnere bønnetavler, som vitner om omsorgen for familien, for hus og gård med buskap og for åker og eng.

Votivbildet har høyst sannsynlig sin opprinnelse i de store mirakeltavlene som ble laget av valfartsadministrasjonene til reklameformål og for det meste plassert i kapellgangene. På disse blir helbredelser, mirakuløse redninger fra farlige situasjoner eller menneskers overlevelse ved naturkatastrofer satt inn i bildet. Oppblomstringen av de regionale valfartene i motreformasjonens tid medfører en tydelig økning i antall tavler. Hvert votivbilde uttrykker, ved siden av bønn eller takk, giverens krav om, i det minste som avbildning, å være til stede foran det nådebildet han høyakter, og også å bli værende der, liksom i evig tilbedelse. Dessuten tjener votivtavler til å bevitne offentlig vedkommende nådebildes tilbedelsesverdi, til å vedkjenne seg den hjelp man har fått, og til å styrke andres tiltro til stedets kraft.

Votivbilde fra Peiting/Oberbayern. Votanten Joseph Anton Christa fra Hausen og hans frue Marianne lar sine navn bli skrevet i greske bokstaver, slik at de ikke kan tydes av andre. Tempera på tre. Oberbayern, 1830.

Votivbilder er alltid utformet etter det samme strenge skjema: I den øvre billedhalvdelen og avgrenset fra det nedre området av en skykrans, viser seg i et lyshull den påkalte himmelsmakt, for det meste i form av nådebildet til vedkommende valfartssted. I den nedre billedhalvdelen, som betegner det jordiske området, blir grunnen til foræringen fremstilt som i en billedfortelling: overfall av soldater på vidvanke, oversvømmelse, sledeulykke, følger av en dyresykdom. Giveren er ofte avbildet bedende med hele sin familie, men i andre tilfelle finner tilskueren ham som en del av det dramatiske ulykkesforløpet. De tidlige tavlene ble komplettert med utførlige skildringer av foræringsgrunnen på et skriftfelt, som kunne innta en tredjedel av bildet. Denne skriftlige informasjonen skrumptet i tidens løp stadig mer inn og ble til slutt bare bevart i formelen "Ex Voto" – på grunn av et løfte – og i årstallet.

Votivtavler viser ofte symbolske fremstillinger, som trenger noen kommentarer for dagens tilskuer, skal de tolkes riktig.

Sammenblandingen av symbolsk forkortelse og helt realistisk fremstilling i ett og samme bilde, som ofte er vanskelig å skille fra hverandre, kan forårsake vanskeligheter med forståelsen. Votivtavlene ble som oftest laget på bestilling av landsens snekkere og malere, som hadde slått seg ned på valfartsstedene. De satt ofte inne med en solid håndverksutdannelse og tjente stort sett til livets opphold med maling av møbler og mindre oppdrag i kirkesektoren. Men ikke alle givere hadde råd til å gi en profesjonell håndverker oppdraget med å fremstille deres tavle. En ikke ubetydelig del av de bevarte tavlene, særlig fra det 19. århundre, er helt opplagt blitt laget av giverne selv. De er like lette å gjenkjenne på den ubehjelpelige fremstillingen som på den ofte svært spesielle skrivemåten av formelen "Ex Voto", som de fleste givere slett ikke forsto betydningen av.

Grunnene til foræring av en votivtavle, gjenspeiler nesten alle situasjoner hvor enkeltmennesket har behov for hjelp. Menneskelig avmakt overfor naturkatastrofer kommer til uttrykk i de dramatiske bildene av ildebranner og oversvømmelser, storm, lyn og hagl, snøskred og jordras og følgene av tørkeperioder. I bondens verden var avhengigheten av været og værets virkninger i videste forstand en hovedgrunn til bønn og takk til de høyere makter. Dessuten var bekymringer alltid rettet mot familiens helse og velvære. Enkelte kroppsdeler, som frigjort fra kroppen er satt inn i bildet ved siden av den bedende giveren, og som han henviser til med en håndbevegelse, antyder hvor hans skavank eller skade sitter. Manglende hygiene og dårlige medisinske kunnskaper i tidligere århundrer førte ofte til at mødrene og de nyfødte døde. Bønnen om en lykkelig fødsel, henholdsvis takken for den, var for det meste rettet mot morens vel, hele familiens skjebne var jo avhengig av hennes liv. Det et menneske på landet var mest bekymret for, nest etter egen familie – og innimellom til og med tydelig før denne – var buskapen, livsgrunnlaget for gården. Sykdommer i stallen og fjøset hører derfor til de hyppigste grunnene til foræring av votivgaver.

Også arbeids- og trafikkulykker ble i tidligere tider ofte forårsaket av dyr: Ekvipasjer som velter, og trekkdyr som løper løpsk, tydeliggjør på tallrike votivbilder farene ved omgang med dyr og kjøretøy av alle slag. Ulykker skjedde likeens under det daglige arbeid i hus og gård, under tømmerhogging, under

*Votivbilde fra Haidstein ved Cham.
Oljemaleri på tre, Oberfaltz, 1849.*

fløting eller ved transport med slede, i møller og på sagbruk, i gruver og på anleggsarbeid. Hadde den berørte i farens stund lovet valfart og foræring av en offergave, og hadde han overlevd ulykken, skulle han ikke nøle lenge med å innfri løftet. Votivtavler er vitnemål om menneskelig behov for hjelp. De er historiske kilder, som forteller like mye om menneskenes angst og nød og farene i deres hverdag som om deres håp og tillit til høyere makter.

*Alle foto i denne artikkelen:
Bayerisches Nationalmuseum München*

Håndpreget portrett, Athen, Hellas 1999. Gull, 3 x 4,5 cm.

Retymnon, Kreta 1999. Forsølvet kobber, 6 x 10 cm.

”Dei ofra til dei gode maktene for å få ynsket sitt oppfylt”

Av *Herleik Baklid*

”Dei ofra til dei gode maktene for å få ynsket sitt oppfylt.”¹ Dette fortalte en gammel mann i Hallingdal da det ble funnet mynter under kirkegolvet i Torpo stavkirke på slutten av 1800-tallet. Forklaringen innebærer at myntene var lagd ned som votivgaver.

Dersom dette er en troverdig forklaring, betyr det at votivgaver i norsk sammenheng ikke bare har vært knyttet til spesielle valfartskirker eller valfartsmål, men også til de lokale, regulære kirkene. Dette er et interessant perspektiv i forhold til den folkereligøse praksisen, og det skal derfor undersøkes hvorvidt hallingdølens forklaring på kirkefunnmyntene kan underbygges og styrkes.

Med votivgave menes en gave gitt i forbindelse med en votivbønn, som er en bønn av privat, ikke-liturgisk art. Den følger ikke noe fastlagt formular, og er vanligvis framkalt av en krise- eller nødssituasjon.² I bønnen blir det gitt løfte om en gave - *votivgave* - dersom en blir bønnhørt. I egentlig forstand er votivgave en gave gitt etter et tidligere avgitt løfte. Men begrepet blir også benyttet om et offer som blir gitt samtidig med at en vender seg til en guddom med bønn om hjelp.³

For å undersøke holdbarheten til hallingdølens forklaring skal vi ta utgangspunkt i myntfunn fra arkeologiske undersøkelser under kirkegolvet i fire østlandskirker – Uvdal stavkirke i Numedal, Høre stavkirke i Valdres, Ringeby stavkirke i Gudbrandsdalen og Bø gml. kirke i Telemark. Alle disse fire kirkene har vært regulære menighetskirker, som det ikke har vært knyttet noen spesiell valfartskirkestatus til. Myntmaterialet fra samtlige kirker danner en mer eller mindre sammenhengende myntrekke fra 1000/1100-tallet og opp til våre dager, og det omfatter i alle tilfellene flere hundre mynter. Da et par av de utvalgte kirkene gikk ut av regulær funksjon på slutten av 1800-tallet, er det valgt å sette år 1900 som øvre grense for undersøkelsen.

Vatnås kirke i Sigdal er en av kirkene hvor lovegavetradisjonen fortsatte helt opp til våre dager.

Foto: Mahlum, Wikimedia

Myntmaterialet og dets funnkontekst i kirkegrunnen

Der kirkegrunnen ikke er omrotet og forstyrret er det under golvsprekkene dannet topper i overflatelaget. I disse overflatelagstoppene fins opphopninger av ulike gjenstander, bl.a. mynter, pinner og bunadssølv. Dette viser at myntmaterialet har kommet under kirkegolvet gjennom golvsprekkene. Selve overflatelaget består av støv og annet nedfall, og er som regel knusk tørt.

Antall mynter som ble funnet i hver av de fire kirkene, er trolig ikke identisk med det antall mynter som har kommet under de respektive kirkegolvene. Mynter kan f.eks. være forvitret, fjernet ved arbeider i kirkegrunnen eller rett og slett ikke funnet. Men dette har neppe ført til noen systematisk og avgjørende innvirkning på myntmaterialets representativitet m.h.t. kronologisk fordeling og nominell verdi.

Når det gjelder datering av myntene, er det ikke alltid at de bærer preg med årstallsangivelse. Dette fører derfor til at de ikke alltid lar seg datere helt nøyaktig på årstallet. Dateringen av selve myntene er en ting, tidspunktet de kom under kirkegolvet noe annet. Da myntene i de fire utvalgte kirkefunnene for det meste var stempelfriske og godt bevart, er det rimelig å tro at de har kommet under kirkegolvet mens de var i sirkulasjon og i bruk som gyldig betalingsmiddel. På dette grunnlag er det sannsynlig at myntene ikke har kommet under kirkegolvet særlig lenge etter pregeåret. De usikkerheter og vanskeligheter som hefter ved datering av myntene vil likevel knapt ha noen innvirkning eller betydning for undersøkelsens hovedresultater.

Det knytter seg to problemer til den arkeologiske konteksten som informasjonskilde. For det første er deler av kirkegrunnen svært ofte omrotet og forstyrret som følge av byggearbeider og begravelser. Det kan derfor ikke tas for gitt at en mynts funnsted er identisk med det stedet den kom under kirkegolvet. Det har derfor vært påkrevet i analysen å foreta en drøfting av de stratigrafiske forholdene i kirkegrunnen for å søke å avgjøre om myntene er forflyttet eller ikke. For det andre har utgravnings- og dokumentasjonsrutinene vært i utvikling. Opplysningene om myntenenes arkeologiske kontekst er ikke så presise for Uvdal og Høres vedkommende som det de er for Ringebru og Bø.

Ulike oppfatninger

Det er ulike oppfatninger av hva slags menneskelig atferd som har tilført kirkegrunnen mynter. I debatten har det gjort seg gjeldende to hovedoppfatninger. Enkelte forskere mener myntene har vært ofret til høyere makter for å blidgjøre eller for å oppnå bønnhørelse hos dem, den såkalte *offerteorien*. Andre mener derimot at de rett og slett er mistet - *misteteorien*.

Også et tredje synspunkt har blitt hevdet i debatten – at myntene både er ofret og mistet.

BESKRIVELSE OG STATISTISK ANALYSE

Som et første skritt på veien for å undersøke holdbarheten av hallingdødens forklaring, skal myntmaterialet fra de fire kirkefunnene beskrives og analyseres. Dette skal gjøres ut ifra tre hovedinnfallsvinkler.

1. Tidsfordeling og frekvens
2. Topologisk-kronologisk fordeling
3. Nominell verdi

I forbindelse med denne kvantitative tilnærmingen vil det være av grunnleggende betydning med en sammenligning mellom kirkefunnene. Dette fordi regelmessighet og samsvar vil tyde på at vi står ovenfor et allment utbredt fenomen, og at det tenderer mot å være meningsfylt. Mangel på regelmessighet og samsvar ville derimot tyde på det motsatte.

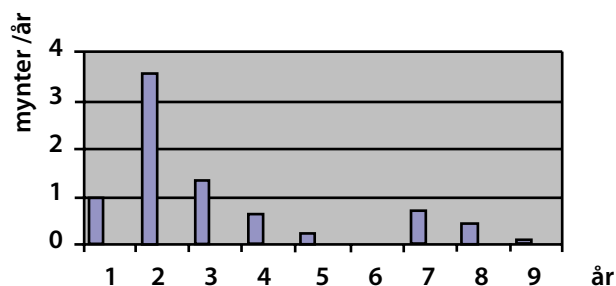
Tidsfordeling og frekvens

Dersom det er slik, som det har blitt hevdet, at kirkefunnmyntene gjenspeiler helgenkult, skulle en forvente at hovedmengden av dem stammer fra middelalderen.⁴ Ved nærmere analyse viser det seg at over 80% av myntene i hvert av de fire kirkefunnene stammer fra middelalderen. Med andre ord står vi her overfor et fenomen som primært er knytta til middelalderen, men som også har hatt utløpere i nyere tid.⁵

Det neste som skal undersøkes er myntfrekvensen. Med begrepet myntfrekvens menes det gjennomsnittlige antall mynter som pr. år er kommet under kirkegolvet innenfor et avgrenset tidsrom.

Av diagrammet ser vi at myntfrekvensen i Uvdal stavkirke oppnår et absolutt maksimum under Håkon Håkonssons regjeringstid. Deretter avtar den til den når et minimum og vendepunkt i hundreåret etter reformasjonen. I årene 1648-1730 stiger den til et nytt maksimum for så å avta gradvis i de to påfølgende periodene. Myntfrekvensen i de tre øvrige kirkefunnene har et tilnærmet identisk og sammenfallende utviklingsforløp med det vi her har funnet for uvdalsmaterialet.

Diagram 1 – Myntfrekvens Uvdal stavkirke

1 Hovedsakelig Sverre Sigurdssons tid + beg. av 1200-tallet,
2 Hovedsakelig Håkon Håkonssons tid,
3 Ca.1263-1320, 4 Ca.1320-1448, 5 Ca.1448-1537, 6 1537-1648,
7 1648-1730, 8 1730-1808, 9 1808-1871

Topologisk-kronologisk fordeling

1. Topologisk-kronologisk fordeling mellom kor og skip

Når det gjelder myntenes topologisk-kronologiske fordeling mellom kor og skip, viser det seg at hovedmengden av middelaldermyntene i Uvdal og Høre stavkirker og Bø gml. kirke ble funnet i kirkenes kordel. For alle disse tre kirkene gjelder det at mynttettheten i koret i middelalderen var statistisk signifikant forskjellig fra mynttettheten i skipet under et nivå på 5%. I Ringebru stavkirke derimot ble i overkant av 3/4 av middelaldermyntene lokalisert i skipet. Når Ringebru skiller seg ut fra de tre øvrige kirkene på dette punkt, skyldes det svært trolig at masser har blitt omrota og fjernet fra grunnen øst for skipet i forbindelse med utbygging og utgraving av gravkamre.⁶

I samtlige fire kirker foregår en forskyvning av myntmengden fra koret og over på skipet fra middelalderen til nyere tid. I flere av kirkene foregikk denne forskyvningen særlig etter 1630/1648. For nyere tid gjelder at om lag halvparten eller mer av myntmengden i alle fire kirkene er lokalisert i skipet.

Selv om det fins enkelte særtrekk m.h.t. den topologisk-kronologiske fordelingen mellom kor og skip, støtter også fellestrekkene her, på samme måte som fellestrekkene vi fant når det gjaldt tidsfordeling og frekvens, opp under den slutning at vi her står overfor et fenomen av allmenn utbredelse og karakter.

2. Myntopphopninger

I alle fire kirkene forekom myntopphopninger. Spesielt interessant er en opphopning i apsis i Høre stavkirke. Denne er også delvis en nøkkel til å avgjøre hva slags menneskelig atferd som har tilført kirkegrunnen mynter. Opphopningen forekom i en steinsatt fordypning, og besto totalt av 105 mynter. Det vil si om lag 1/3 av alle Høre-myntene. Alle myntene i fordypningen, bortsett fra en, var fra middelalderen. Videre opphørte opphopningen brått etter reformasjonen. I Bø gml. kirke forekom en myntopphopning i apsis og østre del av koret, mens det i både Uvdal og Ringebru stavkirker forekom myntopphopninger i østre del av skipet. Men mens mynttilstrømningen til opphopningen i Uvdal stavkirke fortsatte i relativt stor grad i etterreformatorsk tid, var den i Ringebru et spesifikt middelalderfenomen. Videre ble det avdekket opphopning av middelaldermynter i vestre omgang i Høre stavkirke og i søndre del av vestre omgang i Ringebru stavkirke.⁷

I alle fire kirkene er den generelle utviklingen i etterreformatorsk tid at myntene forkommer mer spredt uten klart avgrensede opphopninger.

Myntenes nominelle verdi

La oss til slutt se på myntenes nominelle verdi. Også her viser de fire kirkefunnene et sterkt sammenfall. I samtlige kirkefunn består myntmengden hovedsakelig av brakteater, hulpenninger, kvartpenninger, halvpenninger, penninger, 2-skillinge og 1-skillinge. Med andre ord er det de til enhver tid minste nominalene i omløp som har kommet under kirkegolvene. Verdimessig er kirkefunnmyntene altså å regne for småmynt.

På grunnlag av resultatene fra denne kvantitative behandlingen av myntmaterialet, skal vi så gå over til å drøfte hva slags menneskelig atferd som har tilført kirkegrunnen mynter.

DRØFTING AV ATFERDSPROBLEMET

Gjennomgangen ovenfor har vist at det er relativt stor regelmessighet og samsvar mellom de fire kirkefunnene. Dette tyder altså på at vi står ovenfor et allment utbredt fenomen, og at det tenderer mot å være meningsfylt.

Enkelte forskere har satt myntopphopninger under kirkegolv

i sammenheng med misting eller nedfall ved offisielle offersteder i kirken.⁸ Vi skal derfor kort gjøre rede for hvor i kirkene offisiell ofring og pengeinnsamling har foregått. Både i middelalderen og i nyere tid har menigheten lagt sine offergaver på eller ved hovedalteret i koret.⁹ Vanligvis har kirkegjengerne i middelalderen, som i nyere tid, ofret mynter.¹⁰ I middelalderen hadde sognekirkene dessuten i regelen ett sidealter på hver side av korbuen.¹¹ Ut ifra et diplom fra begynnelsen av 1300-tallet kan vi lese at det også har blitt ofret på sidealterene.¹² Under gudstjenesten har det dessuten blitt samlet inn penger i såkalte tavler som er blitt båret omkring i kirken. Dette har trolig forekommet både i middelalderen og i nyere tid.¹³

Andre forskere har, som vi tidligere har vært inne på, ment at mynter under kirkegolv er lagt ned som private ofringer/votivgaver.¹⁴ Votivgaver kunne bli gitt ved kors, krusifikser, hellige kilder,¹⁵ helgenbilder,¹⁶ en helgens grav¹⁷ eller helgenskrin.¹⁸ Votivgaveskikken har altså en nær sammenheng med helgen- og relikviekult. En av de vanligste formene for votivgave er penger eller mynter.¹⁹ Men også andre typer gjenstander, som f.eks. knappenåler og tøy/klesplagg, har vært benyttet.²⁰ Generelt hadde votivgaveskikken en oppblomstring på 1600-tallet, og jevnt over var den i bruk til andre halvdel av 1800-tallet.²¹

Dersom vi sammenligner gjenstander som er ofret til hellige kilder og gjenstander funnet under kirkegolv, finner vi et klart sammenfall. Flere av de gjenstandstyper som er ofret til hellige kilder er også funnet under kirkegolv. Dette gjelder foruten mynter²² også spenner,²³ smykker,²⁴ knapper,²⁵ nåler,²⁶ knappenåler,²⁷ pennesplitter,²⁸ tekstilstykker²⁹ og pinner.³⁰ I denne sammenhengen er det viktig å huske på at grunnen under kirkegolv og hellige kilder begge utgjør hellige områder. Sammenfallet av gjenstander ofret til hellige kilder og gjenstander funnet under kirkegolv trekker i retning av offerteorien.

Ovenfor ble kirkefunnene analysert m.h.t. tidsfordeling og frekvens. Vi skal nå drøfte resultatene av denne analysen med henblikk på atferdsproblemet. Tre fysiske og materielle variabler kan ha påvirket myntmengde og myntfrekvens. De tre er:

1. Bygdefolks tilgang på mynter
2. Kirkegolvenes beskaffenhet
3. Myntenes vekt og fysiske størrelse

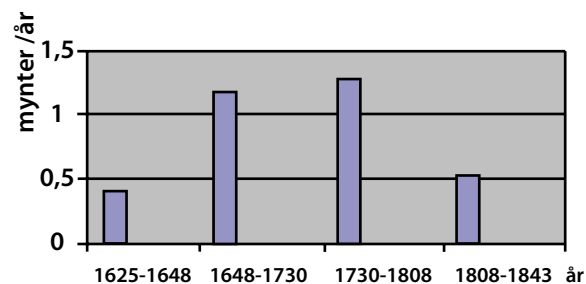
Opplagstallene for de norske middelaldermyntene er ikke kjent. Den kunnskapen vi mener å ha om myntsirkulasjon i de brede lag av befolkningen i middelalderen bygger på kirkefunn. Forsøk på drøfting av sammenhengen mellom bygdefolks tilgang på mynter og myntfrekvensen i middelalderen på dette grunnlag vil derfor gi verdiløse sirkelslutninger. Men i åra 1388-1482 ser det ut til at det var opphør i den norske utmyntinga.³¹ Opphøret må vi anta førte til at bygdefolks tilgang på mynter avtok. Det er således trolig en sammenheng mellom synkende myntfrekvens i seinmiddelalderen og mindre tilgang på mynter. Videre har liten norsk myntproduksjon i hundreåret etter reformasjonen trolig ført til at myntfrekvensen antar en lokal minimumsverdi i dette tidsrommet.³² Økningen i myntfrekvensen i åra 1648-1730 kan ha sammenheng med at tilgangen på mynter ble bedre i og med at myntproduksjonen i tilknytning til sølvverket på Kongsberg kom i gang i 1628.³³ I den påfølgende perioden 1730-1808 husker vi at myntfrekvensen avtok. Men i forhold til foregående periode øker opplagstallene på 2- og 1-skillinger som er de vanligste nominalene i kirkefunnene på denne tida.³⁴ Med andre ord kan den avtagende myntfrekvensen knapt tilskrives mindre tilgang på mynter. Altså må det være andre forklaringer på at myntfrekvensen avtok.

Siden utviklingsforløpet av myntfrekvensen var tilnærmet sammenfallende i de fire analyserte kirkefunnene, skulle det være tilstrekkelig å undersøke hvordan kirkegolvet beskaffenhet har virket inn på myntfrekvensen i ett av dem. I Uvdal stavkirke er det opprinnelige golvet i flere av kirkens deler bevart. Gjennom hele analyseperioden har kirken hatt utette golv. Golvplankene eller halvkløvningene har ikke hatt not og fjær. De har ligget kant i kant, og det kan ha vært sprekker på om lag 1 cm. eller mer.³⁵ Da kirkegolvet har hatt om lag samme beskaffenhet gjennom hele analyseperioden, kan variasjonene i myntfrekvensen vanskelig relateres til endringer i golvets beskaffenhet.

Under analysen av kirkefunnenes tidsfordeling og frekvens fant vi at hovedmengden av kirkefunnmyntene stammer fra middelalderen. Dette forklarer numismatikeren Kolbjørn Skaare med at middelaldermyntene var lette å miste fordi de hadde liten vekt og var små av størrelse.³⁶ Det virker plausibelt at det her kan være en sammenheng. De etterreformatoriske myntene hadde gjennomgående større vekt og diameter enn middelaldermyntene. Spesielt gjelder dette de høyeste nominelle verdiene. Men det ble også prega store mengder 2- og 1-skillingen av sølv som ikke hadde særlig større vekt og diameter enn middelaldermyntene, og det er, som vi husker, særlig disse nominalene som forekommer i kirkefunnene. Gjennom hele tidsrommet 1648-1808 lå både diameteren og vekta på 2- og 1-skillingene på om lag samme nivå. Nedgangen i myntfrekvensen fra 1648-1730 kan derfor ikke tilskrives endringer i myntenes vekt eller diameter.

I Norge kjenner vi til ett større kildefunn, kildefunnet fra legedomsilden i Øymark i Østfold. En sammenligning av dette myntfunnet med kirkefunnene vil være av interesse fordi vi kjenner til hva slags menneskelig atferd som har tilført kilden myntene. De er ofret.³⁷ Myntrekka i kildefunnet starter i 1625 og opphører i 1843,³⁸ dvs. at den starter om lag samtidig med at myntfrekvensen i kirkefunnene tiltar og opphører på samme tid som kirkefunnene opphører på 1800-tallet. Sammenligner vi utviklingsforløpet av myntfrekvensen i de to funntypene finner vi også fellestrekk. Både i kildefunnet og i kirkefunnene stiger myntfrekvensen i tidsrommet 1648-1730. Mens myntfrekvensen i kirkefunnene synker i etterfølgende periode, stiger den svakt i kildefunnet. Etter 1808 avtar myntfrekvensen

Diagram 2 – Myntfrekvens Øymark kilde

i både kildefunnet og i kirkefunnet. Ett av argumentene for at myntene under kirkegolvene er mistet er at antall mynter som pr. år er kommet under kirkegolvet er lavt, om lag en mynt eller lavere.³⁹ Videre har det blitt hevdet at en skulle ha forventet langt flere mynter i kirkegrunnen dersom det hadde eksistert en praksis med å putte mynter under kirkegolvet.⁴⁰ I tidsrommet 1625-1843 er det i Øymark kilde i gjennomsnitt ofret i overkant av en mynt pr. år. Dette skulle således svekke misteteorien.

Den økte myntfrekvensen i både kildefunnet og i kirkefunnene på 1600-tallet, og myntrekkenes opphør omkring midten av eller i siste halvdel av 1800-tallet, følger utviklinga av votivgaveskikken generelt. Altså har vi her et argument som avgjort styrker offerteorien.

Ved drøftinga av myntenes topologisk-kronologiske fordeling med henblikk på atferdsproblemet, skal vi altså særlig feste oppmerksomheten ved myntopphepningen i den steinsatte fordypningen i Høre stavkirkes apsis. Svært mange av myntene i fordypningen ble funnet i en bosshaug som skrånet ut fra fordypningens sørside. De yngste myntene lå ytterst i bosskråningen, mens de eldste lå innerst mot kanten.⁴¹ Etter alt å dømme lå de fleste av myntene i fordypningen på det stedet hvor de opprinnelig kom under kirkegolvet. Spørsmålet er så hva slags funksjon denne fordypningen har hatt? Siden myntene i fordypningen med ett unntak er førreformatoriske, er det nærliggende å tro at fordypningens funksjon spesifikt er knytta til middelalderen. På det andre kirkemøtet i Nicea i 787 ble det bestemt at det skulle legges ned relikvier i alle kirker.⁴² I *Canones Nidrosiensens* som er datert til en gang mellom 1152-1180, forutsettes det at de norske kirkene inneholder relikvier.⁴³ Her til lands ser det ut til at relikviene vanligvis har vært lagt ned i en fordypning i alterplata.⁴⁴ Men fra utlandet kjenner en til at relikviene har vært lagt ned i en fordypning under alteret.⁴⁵ Dersom myntene i fordypningen i Høre stavkirke var mistet under ofring på alteret, skulle en ha forventet at det hadde forekommet flere etterreformatoriske mynter i opphepningen siden menigheten fortsatte å ofre på hovedalteret også i nyere tid. Det må derfor søkes en annen forklaring på myntopphepningen. Da fordypningen svært trolig er en relikviegrav, må det være en kopling mellom relikvie og mynter.

Myntfunn under gulvet i Rødnes kirke forteller oss om lovegaveskikken. Foto Hans A. Rosbach

Jeg tror derfor at myntene er lagt ned som votivgaver rettet mot relikvien i grava. Fra tidligere husker vi at votivgaver ble lagt på helgenskrin. På bakgrunn av dette tolkningsresultatet er det rimelig å anta at også opphopningen rundt alteret i Bø gml. kirke har sin årsak i nedleggelse av votivgaver rettet mot alterets relikvie.

Også myntene i østre omgang i Ringeby stavkirke og i østre del av skipet i Uvdal stavkirke lå etter alt å dømme på det stedet hvor de en gang kom under kirkegolvet, og de må etter all sannsynlighet primært knyttes til sidealterene.⁴⁶ Svært trolig har også disse opphopningene oppstått ved at myntene har vært lagt ned som votivgaver. I denne sammenheng må vi huske på at det på sidealterene har stått helgenskulpturer,⁴⁷ som en har kunnet rette votivgava til. For noen få år siden ble det i en St. Olavs-figur fra Lunner kirke på Hadeland funnet en mynt fra 1300-tallet i en fordypning i figurens hånd.⁴⁸ Videre skal det ifølge tradisjonen være ofret mynter til St. Nicolas-figuren som stod i Eidsborg stavkirke.⁴⁹ Interessant m.h.t. dette er det også at det ved utgravinga av Lom stavkirke ble funnet et pilegrimsmerke i fundamentet for det søndre sidealteret. Dette pilegrimsmerket av St. Nicolas måtte være stukket bevisst inn i fundamentet.⁵⁰

Når det gjelder myntoppnopningene i vestre omgang i Høre og Ringeby stavkirke, lar disse seg vanskelig relatere til noe kirkeinventar. Myntene i Ringeby lå i en hardpakket kake av støv og skitt som skrånet ut fra vestre grunnstokk.⁵¹ Funnkonteksten tyder på at myntene kan ha fulgt med nedsop fra golvet ved reingjøring.

Ser vi på utviklinga av den totale topologisk- kronologiske fordelinga, kan også denne gi oss visse holdepunkter. Middelaldermyntene dannet, som tidligere nevnt, gjerne opphopninger. I nyere tid er den generelle tendensen at myntene forekommer mer spredt uten klare avgrensede konsentrasjonsdannelser. Videre skjer det fra middelalder til nyere tid en forskyvning av myntmengden fra koret og over på skipet. Hva kan årsakene til dette være? Dersom myntene var mistet under ofring, skulle en forventet at konsentrasjonsdannelsene hadde fortsatt i nyere tid, siden offerstedene i kirkene har vært om lag de samme. Etter reformasjonen skulle helgenskulpturer og relikvier fjernes fra kirkene. Rett nok må vi gå ut ifra at denne prosessen tok noe tid, men med dette mistet menigheten de konkrete objektene å henvende seg til. Hele kirkerommet har således blitt et mer likeverdig område for nedleggelse av votivgaver, noe som har ført til en mer spredt forekomst av de etterreformatoriske myntene. Tolkningen underbygger med andre ord offerteorien.

Ett av argumentene for misteteorien er at myntene verdimessig jevnt over er å regne som småmynt.⁵² La oss derfor se på den privatøkonomiske verdien kirkefunnmyntene representerte for bygdefolk. Rundt 1290 utgjorde en penning, halvpenning eller kvartpenning, som er de vanlige nominalene i kirkefunnene fra denne tida, fra 1/2-2 dagslønner for en gårdsarbeider.⁵³ Det virker lite trolig at de kirkebesøkende i såpass stor grad har mistet mynter som for dem har utgjort en høy privatøkonomisk verdi.

Sammenligner vi nominalene i kirkefunnene fra 1600-tallet og framover med nominalene i kildefunnet fra Øymark finner vi at det er de samme lave nominalene som går igjen i begge typer funn, overveiende 2- og 1-skillingen.⁵⁴ Følgelig kan argumentet om at kirkefunnmyntene stort sett er å regne som småmynt, vanskelig brukes til å underbygge misteteorien.

For å underbygge misteteorien har det også blitt argumentert med at det er mangel på skriftlige så vel som muntlige kildebelegg for at mynter har vært ofret under kirkegolvet.⁵⁵ Det viser seg at dette argumentet rett og slett ikke er holdbart. Da det i 1883 ble lagt nytt korgolv i Rødenes kirke i Østfold, ble det funnet om lag 140 mynter i korgrunnen og i masser som var tatt ut derfra.⁵⁶ Presten på stedet fattet interesse, og spurte flere bygdefolk om dette. I kallsboka skrev han følgende:

Hvad der har bragt dem gennem gulvet er desverre efter al sansynlighed en hemmelig ofring til kirkekjelderen (til de døde?), hvorved man håbet helbredelse av sykdom for de gjenlevende eller befrielse fra sykdom (svek) for de barn, man bar til dåben. Denne mening ytredes her på stedet av mange da jeg selv antok, at myntene efterhånden av vanvare var faldt gjennom de gamle øksetelgjede, formentlig både skjeve og utatte gulvplanker dels under ofringen, dels idet man tok offeret fra alteret. En mand i prestegjeldet erindrer at hans bestemor fortalte, at hun hadde fulgt en veninde ind i kirkesvalen på Rømskogen for at putte en skilling gjennom gulvet. Fra andre kanter av landet has beretning om, at man mente at kunne helbrede den såkaldte engelske syke hos barn ved hemmelig at drage barnet gjennom messeskjorten og derefter ofre gjennom gulvet, eller at man endog under altergang berørte prestens kjole med skillingen og deretter lot den gli gjennom gulvet. I Søtorp kirke i Gudbrandsdalen skal resid. kapellan Peter Schnitler kort før sin forflytning derfra 1827 ha grepet denne overtro endnu in flagranti ved at opdage en slidt gulvspræk og trenge ind på klokkeren. Ved opbrytning av gulvet fandt han 6 spd. i småskillinger, som han overgav fattiggassen.⁵⁷

I tillegg til dette kildebelegget har vi altså den nevnte hallingdølsens forklaring fra slutten av 1800-tallet.

Dei er ikkje mista på vanleg måte, sa han, dei er ofra, av ein gut som ville ha ei jente, eller av ei jente som ville ha ein gut, - og det ikkje var så lett å få ja! Dei ofra til dei gode maktene for å få ynsket sitt oppfylt. Eller for å få tilgjeving for noko gale dei hadde gjort.⁵⁸

Det første av disse to kildestedene virker svært tillitvekkende og troverdig. Ikke minst sett på bakgrunn av at presten, som representant for kirken og den kristne lære, i utgangspunktet

har trodd at myntene var mistet. Denne oppfatningen har han altså måttet revurdere da bygdefolk fortalte han at mynter var blitt ofret under kirkegolvet. Av kallsboka framgår det dessuten at presten har vært i kontakt med flere informanter som har gitt overensstemmende opplysninger. Videre gir kilden detaljerte beskrivelser av atferdsmønsteret ved ofring av mynter i kirkegrunnen.

Dersom hallingdølsens utsagn hadde blitt stående alene, måtte en ha vært noe varsom med å anta at det er ekte tradisjon han refererer til. Det kunne jo ha vært hans egen forklaring på kirkefunnmyntene. Men når en ser hans forklaring i sammenheng med nedtegnelsene til Rødenes-presten, gir den inntrykk av å referere til ekte og troverdig tradisjon.

Vi har altså her to uavhengige tradisjonsbelegg fra bygder med geografisk avstand. Begge forteller de at mynter i spesielle situasjoner ble ofret under kirkegolvet. Dette viser at ofring av mynter i kirkegrunnen har tilhørt bygdefolks kollektive atferdsmønster og kollektive tradisjon. Tradisjonen slår altså klart fast at mynter har vært ofret under kirkegolvet. Med andre ord, tradisjonen bekrefter offerteorien.

På grunnlag av ovenstående drøfting, konkluderer jeg med at **hovedmengden av kirkefunnmyntene fra både middelalderen og etterreformatorisk tid er lagt ned som votivgave.**

Avslutning

Resultatene av denne undersøkelsen har altså klart underbygd hallingdølsens forklaring på kirkefunnmyntene som votivgaver. I bygdefolks forestillingsverden må derfor den lokale, regulære kirken ha vært ansett som et egnet sted for personlige og direkte henvendelser til Gud og helgener med bønn om hjelp og dertil hørende overdragelse av votivgave. I middelalderen var dette primært knyttet til relikvier og helgenskulpturer. Videre har den lokale kirken vært oppfattet som et hellig sted, og som et magisk-religiøst område hvor man kunne komme i personlig kontakt med Gud/helgener.

Kirkefunnmynter inngår således som en del av et større folkereligøst atferd- og forestillingskompleks. Syke og kriserammete mennesker søkte til helgengraver og helgenskrin, under-

gjørende bilder og krusifikser og hellige kilder for helbredelse og hjelp, som motytelse etterlot de seg votivgaver. Undersøkelsen har vist at hjelpetrengende innen bondesamfunnet ikke bare har søkt til spesielle valfartskirker eller valfartsmål, men også til **den lokale, regulære kirken**. Dette impliserer at votivgaveskikken i Norge trolig har hatt et større omfang enn vi tidligere har forestilt oss.

¹ Helge Fonnum og Kristen Svarteberg: *Aal Bygdesoge bd.1*, Oslo 1952, s.193.

² Einar Molland: Votivbønn, *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder (KLN) bd.20*, Oslo 1976, sp.252.

³ Carl-Martin Edsman: Votivgåvor, *KLNM bd.20*, Oslo 1976, sp. 253. Cf. Molland 1976a, sp.252 og Andreas Seierstad: Votivgaver, *Kirke-Leksikon for Norden (KLN) bd.4*, København 1929, s.907.

⁴ Cf. Anne-Marie Mørch von der Fehr: Myntkonsentrasjoner i Ringeby stavkirke, *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1986/88 (1989)*, s.167f og Inger Helene Vibe Müller: From the Battle for Power to the Battle for Souls: the Basis for Parochial Division, and its Consequences, *Collegium Medievale vol.3 1990/2*, s.141.

⁵ For en mer utførlig behandling av beskrivelsen og den statistiske analysen, se Herleik Baklid: "...nær folkje kallar på Gud." *Myntfunn under kirkegolv i sosialhistorisk perspektiv*, Hovedoppgave i historie, UiO 1993.

⁶ Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo (KHM): Topografisk arkiv (TA), Innberetning om den arkeologiske delen av de bygningsarkeologiske undersøkelsene i Ringeby stavkirke 1980-1981, s.6ff. Cf. Plansje over begravelser.

⁷ Baklid 1993, s.120 og 129. Mynttettheten i alle de fire sistnevnte opphopningene var for middelalderen statistisk signifikant forskjellig fra mynttettheten i det øvrige av kirken under et nivå på 5%. Når det gjelder opphopningen i apsis og østre del av koret i Bø gml. Kirke, var mynttettheten der statistisk signifikant forskjellig fra mynttettheten i det øvrige av kirken under et nivå på 5% både for middelalderen og nyere tid.

⁸ Se f.eks. Karin Berg: Myntene fra Ringeby stavkirke, Hemgrenda 1983, s.61f og Henrik Klackenborg: *moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*, Lund 1992, s.35.

⁹ *Norges gamle Love, Anden række bd.I (NGL)*, Christiania 1912, s.552.

Jeg takker Egil Kraggerud for oversettelse av den latinske teksten, Einar Molland: Offer, *KLNM bd.12*, Oslo 1967, sp.527, Helge Fæhn: *Ritualspørsmålet i Norge 1785-1813*, Oslo 1956, s.260ff, Arne Bugge Amundsen: "Prestesekken som aldri ble full...". *Tidsskrift for Teologi og Kirke 4/1987*, 258ff. Kirkeritualet fra 1685 foreskriver at menigheten etter prekenen "gaar op at ofre". (*Danmark og Norgis Kirke-Ritual 1685-1985*, Danmark 1985, s.11)

¹⁰ Molland 1967, sp.526.

¹¹ Bernt C. Lange: Altare, Norge, *KLNM bd.1*, Oslo 1956, sp.114.

¹² *Diplomatarium Norvegicum bd.IV*, Christiania 1858, s.107.

¹³ Monica Rydbeck: Kollektavla, *KLNM bd. 8*, Oslo 1963, sp. 629 og Fæhn 1956, s.59ff.

¹⁴ Vibe Müller 1990, s.141 og Mørch von der Fehr 1989, s.167f.

¹⁵ Se f.eks. Seierstad 1929a, s.907.

¹⁶ Andreas Seierstad: Votivalter, *KLN bd.4*, København 1929, s.907.

¹⁷ Edsman 1976, sp.253f.

¹⁸ Ralph Merrifield: *The Archaeology of Ritual and Magic*, London 1987, s.90, Keith Thomas: *Religion and the Decline of Magic*, Harmondsworth 1984, s.54f og Rosalind and Christopher Brooke: *Popular Religion in the Middle Ages*, London 1984 s.28.

¹⁹ Seierstad 1929a s.907, Anne Eriksen: *Lovekirker i Norge etter reformasjonen*, Magistergradsavhandling i folkeminnevitenskap, UiO 1986 og Merrifield 1987, s.90. De danske mirakelsamlingene nevner også penger som votivgaver. (Edsman 1976, sp.254).

²⁰ Seierstad 1929a, s.908.

²¹ Eriksen 1986, s.276.

²² Se f.eks. A. Chr. Bang: *Norges hellige Kilder efter Reformationen*, Christiania Videnskabs-Selskaps Forhandlinger 1885, No.6, Christiania 1885, s.2f og 8f.

²³ Fredrik Grøn: En "sundhedskilde" i Smaalenene og myntfund derfra, *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring årbok (FNFBÅ)1909*, Kristiania 1910, s.67.

²⁴ *Fredrikstad Blad* 18/4-1896.

²⁵ Grøn 1910, s.67 og Norsk Folkeminnesamling (NFS) Kr. Bugge 2,10.

²⁶ NFS A.B. Larsen jr. 5,43.

²⁷ Joh. Th. Storaker: *Elementerne i den norske folketro*, Norsk Folkeminnelags Skrifter 10, Kristiania 1924, s.122.

²⁸ NFS Kr. Bugge 2,10.

²⁹ NFS Frøyset 6,43 og Bang 1885 s.2f.

³⁰ Amund Helland: *Norges land og folk. Topografisk-statistisk beskrivelse over Nordre Bergenhus amt, første del*, Kristiania 1901, s.645.

³¹ Kolbjørn Skaare: *moneta norwei. Norsk mynt i tusen år*, Oslo 1966, s.13 og s.16.

³² Kolbjørn Skaare: *Mynt i Norge*, Oslo 1978, s.44ff.

³³ *Ibid.*, s.45f.

³⁴ Bjarne Ahlström, Bernhard F. Brekke og Bengt Hemmingsson: *Norges mynter*, Stockholm 1976.

³⁵ Sigrid og Håkon Christie: *Norges kirker, Buskerud bd.1*, Oslo 1981, s.404 og opplyst av Håkon Chrisie, Riksantikvaren, i samtale 2/6-88 og 11/3-92.

³⁶ Se f.eks. Skaare 1978, s.131.

³⁷ Grøn 1910, s.67.

³⁸ *Ibid.* og Gunvor Lindstad: Fortegnelse over myntene i kildefunnet fra Øymark i Østfold, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad nr.7/1941*, s.110ff.

³⁹ Olaf Olsen: Kirkegulvet som arkæologisk arbeidsmark, *Nationalmuseets Arbejdsmark 1958*, København 1958, s.22 og Kolbjørn Skaare: Myntfunn fra kirker – hvem er eier?, *Museumsnytt 1964*, s.41.

⁴⁰ Se f.eks. Skaare 1978, s.131.

⁴¹ Opplyst av Jørgen Jensenius, Riksantikvaren, i samtale 17/3-89 og 18/9-91.

⁴² Giovanni Domenico Mansi: *Sacrorum Conciliorum nova, et amplissima collectio* bd.13, Paris & Leipzig 1902, sp. 751. Jeg takker Egil Kraggerud for oversettelse av den latinske teksten.

⁴³ Sverre Bagge m.fl.: *Norske middelalderdokumenter*, Bergen - Oslo - Tromsø 1973, s.56.

⁴⁴ Lange 1956, sp.113.

⁴⁵ Joseph Braun S.J.: *Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung* bd.1, München 1924, s.558f.

⁴⁶ Baklid 1993, s.198.

⁴⁷ Rune Norberg: Altare, *KLNM* bd.1, Oslo 1956, sp.110.

⁴⁸ KHM: TA Lunner kirke: Innberetning fra antikvar Bernt C. Lange - St. Olav og Universitetets myntkabinett: Funnjournal IV, funn nr.1135. Skulpturen befinner seg nå på Oldsaksamlingen, Oslo.

⁴⁹ Edvard Bull: *Folk og kirke i middelalderen*, Kristiania 1912 s.191.

Skulpturen ble tatt ned fra utstillingsplassen på KHM. Men det ble ikke funnet noe hull slik tradisjonen sier. Dette trenger likevel ikke avkrefte tradisjonen da vi ikke kjenner til hvordan skulpturen har vært montert i kirken.

⁵⁰ Håkon Christie: Lom stavkirke forteller, Lom kirke, *FNFBÅ* 1978, s.107 og samtale med Håkon Christie, Riksantikvaren, 20/5-92.

⁵¹ Opplyst av Jørgen Jensenius, Riksantikvaren, i samtale 17/3-89 og 1/6-92.

⁵² Olsen 1958, s.22.

⁵³ Utregningen bygger på en rettarbot utstedt av hertug Håkon Magnusson om årslønn for gårdsarbeidere på Opplandene. Ifølge rettarboten skulle den kontante årslønna for en gårdsarbeider i Gudbrandsdalen være ".xii. alnar vadmals oc .iij. aura sylfrs. (*NGL* bd. III, s.19.)

⁵⁴ Lindstad 1941, s.109-113.

⁵⁵ Se f.eks. Skaare 1978, s.131.

⁵⁶ Statsarkivet i Oslo: Prestearkivene, Kallsbok nr. 1 for Rødenes s. 69f.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Fonnum og Svarteberg 1952, s.193.

Bispetet som forsvant

Blant ruiner og pilegrimer på Domkirkeodden

Av *Tor Sæther*

De fleste som kom sørfra til Hamar i middelalderen kom med båt, enten de var handelsfolk eller pilegrimer. De steg i land på Storhamarstranda, rett nedenfor den mektige domkirken.

Beliggenheten til Hamarkaupangen med det kirkelige sentrum for innlandet var neppe tilfeldig. Den hadde både kommunikasjonsmessig, økonomisk, strategisk og politisk bakgrunn, men mon tro om ikke stedets skjønnhet også har vært medvirkende. Fra Domkirkeodden er det et vakkert utsyn over Mjøsa. Skreifjella reiser seg bratt mot himmelen i sør, fruktbare Helgøya og Nes ligger i vest og Stangelandet i øst. Midt i dette landskapet, ytterst på en markert tange lå domkirken og bispegården med sine høye tårn, synlig på lang avstand som en markering av kristendommens makt over sjelene.

Domkirkeodden var et naturlig stoppested for pilegrimene på vei til Nidaros. Her kunne de gå til messe i domkirken og i Olavsklosterets kirke. Her var det herberger og ved Korskirken var det hospital for de som var syke og svake. I kaupangen kunne man få kjøpt det som trengtes for ferden videre.

Vi vet ikke om noen av de tolv kjente altrene i domkirken ble oppsøkt på grunn av undergjørende relikvier, men mange har nok knelt i bønn her om helbredelse for seg selv eller nære slektninger. Votivgaveskikken har neppe vært ukjent. Det forteller den sølvfingeren om som ble funnet i en sprekk i nordmuren på begynnelsen av 1900-tallet. En verkefinger kunne bety døden før antibiotika ble oppdaget. I takknemlighet for helbredelse ble fingeravstøpningen diskret plassert i en fordypning i muren.

Domkirken ble påbegynt kort etter at Hamar bispedømme var grunnlagt i 1152/53, og den kan ha stått ferdig omkring år 1200. At bispetet ble plassert her fikk stor betydning for utviklingen av den lille handelsplassen som kanskje har røtter tilbake til 600-tallet etter Kristus. Her ble det etter hvert oppført et stort og mektig bispegårdsanlegg, et kloster, to hospitaler med kirker, hus for prestene ved domkirken og for katedralskolen. Byggearbeider har foregått ved domkirken og bispegården gjennom hele middelalderen.

Storhamarlåven, bygget på ruinene av Erkebiskopens borg, i dag restaurert for Hedmarksmuseet som et av Sverre Fehns prisbelønte arbeider. Foto: Wikimedia

I 1537, under reformasjonen, ble den siste katolske biskopen i Hamar, Mogens, tatt til fange og ført ut av landet. Hamar bispedømme ble nå lagt inn under Oslo. Domkirken forfalt, og ble bare brukt som kirke for katedralskolen som nå utdannet lutherske prester. I 1567, under den nordiske Syvårskrigen, ble den befestede bispegården beleiret av en svensk hæravdeling og til slutt sprengt med krutt. I den sammenhengen fikk også domkirken omfattende brannskader.

Byen, som må ha vært sterkt avhengig av bispesetet og den senere kongelige administrasjon, døde gradvis ut. I 1587 blir Hamar marked nedlagt til fordel for handelen i Oslo.

Utover på 1700-tallet ble domkirken brukt som steinbrudd. Flere kirker i området ble påbygd og ombygd med stein herfra. Da Storhamar gård ble opprettet som et adelig herresete i første del av 1700-tallet ble Storhamarlåven oppført over ruinene av bispegården.

De nasjonalromantiske strømningene omkring 1850 førte til at den nyopprettede Fortidsminneforeningen kastet sitt blikk på Domkirkeruinen og begynte et langsiktig utgravnings og

Domkirkeruinene, Hamar Foto: Hedmarksmuseet

restaureringsarbeide. Etter dette har det vært mange forsøk på å stanse videre forvitring av ruinen. I 1985 var forfallet kommet så langt at det ikke lenger nyttet å bevare ruinen med tradisjonelle konserveringsmetoder. Dette er bakgrunnen for at det ble reist et vernebygg av stål og glass over restene av den gamle kirken. Vernebygget sto ferdig i 1998, tegnet av arkitekt Kjell Lund. Vernebygget har gitt ruinen en ny dimensjon, og man kan si at det gamle kirkerommet har gjenoppstått. I dag brukes kirkeruinen og vernebygget både til kirkelige handlinger, konserter og teaterforestillinger.

Storhamarlåven ble overtatt av Hedmarksmuseet i 1945. Mellom 1947 og 1963 ble store deler av ruinene etter bispegården gravd ut. Låven og kirkeruinene er i dag museum med utstillinger som spenner fra forhistorisk tid via middelalderen til nyere tid. Arkitekt Sverre Fehn sto bak omarbeidingen av låven til et moderne museum. Han står også bak utformingen av utstillingene der.

Om Erkebispegården i middelalderen

Av **Øivind Lunde**

På 1000-tallet var biskopen knyttet til Kongen, men behovet for egne bygg innebar at biskopen fikk sitt gårdsanlegg reist syd for Nidarosdomen. Plasseringen av Erkebispegården på Nidarneset er ikke tilfeldig. På et høydeparti ble erkebispegården reist. Her lå fra før Kongsgården og Kristkirken som Olav Kyrre påbegynte i 1070. Området var avgrenset av Nidelven i syd og øst, og mot fjorden i nord senket et deltalandskap seg. Langs elven vokste bybebyggelsen frem fra omkring år 1000. I tillegg til å dominere byen var adkomst via sjøveien gunstig hele året da flo og fjære gjorde at isen ikke la seg. Hvordan biskopens anlegg har sett omkr. 1100 vet vi lite om.

”Hun stråler av kostelige gaver som er sendt dit fra Konstantinopel”.

Erkebiskop Øystein Erlendsson om Nidarosdomen ca 1160

Opprettelsen av det norske erkebispesetet i Nidaros i 1153 innebar behov for nye representative og romslige bygninger. Bispegård og katedral må sees som en helhet og utbyggingen kan følges vestover ved store og stadig staseligere bygg.

Hallbygningen som ligger rett syd for skipet i domkirken i dag er den eldste bevarte bygning i Erkebispegården og erkebiskop Øystein Erlendsson (1161-88), kan regnes som byggherre. Vestre del av denne hallen ble bygget om i forbindelse med anlegg av porttårnet og erkebiskopens bolig vestenfor. Erkebispegården var omgitt av en ringmur og mange bygninger har ligget langs disse murene.

I 1295 fortelles det at erkebiskopens haller har brent, men vi får tro anlegget raskt ble satt i stand.

Det firkantede borglignende anlegg som ble bygget omkring år 1500 er en forsettning av det langt større anlegget fra 11-1200-tallet. Det strakk seg både lengre østover og sydover. Ombyggingen av Erkebispegården skyldes at forholdene for kirken endret seg dramatisk i sen middelalder ved at erkebiskopene fikk stadig større makt og etter hvert kom i opposisjon til kongen. Striden skyldtes både kirkelige forhold og spørsmålet om hvem som skulle ha makten i Norge. Erkebispegårdsanlegget gjøres derfor arealmessig mer kompakt og lettere å forsvare med en utvendig hovedform som er bevart til vår tid.

Hvilken rolle Erkebispegården spilte i forbindelse med mottak av pilegrimer vet vi lite om. Hvordan gjestehus og lignede kan ha vært utformet kan vi bare gjette oss til. Det er likevel all grunn til å tro at ikke bare på kirkens store område rundt domkirken, men også inne i selve Erkebispegården var bygninger hvor man kunne ta inn. Vi må regne med at i alle fall standspersoner og kirkens egne ble gitt husrom og mat hos erkebiskopen. Med kirkens plikt til også å ta vare på de svakere i samfunnet skal vi ikke se bort fra at det også i Erkebispegården ble lagt stor vekt på å ta vel imot de som søkte seg til Nidaros og St. Olav.

Erkebiskopen hadde sine egne lokaler i nordfløyen med hallen og bolighuset, men i vestfløyen har mange villet foreslå at det også var rom for herberge. Det er da nærliggende å tenke på området hvor det lange Lavetthuset ligger i dag.

Lavetthuset er en betegnelse fra da forsvaret disponerte bygget til magasin for oppbevaring av kanoner og lavetter. Bygningen som har ringmuren som vestvegg strekker seg fra ringmuren i nord og syd til Vekthuset som er en bygning fra siste del av 1400-tallet. Vekthuset er et navn de militære satte på denne bygningen, men opprinnelig ble den bygget som en stor hallbygning tilsvarende den andre vi knytter til erkebiskop Øystein. Byggherren for den nye hallen kan være erkebiskop Gaute som ble innsatt i 1475 og virket i hele 35 år.

Dateringsgrunnlaget for Lavetthuset, den 53m lange opprinnelig middelalderse bygningen, har vi svake holdepunkter for ut på 1400-tallet. Det er likevel ikke utenkelig at det har ligget

Nidarosdomen og Erkebispegården

en bygning her som går helt tilbake til 1200-tallet. En tverrmur har delt bygningen slik den i dag står omtrent på midten. Påviste store fundamenter viser dette. Fra borggården har enkle spissbuede dørene i kleber ført inn til den nordre og den søndre del. I dag kan man knapt spore hvordan de to delene av Lavetthuset var inndelt i flere rom, men vinduer og deler av bakerovner bevart i murene, forteller sitt. Bygningen har i dag en annen etasje som ble bygget i mur av de militære etter brannen i 1708, men også opprinnelig kan bygningen ha hatt en annen etasje i tre som sammen med resten har brent ved brannene i 1532 og 1708 om ikke allerede i 1295 som er de kjente branner i Erkebispegården. De sterkt brannskadde veggene er lappet med tegl og disse reparasjonene syns tydelig i dag etter at det tykke kalklaget ble fjernet på 1970-tallet. Bruken av bygningen i erkebiskopenes tid kjenner vi ikke, men kanskje skal et herberge søkes her.

Hva er en votivgave?

"Bortloves end Gaven betingelsesvis, behøver dette ikke at betyde en Akkorderen med Guddommen, men kun at man i Alvorsstunden beslutter at begynde et Liv i Offer-villighed, saafremt Livstraaden ikke overskæres."

Andreas Seierstedt *Kirkeleksikon for Norden* 1929

Andreas Seierstedt gir en sjældent omfattende og sympatisk redegørelse for lovegaven (votivgaven) fra en norsk synsvinkel i *Kirkeleksikon for Norden* fra 1929. Selve ritualet forklares som en "handel", men også som "Udtryk for et religiøst Sind, nemlig naar Taknemlighetsfølelsen er det bærende." Den gamle skrivemåten er gjengitt uforandret.

Forretning som selger lovegaver av voks, Altöttingen, Bayern, Tyskland 2001

Votivgave.

Den som i Nød og Fare eller i Bekymring for Fremtidens Muligheder bønnfalder Guddommen el. de halvgudommelige Væsener om Frelse og Held, søger ofte at forstærke Bønnens virkning med et Løfte om at udføre en el. anden selvfornægtende from Handling (f. Eks. Valfart) el. at yde en vis Offergenstand til et fromt Formaal, helst begge Dele.

Lovegave (votivmaleri) fra Bogenberg pilegrimskirke, Bayern, Tyskland 2001

Skal Gaven ydes ved en bestemt Helligdom, er den gerne forbundet med Valfart dithen. Er faren af Akut Natur (Havsnød, haard Fødsel, Dødssykdø, Ildebrand, Vandflod), kan Løftet sædvanligvis først indfries, naar Bønhoølsen er opnaaet. Kan Vedkommedne, om end kun med Møje, straks udøre Offervalfarten, nøler han som Regel ikke, men viser sin Villighet til at indfri Løftet, og haaber ved Helligdommen, hvor gaven nedlægges, at oppnaa Bønhoølsen, især, hvis der til Stedet knytter sig undergørende Kræfter.

Lovegaver (votivmalerier) fra Bogenberg pilegrimskirke, Bayern, Tyskland 2001

Gaverne som ofres kaldes Votivgaver, dona votiva (jfr. votum, Løfte, Ønske, Bøn). Votivgaven erlægges i Alminnelighet én Gang for hvert Nødstifælde, men under en stedsevarende Fare gentages Ydelsen ofte, gæren aarlig; man betaler en Slags Assurancepræmie; saaledes for kvægets Trivsel, for Landsbyers Bevarelse fra Ildebrand, for at undgaa at udoverhængede Klippeblokke styrter ned og knuser Hjemmet (saaledes i Norge).

Grænsen mellom V. og andre Ofre er ikke altid tydelig, men karakteristisk for V. turde det siges at være, at de erlægges ifølge en (udtalt eller stiltiende) Aftale med den højere Magt,

På øya Tinos bæres det undergjørende Maria-ikonet gjennom byen med samme navn. Mariakirken på øya er grekernes viktigste valfartsmål.

der går du paa, at den ene Part yder Gaven, den anden Part det bestemte Gode, som Mennesket nettopp ønsker sig. Det drejer seg derfor mere om en Handel med Guddommen end om at omstemme hans Sindelag. Dog kan V. ogsaa være Udtrykk for et religiøst Sind, nemlig naar Taknemlighetsfølelsen er det bærende. Bortloves end Gaven betingelsesvis, behøver dette ikke at betyde en Akkorden med Guddommen, men kun at man i Alvorsstunden beslutter at begynde et Liv i Offervillighed, saafremt Livstraaden ikke overskæres.

Indenfor Hedenskabet er V. til Templer og Naturhelligdomme meget almindelig. (...) I kristelige Lande lover man til Kirker, til Klostre og Hospitaler, endvidere til Helligdomme under aaben Himmel, hvor Folket fra gammel Tid plejer at søge Bøn-hørelser: ved hellige Stene, ved Grave, ved hellige Træer, og især ved hellige Kilder, hvorafr der, ikke minst i Norden, har eksisteret mange, ogsaa efter Reformasjoen. Desuden ved Andagtskors og Krucifikser.

Votivgavene kan være penge (Mønt), der kastes i Kilden, stikkes ind i det hule Træ, eller i den indhulede Offerstok, der er anbragt ved Naturhelligdommen eller ved de kirkelige Bygninger eller i disse. Pengene gaar da almindelig til Vedligeholdelse af Helligdommen og dens kulturs, eller de uddeles til Omegnens Fattige. Fra flere danske Kilder haves Blokregnskaaber, der viser betydelige Summer.

Ligeledes byggedes der (indenfor Katolicismen) Kirker ved Kilderne. Enkelte Kirker blev usædvanlig rige paa Grund af Votivpengene (Kippinge). Der ofredes endvidere Værdigenstande og Kunstværker. Adskillige ogsaa af protestantiske Kirker har faaet deres Sølvkalk, Altertavle, Prædikestol eller andet Innvedtar som V. fra reddede Søfolk eller andre, som havde været i Nød; herom vidner ofte Inskriptioner. Vokslus til en eller anden Kirke ofrede mangan en nordisk Skipper efter overstaaet farefuld Rejse endnu i forrige Aarhundre.

I alle disse Tilfælde var Gaven en økonomisk Præstation, et virkelig Offer. I andre Tilfælde ligger Hovedvægten ikke paa Gavens Pris eller dens Nyttéværdi for Modtageren, men skal ved sin Form henpege paa det Under, som er sket, og forherlige dette for Eftertiden. Saaledes meget ofte indenfor Katolicismen, længe ogsaa indenfor Protestantismen. Den, som helbredes, ofrer en plastisk (ofte meget tarvelig) Efterligning i Metal, Træ, Voks, Dejg eller lignede af den Kropsdel, som blev restitueret (Arm, Fod, Hjærte, Lunge, Livmoder, Øje, Øre osv.). For helbredelse og Bevarelse af Kvæget ofres lignende simple Efterligninger af Køer, Heste, Faar, Svin osv. Saaданne Genstande minder om sympatiske Tryllemidler.

Malede Tavler, som i Ord og Billeder anskueliggør Bøn-hørelsen, ophænges i Kirken. Helbredede Krøblinger ofrede Kryk-

*"Brennende øjne" Athen, 20. årh.
Sølvplett på kopper, 5 x 9 cm.*

ker og Stave til Forherligelse af Miraklet. Paa Valfartsstederne nedlægges gennem Tiderne Mængder af saadanne. Folk med Saar, Værk, Bylder, Udslet ofrer deres Klude el. Tøj. Fangers og Sindssyges kænker gives som Votivgaver ved Udfrielsen.

Søfolk forherligede Frelsen paa Havet ved at lade ophænge en Skibsmodel i Kirken, selv om denne allerede tidligere havde en eller flere saadanne. Forresten ofres Ting, der repræsenterer det Hellige: Kors, Helgenbilleder osv., og dessuden en broget Mængde ting, hvis Mening ikke er let at tolke: Menneskehaar, Blomster, Knappenaale osv.

Kirken optog tidlig Kampen mod Votivofringer ved Naturhelligdommene og stemplede dem som hedensk Dæmondyrkelse. Bevarede Synodebestemmelser lige fra Midten af 5. Aarhundrede paalægger Biskopperne at gribe ind. Votivydelse var dog ingenlunde forbudt, naar Løfterne kun bleve gjort til Gud og de Hellige. Og snart anviser Synoderne de Ofrende at give til Klerus og de fattige, hva de før har skænket til Træer og Kilder. I Bodsbooger fra den tidlige Middelalder findes ogsaa stereotype Bestemmelser om, at den, som lover og indfrier Løfter til Træer, Kilder eller til nogetsom helst andet end Kirken, han er skyldig i Sacrilegium og maa gøre Bod, sædvanlig i 3 Aar.

Efter Reformasjoen fordømtes ikke blot den rent hedenske

Votivofring, men naturligvis ogsaa Løfter til Helgener og Skytsengle. Derimot paaskønnedes Løfter til Gud, til Kongens og de fattiges bedste. De Gejstelige magtede dog hverken i Middelalderen eller efter Reformationen at standse den illegitime Votivofring ved Naturhelligdommene. Tvertimod sanktionerede de ofte de gamle sædvaner ved at administrere Kildeofferet og lede det ind i de kirkelige Kasser, samt ved at holde Kilde-Prædikener osv.

Pietismen, Opplyningsbeægelsen og 19. Aarhundredes Vækelser tilføjede dog Votivofringene et afgørende Knæk.”

*Lovegaver, Arkeologisk museum Iraklion, Kreta, Hellas.
Brent leire, ca 5000 år gamle.*

Samme soldat i forskjellig lys. Hamret ut mot en form, Hellas 2001. Sølv, 4,5 x 13 cm.

Håndpreget lastebil, for- og bakside, Athen 1991. Sølvplettet messing, 11 x 5,5 cm.

Amerikansk personbil, stanset ut mellom to former, Athen 2001. Sølv, 11 x 4,5 cm.

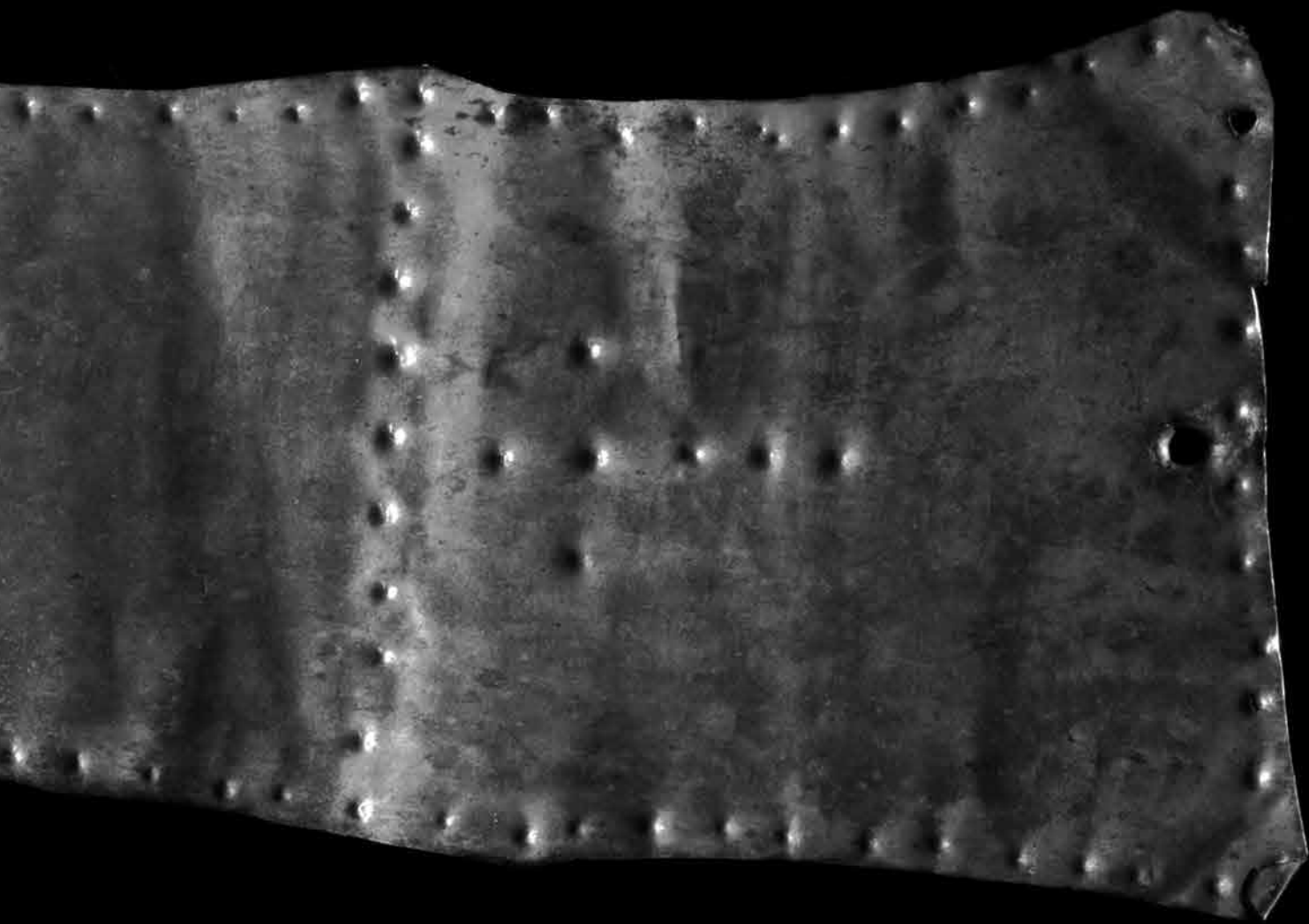

Helgen, mann, håndpreget, Athen, alder ukjent. Sølv, 5 x 8, 5 cm.

TAMA
offergaver og kriserite

ISBN 978-82-998095-0-4

© Terje Storli MMIX

TAMA – offergaver og kriserite. En utstilling med europeiske offergaver og kunst i domkirkeruinene på Hamar og Erkebispegården i Trondheim 2009.

Karen Klim: *Isfisk* 2000